

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

І.П.ВАСИЛЬКІВСЬКА

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Загальна частина

**Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни**

УДК 343.2(075.8)
ББК 67.408(4Укр)я73
В 19

Рецензенти

В.І.Глушков, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
О.І.Рошин, канд. юрид. наук, проф.
(Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»)

Редакційна колегія юридичного факультету

Голова редакційної колегії В.Ф.Опришко, д-р юрид. наук, проф.
Відп. секретар редакційної колегії О.Ю.Нечипоренко, канд. екон. наук, доц.
Члени редакційної колегії: Ю.П.Бурило, канд. юрид. наук, П.Ю.Кикоть, канд. юрид. наук; О.Д.Крупчан, канд. юрид. наук, доц.; А.В.Омельченко, канд. юрид. наук, доц.; І.О.Онопчук, канд. фіз.-мат. наук, доц.; С.М.Ратушний, канд. юрид. наук, доц.; Ю.М.Рижук; Л.О.Савенкова, д-р пед. наук, проф.; Ф.П.Шульженко, канд. політ. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою КНЕУ
Протокол №8 від 25.03.2010

Васильківська І.П.

В 19 Кримінальне право України. Загальна частина [Електронний ресурс] : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. — К. : КНЕУ, 2010. — 111 [3] с.

ISBN 978-966-483-347-6

Навчально-методичний посібник призначено для самостійного опанування Загальною частиною кримінального права України. Посібник дає уявлення про обсяг навчального матеріалу, який необхідно вивчити студентам. Після кожної теми до основних теоретичних положень додаються контрольні запитання, які допоможуть закріпити здобуті знання.

Посібник містить також навчальну програму курсу, тематику рефератів, термінологічні словники, перелік рекомендованої літератури, а також різноманітні навчальні завдання, вирішення яких дозволить поглибити знання з Загальної частини кримінального права, навчить застосовувати кримінально-правові положення до конкретних ситуацій. Посібник може бути використано при проведенні семінарських та інших занять практичного спрямування.

Розрахований на студентів спеціальності «Правознавство» всіх форм навчання, аспірантів, викладачів вищих закладів освіти, науковців та практичних працівників.

УДК 343.2(075.8)
ББК 67.408(4Укр)я73

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ забороняється*

ISBN 978-966-483-347-6

© І.П.Васильківська, 2010
© КНЕУ, 2010

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Програма курсу «кримінальне право України» (загальна частина).....	6
Навчально-методичне забезпечення курсу «Кримінальне право України» (Загальна частина)	15
ТЕМА 1. Поняття, предмет і система кримінального права України. Наука кримінального права.	15
ТЕМА 2. Кримінальна відповідальність та її підстави.	19
ТЕМА 3. Закон про кримінальну відповідальність.....	23
ТЕМА 4. Поняття злочину та його види.	28
ТЕМА 5. Стадії вчинення злочину.....	32
ТЕМА 6. Склад злочину.....	37
ТЕМА 7. Об'єкт злочину	40
ТЕМА 8. Об'єктивна сторона злочину	43
ТЕМА 9. Суб'єкт злочину	47
ТЕМА 10. Суб'єктивна сторона злочину	51
ТЕМА 11. Співучасть у злочині	56
ТЕМА 12. Множинність злочинів	62
ТЕМА 13. Обставини, що виключають злочинність діяння.....	67
ТЕМА 14. Звільнення від кримінальної відповідальності.....	75
ТЕМА 15. Покарання та його види.	80
ТЕМА 16. Призначення покарання.....	87
ТЕМА 17. Звільнення від покарання та його відбування	93
ТЕМА 18. Судимість	100
ТЕМА 19. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування.....	104
ТЕМА 20. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх ...	107

ВСТУП

Кримінальне право України — одна з фундаментальних (базових) навчальних дисциплін, яка обов'язково вивчається в усіх юридичних вузах і факультетах та передбачена серед нормативних курсів освітньо-кваліфікаційних стандартів вищої юридичної освіти в Україні. Це обумовлено значенням кримінального права як галузі права й законодавства, пов'язаної з захистом найбільш значущих суспільних відносин та цінностей — прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України, миру і безпеки людства — від найнебезпечніших посягань — злочинів.

Як навчальна дисципліна, кримінальне право України посідає важливе місце в навчальному плані студентів спеціальності «Правознавство» Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана. Для її вивчення відведено 10 європейських кредитів (360 годин). Викладається цей предмет на другому курсі.

Навчальна програма дисципліни побудована відповідно до системи кримінального права України як галузі права та юридичної науки й передбачає засвоєння головних його інститутів. Насамперед студенти мають зрозуміти основні положення Загальної частини кримінального права, які стосуються предмету та методу цієї галузі права, її системи, принципів, поняття злочину, його видів і стадій.

Окрему увагу потрібно приділити вченню про юридичний склад злочину, який відіграє головну роль у кваліфікації діяння і визначенні у кінцевому результаті підстав кримінальної відповідальності. Необхідно також вивчити кримінально-правові норми щодо співучасті у злочині, повторності, сукупності і рецидиву злочинів, обставин, які виключають злочинність діяння, мети та видів покарань, правил їх призначення, підстав звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, погашення і зняття судимості, примусових заходів медичного характеру, примусового лікування, особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Засвоєння цих базових, концептуальних положень загального значення є необхідною передумовою вивчення Особливої частини кримінального права, відтак, оволодіння навчальною дисципліною в цілому.

Вивчення кримінального права України і, зокрема, його Загальної частини підпорядковується **меті** формування висококваліфікованого випускника-юриста з всебічним розумінням природи та сутності кримінально-правових відносин, глибоким знанням положень кримінального закону, вмінням вірно тлумачити його норми і застосовувати їх у майбутній практичній діяльності.

В процесі вивчення даної дисципліни студенти повинні оволодіти правилами роботи з нормативно-правовими актами, навичками застосування одержаних знань у практичній діяльності, засвоїти зміст кримінально-правових інститутів, об'єктивні закономірності їх розвитку, суть категорій кримінального права, навчитися розуміти значення відповідних правових норм, роз'яснювати їх і застосовувати до конкретних ситуацій, набутти досвіду науково-дослідної роботи в галузі кримінального права.

За результатами вивчення Загальної частини кримінального права студенти повинні **ЗНАТИ**:

- систему Загальної частини кримінального законодавства і кримінального права України, історію їх розвитку;
- чинне кримінальне законодавство й інші нормативно-правові акти, необхідні для засвоєння відповідних тем;
- зміст інститутів Загальної частини кримінального права України та їх взаємозв'язок;
- визначення основних кримінально-правових понять Загальної частини;
- позицію слідчої та судової практики стосовно питань застосування положень Загальної частини кримінального права України.

УМІТИ:

- правильно тлумачити кримінально-правові норми Загальної частини;
- вирішувати питання про злочинність та караність суспільно-небезпечних діянь з урахуванням положень Загальної частини кримінального права України;
- визначати зміст елементів складу злочину та ознак, що їх характеризують;
- обґрунтовувати й відстоювати свою точку зору з проблем Загальної частини кримінального права України;
- грамотно застосовувати положення кримінального законодавства при вирішенні конкретних питань.

Враховуючи особливості програми курсу кримінального права для студентів фаху юриста з економічним орієнтуванням та необхідність оволодіння певним обсягом знань, навчальний тематичний план дисципліни передбачає обов'язкову самостійну роботу студентів по опрацюванню окремих питань (тем) курсу, виконанню навчальних домашніх завдань у письмовій формі. На самостійне вивчення Загальної частини кримінального права й орієнтовано представлений навчально-методичний посібник.

Самостійна робота студентів являє собою сплановану пізнавальну діяльність, що здійснюється без безпосередньої допомоги викладача. Крім засвоєння навчального матеріалу, самостійна робота має сприяти виробленню у студентів навичок роботи з нормативно-правовими актами, науковою літературою та іншими джерелами, оволодінню основними методами наукового дослідження та розвитку наукового мислення, формуванню таких рис майбутнього юриста як самостійність, активність, ініціативність тощо. Студенти мають навчитися самостійно поповнювати й поглиблювати свої знання з кримінального права.

Під час самостійної роботи студенти знайомляться з навчальним матеріалом, винесеним на самостійне вивчення, повторюють питання, які вивчалися на аудиторних (лекційних, семінарських) заняттях, опрацьовують нормативно-правові акти, досліджують матеріали правозастосовчої практики, а також виконують письмові завдання за вивченим в аудиторії матеріалом: розв'язують задачі, тести, готують реферати, доповіді на науково-практичні конференції, складають таблиці, схеми і т.п. Контроль за виконанням студентами самостійної роботи студентів здійснюється на семінарських заняттях, у процесі індивідуально-консультативної роботи та під час проведення поточно-модульного контролю знань.

Працюючи над матеріалом, що виноситься на самостійне опрацювання, студенти повинні використовувати джерела, які запропоновані в списку літератури до окремих тем. Насамперед, потрібно знати норми Кримінального кодексу України (далі — КК), прийнятого 5 квітня 2001 р., а в деяких випадках — й інших нормативно-правових актів. З тим, щоб виключити можливість використання положень, які втратили чинність, важливо користуватися останніми редакціями відповідних нормативних документів.

Для оволодіння знаннями з даної дисципліни необхідно також звертатися до постанов Пленуму Верховного Суду України, в яких даються роз'яснення щодо окремих питань застосування кримінально-правових норм, а також підручників з кримінального права та коментарів до КК. Тільки після цього, маючи необхідну теоретичну базу для засвоєння складнішого матеріалу, можна переходити до вивчення монографічної літератури та наукових статей, де міститься аналіз проблемних питань.

Разом з тим, потрібно пам'ятати, що коментарі до законів є їх доктринальним тлумаченням, висловлені у них позиції не можуть вважатися обов'язковими. Так само критично потрібно оцінювати й положення, що містяться у відповідній науковій літературі.

ПРОГРАМА КУРСУ «КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ» (ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА)

Тема 1. Поняття, предмет і система кримінального права України. Наука кримінального права

Кримінальне право України як самостійна галузь права: поняття, відмінні риси. Предмет і метод кримінально-правового регулювання.

Завдання та функції кримінального права України. Охоронна функція, її втілення у кримінальній політиці. Профілактична функція кримінального права України. Регулятивна функція, її прояви в нормах кримінального права.

Поняття та значення принципів кримінального права України. Загальні принципи кримінального права: законності, демократизму, верховенства права, рівності громадян перед законом, справедливості та ін. Спеціальні (галузеві) принципи кримінального права (відповідальність лише за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом як злочин; відповідальність тільки за наявності вини; особистий характер відповідальності; невідворотність кримінальної відповідальності; індивідуалізація кримінальної відповідальності та покарання; економія кримінальної репресії), їх сутність.

Система кримінального права України. Загальна й Особлива частини, їх особливості та взаємозв'язок. Система Загальної частини кримінального права.

Зв'язок кримінального права України з іншими галузями права (конституційним, адміністративним, кримінально-процесуальним, кримінально-виконавчим, міжнародним та ін.).

Кримінальне право як галузь юридичної науки. Предмет та основні методи науки кримінального права, її зв'язок з суміжними науками (кримінологією, криміналістикою, судовою психологією, судовою психіатрією, судовою медициною, судовою статистикою тощо). Завдання науки кримінального права на сучасному етапі розвитку України.

Кримінальне право як навчальна дисципліна. Система курсу Загальної частини кримінального права.

Тема 2. Кримінальна відповідальність та її підстави

Поняття кримінальної відповідальності. КК про кримінальну відповідальність. Визначення кримінальної відповідальності в науці кримінального права. Кримінальна відповідальність як різновид юридичної відповідальності. Родові та видові ознаки кримінальної відповідальності.

Кримінальна відповідальність і кримінально-правові відносини. Поняття кримінально-правових відносин, їх об'єкт, суб'єкти, юридичний зміст. Моменти виникнення й припинення кримінальної відповідальності та кримінально-правових відносин. Форми реалізації кримінальної відповідальності.

Підстави кримінальної відповідальності. Філософський аспект цих підстав. Визначення підстав кримінальної відповідальності в науці кримінального права та кримінальному законодавстві України. Склад злочину як єдина підстава кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 2 КК). Зміст принципу презумпції невинуватості.

Тема 3. Закон про кримінальну відповідальність

Поняття та значення закону про кримінальну відповідальність. Закон про кримінальну відповідальність як єдине джерело кримінального права, його завдання та функції. Сконцентрованість законів про кримінальну відповідальність у КК (ч. 2 ст. 3 КК).

Структура КК, її співвідношення з системою кримінального права. Загальна та Особлива частини КК. Структура норм Особливої частини: диспозиція і санкція. Види диспозицій (проста, описова, бланкетна, відсильна). Види санкцій (відносно визначена та альтернативна).

Тлумачення закону про кримінальну відповідальність. Види тлумачення: залежно від суб'єкта, який роз'яснює закон (офіційне (легальне), судове, доктринальне (наукове)); за обсягом (результатом) тлумачення (буквальне, обмежувальне, поширювальне). Способи (прийоми) тлумачення кримінального закону: граматичне (філологічне), логічне, системне, історичне.

Заборона застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією (ч. 4 ст. 3 КК).

Конституційні положення стосовно дії закону у часі та просторі. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі (ст. 4 КК). Вирішення питання про час набрання цим законом чинності. Обставини, внаслідок яких закон про кримінальну відповідальність втрачає чинність. Визначення часу вчинення злочину; його значення для правильного застосування закону про кримінальну відповідальність. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі (ст. 5 КК).

Принципи чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі: територіальний, національний (громадянства), космополітичний (універсальний), реальний. Правові наслідки засудження особи за межами України (ст. 9 КК). Видача осіб, які вчинили злочин (екстрадиція).

Тема 4. Поняття злочину та його види

Соціальна природа злочину. Залежність поняття злочину від соціально-економічних відносин, що існують на певному етапі розвитку суспільства.

Визначення поняття злочину: формальне, матеріальне та формально-матеріальне; їх сутність. Поняття злочину за КК (ч. 1 ст. 11). Наукове (теоретичне) визначення поняття злочину.

Ознаки злочину. Суспільна небезпечність як матеріальна ознака злочину. Характер і ступінь суспільної небезпечності. Поняття протиправності як формальної ознаки злочину, її співвідношення з суспільною небезпечністю. Винність як ознака злочину: зміст, значення. Караність як невід'ємна ознака злочину. Законодавче положення про малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК), правові умови його застосування.

Злочини та інші правопорушення: критерії відмежування, спільні риси, відмінності.

Класифікація злочинів. Види злочинів залежно від ступеня тяжкості (ст. 12 КК). Злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі й особливо тяжкі. Значення законодавчої класифікації злочинів. Види злочинів: за формою вини (умисні, необережні); залежно від ступеня завершеності злочинної діяльності (закінчені, незакінчені); за родовим об'єктом посягання та ін.

Тема 5. Стадії вчинення злочину

Поняття і види стадій вчинення злочину за КК.

Закінчений та незакінчений злочини (ст. 13 КК). Поняття закінченого злочину. Момент закінчення злочинів із матеріальним, формальним й усіченим складом.

Поняття та види незакінченого злочину. Готування до злочину: поняття (ч. 1 ст. 14 КК), об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Види приготувальних дій. Відмежування готування до злочину від виявлення умислу.

Поняття замаху на злочин (ч. 1 ст. 15 КК), його об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Види замаху на злочин: закінчений, незакінчений; придатний та непридатний. Замах на непридатний об'єкт і замах із непридатними засобами. Кримінально-правове значення поділу замаху на злочин на види. Відмежування замаху на злочин від закінченого злочину й готування до злочину.

Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин (ст. 16 КК). Підстави кримінальної відповідальності за готування до злочину і замах на злочин. Особливості кваліфікації незакінченого злочину.

Добровільна відмова при незакінченому злочині: поняття, ознаки. Стадії вчинення злочину, на яких можлива добровільна відмова від злочину. Правові наслідки добровільної відмови від доведення злочину до кінця (ч. 2 ст. 17 КК). Відмінність добровільної відмови від дійового (діяльного) каяття при вчиненні злочину.

Тема 6. Склад злочину

Поняття складу злочину та його значення. Співвідношення понять злочину і складу злочину. Вчення про загальне поняття складу злочину в теорії кримінального права. Різниця у практичному призначенні загального і конкретного складів злочинів.

Елементи та ознаки складу злочину. Об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона злочину. Обов'язкові (необхідні) та факультативні (необов'язкові) ознаки складу злочину.

Види складів злочинів: залежно від ступеня їх суспільної небезпечності (основний, кваліфікований, особливо кваліфікований, привілейований); за структурою (простий, складний); залежно від особливостей конструкції їх об'єктивної сторони (злочини з матеріальним, формальним та усіченим складом).

Склад злочину і кваліфікація злочинів. Поняття кваліфікації злочинів та її значення для забезпечення законності у протидії злочинності.

Тема 7. Об'єкт злочину

Поняття об'єкта злочину. Його значення для характеристики суспільної небезпечності злочину, відмежування його від суміжних суспільно небезпечних посягань та правильної кваліфікації діяння. Дискусія щодо об'єкта злочину в науці кримінального права. Об'єкт злочину й об'єкт кримінально-правової охорони.

Класифікація об'єктів злочинів «по вертикалі»: загальний, родовий (спеціальний чи груповий), безпосередній. Поділ безпосередніх об'єктів злочинів «по горизонталі» на основний та додатковий. Види додаткового безпосереднього об'єкта: обов'язковий (необхідний) і необов'язковий (факультативний). Кримінально-правове значення об'єктів злочинів.

Поняття предмета злочину та його місце в структурі складу злочину. Відмінність предмета від об'єкта злочину. Предмет злочину і знаряддя вчинення злочинного діяння. Потерпілий від злочину.

Тема 8. Об'єктивна сторона злочину

Поняття і значення об'єктивної сторони складу злочину. Ознаки складу злочину, що характеризують об'єктивну сторону. Обов'язкові та факультативні ознаки.

Суспільно небезпечне діяння: поняття, ознаки. Форми суспільно небезпечного діяння. Визначення дії у кримінальному праві, її види. Бездіяльність. Умови кримінальної відповідальності за злочинну бездіяльність. Вплив нездоланної (непереборної) сили, фізичного та психічного примусу на кримінальну відповідальність за суспільно небезпечну дію або бездіяльність.

Суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони складу злочину: поняття, види, кримінально-правове значення.

Поняття причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками, його значення для кримінальної відповідальності. Основні кримінально-правові теорії причинного зв'язку (*condition sine qua non*, адекватної причинності, необхідного спричинення). Необхідний і випадковий причинні зв'язки.

Місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя та засоби вчинення злочину як факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину.

Тема 9. Суб'єкт злочину

Поняття суб'єкта злочину (ч. 1 ст. 18 КК). Обов'язкові ознаки суб'єкта злочину. Види суб'єктів злочинів. Загальний і спеціальний суб'єкти злочинів. Суб'єкт злочину й особа злочинця.

Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ст. 22 КК). Загальний і знижений вік кримінальної відповідальності. Критерії законодавчого зниження віку кримінальної відповідальності.

Осудність як обов'язкова ознака суб'єкта злочину (ч. 1 ст. 19 КК). Поняття неосудності (ч. 2 ст. 19 КК). Критерії неосудності: медичний (біологічний) та юридичний (психологічний). Інтелектуальна і вольова ознаки юридичного (психологічного) критерію неосудності. Кримінально-правове значення неосудності. Правові наслідки захворювання особи після вчинення злочину на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 3 ст. 19 КК).

Поняття, критерії та кримінально-правове значення обмеженої осудності (ст. 20 КК).

Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин (ст. 21 КК).

Тема 10. Суб'єктивна сторона злочину

Поняття і значення суб'єктивної сторони складу злочину. Загальна характеристика ознак, які утворюють суб'єктивну сторону складу злочину.

Поняття вини за КК (ст. 23), її зміст та значення. Форми і види вини. Умисел як форма вини. Види умислу відповідно до закону (ч. 1 ст. 24 КК). Особливості змісту інтелектуального та вольового моментів прямого і непрямого (евентуального) умислу. Відмінність непрямого умислу від прямого. Види умислу, що виділяються в теорії кримінального права: за часом виникнення й формування (заздалегідь обдуманий і такий, що виник раптово); залежно від спрямованості діяння та ступеня конкретизації бажаних наслідків (визначений (конкретизований), невизначений (неконкретизований)). Кримінально-правове значення різних видів умислу.

Необережність та її види (ст. 25 КК). Злочинна самовпевненість і злочинна недбалість, їх інтелектуальний та вольовий моменти. Відмежування злочинної самовпевненості від непрямого умислу, злочинної недбалості від прямого і непрямого умислу та злочинної самовпевненості. Випадок (казус).

Змішана (подвійна, складна) форма вини та її значення для кваліфікації злочину.

Факультативні ознаки суб'єктивної сторони складу злочину. Мотив і мета вчинення злочинного діяння, їх кримінально-правове значення. Поняття фізіологічного афекту та його вплив на кримінальну відповідальність особи.

Помилка у кримінальному праві: поняття і види. Юридична й фактична помилки, їх вплив на кримінально-правову оцінку поведінки особи.

Тема 11. Співучасть у злочині

Поняття та значення співучасті у злочині. Законодавче визначення поняття співучасті (ст. 26 КК). Об'єктивні й суб'єктивні ознаки співучасті у злочині. Спірні питання щодо співучасті в науці кримінального права.

Види співучасників за КК (ст. 27). Виконавець (співвиконавець) злочину; посереднє (опосередковане) виконання злочину. Поняття організатора злочину; види організаторської діяльності. Підбурювач; характеристика дій підбурювача із об'єктивної і суб'єктивної сторони. Пособник злочину: поняття, об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Види пособництва: інтелектуальне, фізичне.

Форми співучасті у злочині: поняття та критерії (підстави) поділу. Класифікація форм співучасті за об'єктивними ознаками: проста (співвиконавство) й складна (співучасть з роз-

поділом ролей). Поділ форм співучасті залежно від суб'єктивних ознак: вчинення злочину групою осіб (ч. 1 ст. 28 КК), вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК), вчинення злочину організованою групою (ч. 3 ст. 28 КК), вчинення злочину злочинною організацією (ч. 4 ст. 28 КК).

Кримінальна відповідальність співучасників (ст. 29 КК). Підстави такої відповідальності, особливості кваліфікації діянь співучасників. Межі кримінальної відповідальності співучасників при вчиненні злочину із спеціальним суб'єктом, при незакінченому злочині, при так званому ексцесі виконавця. Особливості кримінальної відповідальності організаторів та учасників організованої групи чи злочинної організації (ст. 30 КК).

Добровільна відмова співучасників (ст. 31 КК). Вимоги, які закон пред'являє до добровільної відмови виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача, пособника.

Причетність до злочину: поняття і види. Відмінність окремих видів причетності до злочину від співучасті у злочині. Особливості кримінальної відповідальності за окремі види причетності до злочину.

Тема 12. Множинність злочинів

Поняття множинності злочинів у кримінальному праві. Юридична характеристика множинності злочинів. Поняття одиничного злочину як складової частини множинності злочинів. Види одиничних злочинів. Відмежування множинності від складених, триваючих та продовжуваних злочинів.

Види (форми) множинності злочинів. Законодавче визначення повторності як різновиду множинності злочинів. Специфічні ознаки повторності злочинів. Види повторності злочинів. Повторність тотожних (ч. 1 ст. 32 КК) та повторність однорідних (ч. 3 ст. 32 КК) злочинів, їх кваліфікація. Відмежування повторності тотожних злочинів від продовжуваного злочину (ч. 2 ст. 32 КК).

Поняття сукупності злочинів (ч. 1 ст. 33 КК), її ознаки. Види сукупності злочинів у науці кримінального права: реальна, ідеальна. Відмінність ідеальної сукупності від конкуренції кримінально-правових норм. Значення сукупності злочинів для кваліфікації.

Рецидив злочинів. Поняття рецидиву злочинів за КК (ст. 33). Ознаки рецидиву. Види рецидиву злочинів: загальний і спеціальний; простий, складний (багаторазовий); пенітенціарний та рецидив тяжких і особливо тяжких злочинів. Кримінально-правове значення рецидиву злочинів.

Тема 13. Обставини, що виключають злочинність діяння

Поняття, ознаки, види та значення обставин, що виключають злочинність діяння.

Поняття необхідної оборони (ч. 1 ст. 36 КК) й умови її правомірності. Перевищення меж необхідної оборони (ексцес оборони). Відповідальність за ексцес оборони. Юридична природа ситуації, передбаченої ч. 4 ст. 36 КК. Спеціальні види необхідної оборони (ч. 5 ст. 36 КК). Поняття й основні різновиди уявної оборони (ст. 37 КК), її відмежування від необхідної оборони. Вплив уявної оборони на кримінальну відповідальність особи.

Затримання особи, що вчинила злочин: поняття, підстава, умови правомірності, відмінність від необхідної оборони. Відповідальність за перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ч. 2 ст. 38 КК).

Поняття крайньої необхідності (ч. 1 ст. 39 КК), умови її правомірності. Перевищення меж (ексцес) крайньої необхідності (ч. 2 ст. 39 КК). Правова оцінка діяння особи при перевищенні меж крайньої необхідності. Різниця між крайньою необхідністю та необхідною обороною.

Фізичний або психічний примус. Непереборний фізичний примус як обставина, що виключає злочинність діяння (ч. 1 ст. 40 КК). Вирішення питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди під впливом переборного фізичного примусу або психічного примусу (ч. 2 ст. 40 КК).

Виконання законного наказу або розпорядження як обставина, що виключає злочинність діяння (ч. 1 ст. 41 КК). Критерії визнання наказу або розпорядження законним (ч. 2 ст. 41 КК). Поняття явно злочинного наказу (розпорядження). Правові наслідки відмови від виконання явно злочинного наказу або розпорядження (ч. 3 ст. 41 КК). Юридична оцінка діяння особи, вчиненого з метою виконання явно злочинного наказу (розпорядження). Особливості кримінальної відповідальності особи, що віддала злочинний наказ чи розпорядження.

Діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК). Виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння: поняття, умови правомірності.

Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації (ст. 43 КК). Умови правомірності заподіяння шкоди при виконанні спеціального завдання. Кримінальна відповідальність особи, яка, виконуючи спеціальне завдання, вчинила злочин, зазначений у ч. 2 ст. 43 КК; особливості призначення покарання такій особі.

Тема 14. Звільнення від кримінальної відповідальності

Поняття й основний кримінально-правовий зміст звільнення від кримінальної відповідальності. Правові підстави та порядок такого звільнення згідно зі ст. 44 КК. Відмежування звільнення від кримінальної відповідальності від звільнення від покарання та його відбування, декриміналізації діяння, випадків, коли у діянні особи відсутній склад злочину, та ін. Види звільнення від кримінальної відповідальності.

Поняття та умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Характеристика підстави звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ст. 45 КК.

Примирення винного з потерпілим як правова підстава звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 46 КК); умови такого звільнення.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК); умови, підстава, правові наслідки.

Умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК).

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК). Умови застосування інституту давності притягнення до кримінальної відповідальності. Строки давності: види, порядок обчислення. Випадки зупинення та переривання строків давності, їх наслідки. Питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, а також у разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства.

Тема 15. Покарання та його види

Поняття покарання за КК (ч. 1 ст. 50). Ознаки покарання. Відмінність покарання від інших видів державного примусу.

Мета покарання. Законодавче визначення мети покарання (ч. 2 ст. 50 КК) і його практичне значення. Кара, виправлення засуджених, загальна та спеціальна превенція як окремі цілі (складові мети) покарання; їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Наука кримінального права про мету покарання.

Поняття, ознаки і значення системи покарань. Класифікація покарань: за порядком (способом) їх призначення (основні, додаткові й такі, що можуть застосовуватися і як основні, і як додаткові); за суб'єктом, до якого вони можуть застосовуватися (загальні, спеціальні); залежно від можливості визначення строку покарання (строкові, безстрокові); за характером обмежень прав і свобод засуджених (пов'язані з позбавленням або обмеженням волі, майнового характеру, із спричиненням в основному моральних страждань та ін.); залежно від зв'язку з ізоляцією від суспільства і т.д.

Характеристика окремих різновидів покарань. Штраф (ст. 53 КК). Поняття штрафу. Розмір штрафу. Особливості призначення штрафу як додаткового покарання. Підстави і порядок заміни штрафу іншими видами покарань.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК). Характер правообмежень, підстави й порядок застосування цього покарання.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК). Поняття та строки призначення цього покарання як основного і як додаткового. Обчислення строку позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у разі призначення його як додаткового покарання.

Громадські роботи (ст. 56 КК), їх зміст, строки і порядок застосування. Особи, яким цей вид покарання не може бути призначений.

Виправні роботи як вид основного покарання (ст. 57 КК). Поняття та зміст виправних робіт. Строки виправних робіт та розмір відрахувань із суми заробітку засудженого в дохід держави. Особи, щодо яких виправні роботи не застосовуються. Порядок заміни виправних робіт особам, які стали непрацездатними після постановлення вироку.

Службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК). Умови та строки застосування цього покарання, його каральні властивості.

Конфіскація майна (ст. 59 КК). Поняття та сутність конфіскації майна як виду додаткового покарання. Підстави й порядок призначення конфіскації майна. Повна і часткова конфіскація. Майно, що не підлягає конфіскації. Відмежування конфіскації майна як виду покарання від спеціальної конфіскації.

Арешт (ст. 60 КК). Поняття та зміст арешту. Строки й порядок його застосування. Особи, яким арешт як вид покарання не може бути призначений.

Обмеження волі (ст. 61 КК): поняття, сутність, строки, порядок призначення. Особи, до яких це покарання не застосовується.

Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК), його зміст, умови і порядок застосування. Строки, на які призначається це покарання. Обмеження у його застосуванні.

Позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК). Поняття, сутність та порядок застосування цього покарання. Межі позбавлення волі.

Довічне позбавлення волі як вид основного покарання (ст. 64 КК): поняття, зміст, умови застосування. Особи, яким цей вид покарання не може бути призначений.

Тема 16. Призначення покарання

Призначення покарання як специфічний етап застосування кримінально-правових норм. Сутність призначення покарання.

Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України (ст. 65 КК), їх зміст. Винятки з загального правила про необхідність призначення покарання в межах, установлених в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин.

Загальна характеристика і значення обставин, які пом'якшують (ст. 66 КК) чи обтяжують (ст. 67 КК) покарання. Межі врахування таких обставин при призначенні покарання. Особливості призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених п. п. 1, 2 ст. 66 КК (ст. 69-1 КК).

Правила призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті. Законодавчі обмеження щодо строку та розміру покарання за вчинення готування до злочину або замаху на злочин (ч. ч. 2, 3 ст. 68 КК).

Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК): правові підстави та види.

Призначення покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК). Правила призначення покарання за сукупністю злочинів. Призначення покарання окремо за кожний злочин, що утво-

рюють сукупність. Визначення остаточного покарання шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань. Максимальна межа остаточного покарання за сукупністю злочинів. Порядок призначення додаткових покарань за сукупністю злочинів. Особливості призначення покарання за сукупністю злочинів згідно з ч. 4 ст. 70 КК.

Призначення покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК). Правила призначення покарання за сукупністю вироків. Визначення меж остаточного покарання, що призначається за сукупністю вироків. Порядок призначення за сукупністю вироків додаткових покарань. Особливості призначення покарання при одночасному збігу сукупності вироків і сукупності злочинів.

Правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення при призначенні остаточного покарання за сукупністю злочинів та сукупністю вироків (ст. 72 КК). Обчислення строків покарання (ст. 73 КК).

Тема 17. Звільнення від покарання та його відбування

Поняття, юридична природа й основний кримінально-правовий зміст звільнення від покарання та його відбування. Види такого звільнення.

Звільнення від покарання або пом'якшення призначеного покарання у зв'язку з прийняттям нового закону (ч. ч. 2, 3 ст. 74 КК). Умови та підстави звільнення від покарання особи, яка перестала бути суспільно небезпечною (ч. 4 ст. 74 КК). Звільнення від покарання на підставах, передбачених ст. 49 КК (ч. 5 ст. 74 КК).

Звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК). Умови та підстави застосування цього різновиду звільнення. Іспитовий строк, його тривалість і значення. Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням; контроль за поведінкою таких осіб (ст. 76 КК). Призначення додаткових покарань у разі звільнення від основного покарання з випробуванням (ст. 77 КК). Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 78 КК).

Умови та підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. Тривалість іспитового строку при даному звільненні від відбування покарання. Обов'язки, які можуть покладатися на засуджену, і контроль за її поведінкою. Правові наслідки звільнення від відбування покарання, передбаченого ст. 79 КК.

Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК). Умови застосування давності виконання обвинувального вироку. Строки давності та їх обчислення. Зупинення і переривання перебігу давності. Давність виконання обвинувального вироку, яким особа засуджена до довічного позбавлення волі. Випадки, коли давність виконання обвинувального вироку не застосовується.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК): поняття, умови, підстави та порядок застосування. Кримінально-правові наслідки вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення, протягом невідбутої частини покарання нового злочину.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК); умови, підстави і порядок такої заміни. Призначення покарання особі, яка під час відбування більш м'якого покарання вчинила новий злочин.

Умови та підстави звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Строк такого звільнення. Контроль за поведінкою засуджених. Правові наслідки звільнення від відбування покарання за ст. 83 КК. Підстави направлення засудженої для відбування призначеного покарання.

Звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК), його види. Наслідки одужання осіб, звільнених від покарання або його відбування за хворобою.

Звільнення від покарання, заміна покарання або невідбутої його частини більш м'яким покаранням на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. ст. 85–87 КК).

Тема 18. Судимість

Поняття й ознаки судимості; підстава її виникнення. Кримінально-правові та загально-правові наслідки судимості. Особи, які визнаються такими, що не мають судимості (ч. ч. 3, 4 ст. 88 КК). Правові наслідки припинення судимості. Форми (способи) припинення судимості.

Погашення судимості. Умови і строки погашення судимості (ст. 89 КК); порядок обчислення цих строків (ст. 90 КК). Обчислення строку погашення судимості щодо осіб, яких достроково звільнено від відбування покарання, та при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким. Наслідки вчинення нового злочину до закінчення строку погашення судимості.

Зняття судимості (ст. 91 КК). Умови та підстави дострокового зняття судимості; порядок його реалізації.

Тема 19. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування

Поняття та мета примусових заходів медичного характеру (ст. 92 КК); правова природа цих заходів. Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру (ст. 93 КК).

Види примусових заходів медичного характеру та критерії їх призначення (ст. 94 КК). Продовження, зміна і припинення застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 95 КК).

Примусове лікування (ст. 96 КК): підстави та порядок застосування.

Тема 20. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх

Правове закріплення особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх як вияв гуманізму вітчизняного кримінального законодавства. Співвідношення між загальними нормами КК і спеціальними нормами розділу XV КК.

Звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності. Умови та підстава звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК). Види примусових заходів виховного характеру та строк, на який вони призначаються (ч. 2, 3 ст. 105 КК). Наслідки ухилення неповнолітнього від застосування до нього примусових заходів виховного характеру (ч. 3 ст. 97 КК). Особливості звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 2 ст. 106 КК).

Види покарань, які можуть бути призначені неповнолітнім (ст. 98 КК). Особливості застосування до неповнолітніх окремих видів покарань: штрафу (ст. 99 КК), громадських та виправних робіт (ст. 100 КК), арешту (ст. 101 КК), позбавлення волі на певний строк (ст. 102 КК).

Призначення покарання неповнолітнім (ст. 103 КК). Додаткові правові орієнтири, які враховує суд при призначенні покарання неповнолітньому. Межі остаточного покарання, котре може бути призначене неповнолітньому за сукупністю злочинів або вироків.

Звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування. Особливості звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК). Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК). Специфіка звільнення осіб, які вчинили злочини у віці до 18 років, від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 3 ст. 106 КК) та умовно-дострокового звільнення цих осіб (ст. 107 КК).

Особливості погашення та зняття судимості щодо осіб, котрі вчинили злочин до досягнення ними 18-річного віку (ст. 108 КК).

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ «КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ» (ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА)

Тема 1. Поняття, предмет і система кримінального права України. Наука кримінального права

Методичні поради

Розпочинаючи вивчення дисципліни, необхідно звернути увагу на те, що назва кримінального права походить від лат. *scīmen*, що означає «злочин». Інколи в літературі вживається термін «карний». Застосування терміну «кримінальне», а не «карне» свідчить про те, що наголос робиться насамперед на проблемі злочину, а не покарання, що слід вважати більш демократичним. Загалом інститути злочину й покарання становлять основу кримінального права.

Поняття кримінального права необхідно розглядати у двох значеннях: як окрему, самостійну галузь права (галузь законодавства); як науку (теорію, доктрину) кримінального права. **Кримінальне право України як галузь права** — це сукупність правових норм (правил поведінки), прийнятих Верховною Радою України, що визначають, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання слід застосовувати до осіб, що їх вчинили. Потрібно назвати особливості кримінального права України, що вирізняють його з-поміж інших галузей національного права: норми кримінального права встановлюються лише органом законодавчої влади — парламентом України; положення цієї галузі права знаходять свій вияв у законах, що зведено до єдиного джерела — КК; кримінальне право має свій специфічний предмет та метод правового регулювання. У цьому контексті студентам слід пригадати, що предметом правового регулювання кожної галузі права є сукупність якісно однорідних суспільних відносин, урегульованих нормами права. Зважаючи на те, що кримінальне право регулює характерні для нього суспільні відносини, спрямовані на охорону особи, її прав і свобод, суспільства й держави від найнебезпечніших посягань — злочинів, за які в зв'язку з цим передбачаються найбільш суворі заходи державного примусу — кримінальні покарання, — до *предмету* цієї галузі права відносять відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням злочину і застосуванням за це відповідних покарань або інших заходів впливу кримінально-правового характеру.

При визначенні *методу правового регулювання* галузі (включає в себе прийоми та засоби впливу права на суспільні відносини, які є предметом її правового регулювання) основний акцент необхідно зробити на тому, що кримінально-правовий метод має примусовий характер і застосовується лише до особи, котра вчинила злочин. Застосування примусових заходів кримінально-правового впливу, насамперед покарання, — метод правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з вчиненням злочину.

З метою більш повної характеристики кримінального права як галузі права доцільно розглянути *завдання кримінального права*, зафіксовані у ч. 1 ст. 1 КК. З цим безпосередньо пов'язані **функції кримінального права** як основні напрями впливу кримінально-правових норм на суспільні відносини, віднесені до предмету регулювання кримінального права. Необхідно розкрити зміст охоронної, профілактичної та регулятивної функцій.

Продовжуючи вивчення теми, студенти повинні звернути увагу на те, що система норм кримінального права України спирається на вихідні, керівні ідеї, провідні засади, які відображені в окремих його положеннях та інститутах. Ці основоположні ідеї називаються **принципами кримінального права**. Треба проаналізувати *загальні* (притаманні всьому праву України в цілому, в тому числі втілені в нормах кримінального права), та *спеціальні* або *галузеві* (властиві тільки кримінальному праву) принципи кримінального права. Серед загальних слід виділити принципи: законності; демократизму; верховенства права; рівності громадян перед зако-

ном; справедливості права; гуманізму. З-поміж галузевих принципів кримінального права необхідно розглянути принципи: відповідальності лише за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом як злочин; відповідальності тільки за наявності вини; особистого характеру відповідальності; невідворотності кримінальної відповідальності; індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання; економії кримінальної репресії.

Вивчаючи **систему кримінального права**, студенти повинні звернути увагу на те, що кримінальне право являє собою цілісну сукупність кримінально-правових норм, розміщених у певній послідовності та тісно пов'язаних між собою. Система кримінального права України включає в себе дві частини — Загальну й Особливу. *Загальна частина* містить норми, які визначають основні принципи і загальні положення кримінального права. *Особлива частина* включає норми, що описують конкретні злочини із зазначенням видів і розмірів покарань, які можуть бути призначені за вчинення цих злочинів.

Розкриваючи **зв'язок кримінального права України з іншими галузями права** необхідно виходити з того, що місце цієї галузі права в системі права в цілому визначається специфікою завдань, предмету та методів регулювання суспільних відносин. Потрібно розкрити зв'язок кримінального права з конституційним, адміністративним, кримінально-процесуальним, кримінально-виконавчим та міжнародним правом.

При визначенні **науки кримінального права**, слід зважати на те, що вона є частиною юридичної науки, однією із галузей суспільних наук. Змістом кримінально-правової науки є злагоджена система поглядів, ідей, уявлень про злочин і покарання.

Вивчаючи дане питання, студенти повинні звернути увагу на різницю між поняттям науки кримінального права і кримінальним правом як галуззю права. Наука досліджує сутність кримінального закону, з'ясовує його соціальне призначення, ефективність застосування, виявляє прогалини у правовому регулюванні, намічає шляхи вдосконалення кримінально-правових норм. Кримінальне право як галузь права і законодавства України виступає для науки предметом її вивчення. Разом з тим, наука кримінального права досліджує не лише чинне кримінальне законодавство, а й його історію та перспективи розвитку.

Предметом науки кримінального права також є практика застосування кримінального закону, крім того, відповідне законодавство іноземних держав, результати наукових досліджень у цій галузі вітчизняних та зарубіжних вчених.

Далі необхідно зробити акцент на тому, що система наукових положень і знань про кримінальний закон завдяки проведенню новітніх досліджень у цьому напрямі перебуває у постійному розвитку. Під час проведення таких досліджень наукою кримінального права застосовуються різноманітні методи пізнання. У зв'язку з цим слід пригадати, що *методи науки* — це ті способи, прийоми, за допомогою яких пізнаються явища об'єктивної дійсності, що складають предмет конкретної науки. Основну увагу варто приділити характеристиці основних методів пізнання, які використовуються наукою кримінального права: філософського (або діалектичного), логіко-юридичного (або догматичного), конкретно-соціологічного, історичного, методів системного аналізу та порівняльного правознавства.

В кінці необхідно зупинитися на визначенні завдань науки кримінального права України.

План семінарського заняття

1. Поняття й ознаки кримінального права України.
2. Предмет і метод кримінального права.
3. Завдання та функції кримінального права, їх реалізація у кримінальній політиці.
4. Принципи кримінального права: поняття, види.
5. Система кримінального права.
6. Зв'язок кримінального права України з іншими галузями права.
7. Наука кримінального права, її предмет, методи й завдання.

Навчальні завдання

1. Користуючись текстом посібника, здійсніть порівняльну характеристику кримінального права України як галузі права та як науки кримінального права.
2. Складіть порівняльну таблицю методів кримінального та цивільного права.
3. Наведіть приклади регулятивних норм кримінального права.
4. Знайдіть у Конституції України та КК положення, що розкривають принципи кримінального права.
5. Визначте, які з перелічених принципів кримінального права України належать до спеціальних (галузевих).

Варіанти відповідей:

- а) законності;
- б) відповідальності лише за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом як злочин;
- в) відповідальності тільки за наявності вини;
- г) верховенства права;
- д) особистого характеру відповідальності;
- е) індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання;
- є) економії кримінальної репресії;
- ж) гуманізму.

Теми для рефератів

- Відмежування кримінального права від інших галузей права України.
- Подальший розвиток принципів кримінального права в умовах демократичного суспільства.
- Система сучасного кримінального права України.
- Кримінальне право України як юридична наука.

Завдання для перевірки знань

1. Що таке кримінальне право як галузь національного права?
2. Який орган державної влади встановлює норми кримінального права України?
3. Які відносини складають предмет кримінального права?
4. У чому полягає специфіка методу кримінально-правового регулювання?
5. Які функції здійснює кримінальне право?
6. Що таке принципи кримінального права?
7. Яке значення мають принципи кримінального права?
8. У чому сутність принципів законності, демократизму, справедливості права?
9. У яких нормах кримінального права закріплюється принцип гуманізму?
10. Які Ви знаєте спеціальні принципи кримінального права?
11. Чим принцип особистого характеру відповідальності відрізняється від принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання?
12. На які частини поділяється система кримінального права України?
13. З якою галуззю права найбільше пов'язане кримінальне право?
14. Що є предметом науки кримінального права?
15. Які завдання науки кримінального права на сучасному етапі розвитку України?

Термінологічний словник

Загальноправові принципи — принципи, властиві всім галузям права.

Кримінальне право — самостійна галузь права України, яка складається із сукупності правових норм, покликаних захищати найбільш значні цінності суспільства шляхом визнання певних посягань на них злочинами і встановлення відповідного покарання щодо осіб, які ці посягання вчинили.

Метод правового регулювання кримінального права — застосування покарання до особи, котра вчинила передбачене КК суспільно небезпечне діяння.

Наука кримінального права України — система поглядів, ідей, теорій, концепцій та уявлень щодо самого кримінального закону, практики його застосування і перспектив розвитку, історії національного кримінального права та кримінального права зарубіжних країн.

Принципи кримінального права — вихідні, основоположні ідеї, які закріплені в кримінально-правових нормах і визначають побудову всієї галузі права, окремих її інститутів, правотворчу і правозастосовчу діяльність.

Предмет правового регулювання кримінального права — суспільні відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням злочину і застосуванням за це відповідних покарань.

Система кримінального права — впорядкована сукупність кримінально-правових норм та інститутів, розміщених у певній послідовності та тісно пов'язаних між собою.

Спеціальні (галузеві) принципи кримінального права — принципи, характерні лише для кримінального права.

Функції кримінального права — основні напрями впливу кримінально-правових норм на суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням злочину.

Література до теми

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України // Україна. Кодекси. — К.: Велес, 2007. — 168 с.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України // Україна. Кодекси. — К.: Велес, 2007. — 64 с.
5. Андрушко П.П. Новий Кримінальний кодекс: гуманізація кримінально-правової політики? // Нова політика. — 2001. — № 2. — С. 8–10.
6. Баулін Ю. Тенденції розвитку сучасного кримінального права України // Юридичний вісник України. — 2007. — 14–20 квітня (№ 15).
7. Василькова Л.М. З історії становлення терміна «кримінальний» // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 12. — С. 75–77.
8. Гемай С. Співвідношення норм кримінально-процесуального і кримінального права // Вісник прокуратури. — 2007. — № 1. — С. 59–65.
9. Гришук В. Перспективи удосконалення Кримінального кодексу України // Юридичний вісник України. — 2007. — 12–18 травня (№ 19).
10. Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. — М.: Наука, 1988. — 176 с.
11. Ковальський В.С. Конституційні засади визначення принципів кримінального права // Вісник Академії адвокатури України. — Вип. 4. — 2005. — С. 68–74.
12. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тация. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
13. Кримінальне право України: Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
14. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
15. Махінчук В. Конституційні принципи кримінального права: проблема формування системи законодавчих гарантій адекватності покарання // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 4. — С. 90–92.
16. Махінчук В. Принцип економії репресії у новому Кримінальному кодексі // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 11. — С. 69–72.
17. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. — 636 с.
18. Тихий В. Кримінальне право України і конституційне право України // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 2. — С. 63–72.
19. Шапченко С.Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: основні режими функціонування // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки. — 2002. — Вип. 47. — С. 198–203.

Тема 2. Кримінальна відповідальність та її підстави

Методичні поради

При вивченні даної теми, насамперед, слід звернути увагу на те, що в КК часто вживається термін «кримінальна відповідальність» (наприклад, ст. 2 називається «Підстава кримінальної відповідальності», розділ II — «Закон про кримінальну відповідальність», розділ IX — «Звільнення від кримінальної відповідальності»), однак зміст цього поняття не розкривається. Водночас закон відрізняє кримінальну відповідальність від покарання.

Необхідно наголосити, що й у науці кримінального права немає чіткого визначення кримінальної відповідальності. Одні автори ототожнюють її з покаранням, зводять кримінальну відповідальність до застосування санкції кримінально-правової норми; інші характеризують кримінальну відповідальність як певного роду обов'язок особи, що вчинила злочин; треті розглядають її як конкретні кримінально-правові відносини; четверті вважають кримінальну відповідальність осудом винного обвинувальним вироком суду за вчинений злочин із призначенням покарання або без нього; п'яті розуміють зазначену відповідальність як передбачені КК вид та міру обмеження прав і свобод злочинця тощо.

Визначаючи кримінальну відповідальність, варто виходити з того, що вона є одним із видів юридичної відповідальності. Поняття кримінальної відповідальності відповідає родовим ознакам відповідальності юридичної і водночас характеризується своїми, видовими ознаками: являє собою особливий елемент у механізмі кримінально-правового регулювання, в межах якого здійснюється реагування держави на вчинений особою злочин; вона є видом державного примусу, що виявляється, насамперед, в осуді поведінки особи як злочину та її самої як злочинця; офіційна оцінка винного та його діяння може здійснюватися лише судом в обвинувальному вирокі і т.д. Звідси, **кримінальна відповідальність** є різновидом юридичної відповідальності, що виявляється в державному осуді особи, яка вчинила злочин, обвинувальним вироком суду і, як правило, полягає у застосуванні до винного встановлених у кримінальному законі конкретних примусових заходів кримінально-правового характеру.

Варто звернути увагу на те, що останнім часом у юридичній літературі активно розробляється концепція про *позитивну (перспективну) кримінальну відповідальність*. Суть її зводиться до наступного: крім відповідальності за минулу поведінку, що є *негативною (ретроспективною) відповідальністю*, в механізмі кримінально-правового регулювання є ще й позитивна відповідальність, під якою слід розуміти усвідомлення особою необхідності (обов'язку) дотримання кримінально-правової заборони. Незважаючи на критику позиції прихильників виділення позитивного виду кримінальної відповідальності, необхідно відмітити, що все більше сучасних авторів, формулюючи визначення кримінальної відповідальності, так чи інакше враховують її позитивний аспект.

Зважаючи на те, що кримінальна відповідальність реалізується в межах кримінально-правових відносин, у цій темі варто розглянути питання, які стосуються аналізу вищезазначених правовідносин. Спочатку необхідно пригадати визначення правових відносин, котре дається в загальній теорії права, і на цій основі сформулювати **поняття кримінально-правових відносин** як врегульованих нормами кримінального права відносин між державою та особою, що вчинила злочин. Далі потрібно окреслити структуру кримінальних правовідносин, яка включає в себе три елементи: об'єкт, суб'єкти та зміст.

Окремо слід розглянути питання про момент виникнення кримінально-правових відносин, а також момент виникнення кримінальної відповідальності. Необхідно наголосити на тому, що ці питання теж є дискусійними в науці кримінального права. І якщо виникнення кримінально-правових відносин більшість криміналістів пов'язує з *юридичним фактом* — вчиненням особою злочину, то початковим моментом виникнення кримінальної відповідальності прихильники різних теорій вважають момент вчинення злочинного діяння, момент притягнення особи в якості обвинуваченого, винесення судом обвинувального вироку, початок відбування покарання за обвинувальним вироком суду та ін. Поряд з цим слід звернути увагу на те, що Конституційний Суд

України у своєму рішенні у справі щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 р. момент настання кримінальної відповідальності пов'язує з набранням законної сили обвинувальним вироком суду.

Встановлюючи моменти припинення кримінальної відповідальності та кримінально-правового відношення, необхідно виходити з наступного: на думку більшості криміналістів, ці моменти у першому і другому випадку співпадають і пов'язані з погашенням чи зняттям судимості; у ряді випадків кримінальна відповідальність вичерпується фактом відбуття покарання (п. п. 3, 4 ст. 89; п. 1 ч. 2 ст. 108 КК); кримінально-правові відносини та кримінальна відповідальність можуть бути припинені й раніше, наприклад, у разі смерті засудженого, перебігу строків давності, видання акту амністії чи помилування, зміни кримінального закону, який має зворотну силу, тощо.

Наступне питання стосується **форм, в яких може бути реалізована кримінальна відповідальність**. Необхідно засвоїти, що основною з цих форм є засудження особи, поєднане з призначенням їй відповідного виду та строку покарання, яке особою реально відбувається. Другою, найбільш типовою формою реалізації кримінальної відповідальності є винесення судом обвинувального вироку, пов'язане з призначенням їй конкретної міри покарання, від відбування якого вона звільняється. Третю форму становлять випадки засудження винного без призначення покарання (наприклад, звільнення від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК).

При визначенні **підстав кримінальної відповідальності** необхідно передусім відповісти на питання, за що і чому особа має нести таку відповідальність. Для цього варто звернутися до філософського обґрунтування підстав кримінальної відповідальності. У цьому контексті студенти повинні розглянути дві протилежні теорії: *детермінізм* та *індетермінізм*.

Насамкінець варто звернутися до проблем визначення підстав кримінальної відповідальності в науці кримінального права. Слід зважати, що найбільшого розповсюдження тут набула думка про те, що підставою кримінальної відповідальності є наявність у вчиненому особою діянні ознак конкретного складу злочину, передбаченого чинним кримінальним законодавством. Ця точка зору знайшла своє відображення й у КК 2001 р. (ч. 1 ст. 2). Студенти повинні знайти й інші доктринальні підходи до визначення підстав кримінальної відповідальності.

План семінарського заняття

1. Поняття кримінальної відповідальності, її ознаки та зміст.
2. Структура кримінально-правових відносин, їх співвідношення з кримінальною відповідальністю.
3. Форми кримінальної відповідальності.
4. Визначення підстав кримінальної відповідальності в науці кримінального права та КК.

Навчальні завдання

1. Проаналізуйте основні підходи щодо визначення змісту кримінальної відповідальності в науці кримінального права.
2. Назвіть родові та видові ознаки кримінальної відповідальності як різновиду відповідальності юридичної.
3. Складіть таблицю «Порівняння ознак кримінальної та адміністративної відповідальності».
4. Визначте поняття перспективної та ретроспективної відповідальності. Знайдіть у КК підтвердження того, що кримінальна відповідальність є відповідальністю за минулу поведінку.
5. Вирішіть практичні завдання:
Особа відбула покарання за вчинення тяжкого злочину.
Чи можна вважати, що кримінальна відповідальність реалізована повністю? Визначте, коли настає момент припинення кримінальної відповідальності. Чи співпадає цей момент з моментом припинення кримінально-правових відносин?

Неосудна особа вчинила суспільно небезпечне діяння. До неї застосовані примусові заходи медичного характеру.

Чи є факт застосування до цієї особи зазначених заходів реалізацією кримінальної відповідальності? Назвіть форми, в яких може реалізовуватися така відповідальність.

6. Складіть схему форм реалізації кримінальної відповідальності.

7. Визначте, що є підставою кримінальної відповідальності.

Варіанти відповідей:

а) вчинення особою протиправного діяння;

б) вчинення особою кримінально караного діяння;

в) вчинення винним суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК;

г) вчинення особою будь-якого суспільно небезпечного діяння;

д) вчинення особою злочину.

8. Знайдіть в КК статті, які закріплюють:

— підстави кримінальної відповідальності;

— принцип презумпції невинуватості.

Теми для рефератів

- Визначення поняття кримінальної відповідальності в науці кримінального права.
- Особливості кримінальної відповідальності порівняно з іншими видами юридичної відповідальності.
- Кримінальна відповідальність та інші елементи механізму кримінально-правового регулювання.
- Кримінально-правові відносини, їх співвідношення з кримінальною відповідальністю.
- Підстави кримінальної відповідальності: філософський аспект.

Завдання для перевірки знань

1. Якою є різниця між перспективною та ретроспективною відповідальністю?
2. Яка структура кримінального правовідношення?
3. Що визнається об'єктом кримінально-правових відносин?
4. Хто є суб'єктами кримінального правовідношення?
5. У чому полягає зміст кримінально-правових відносин?
6. З якого моменту виникають кримінальні правовідносини?
7. Коли припиняються кримінально-правові відносини?
8. Чи можуть кримінальні правовідносини та кримінальна відповідальність припинятися до моменту погашення чи зняття судимості?
9. Які форми реалізації кримінальної відповідальності Вам відомі?
10. Як співвідносяться поняття кримінальної відповідальності і покарання?
11. Чи належить звільнення від кримінальної відповідальності до форм реалізації зазначеної відповідальності?
12. Які основні положення філософського вчення про підстави кримінальної відповідальності?
13. Яка підстава кримінальної відповідальності закріплена у КК?

Термінологічний словник

Кримінальна відповідальність — вид юридичної відповідальності, визначений у кримінальному законі, що виявляється в державному осуді злочинця обвинувальним вироком суду і полягає у застосуванні до особи, винної у вчиненні злочину, примусових заходів кримінально-правового характеру.

Кримінальні правовідносини — регламентовані кримінально-правовими нормами відносини між державою та особою, котра вчинила злочин.

Негативна (ретроспективна) кримінальна відповідальність — реакція держави на вчинений в минулому злочин, яка полягає в застосуванні до винного конкретних кримінально-правових заходів.

Підстава кримінальної відповідальності — вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить всі ознаки складу злочину, передбаченого кримінальним законом.

Позитивна (перспективна) кримінальна відповідальність — утримання особи від вчинення злочинів, внутрішній стимул до належної поведінки, наслідком чого є позитивна кримінально-правова оцінка з боку держави (наприклад, виключення кримінальної відповідальності за злочин, який особа не вчиняла).

Література до теми

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України. — К.: ПАЛИВОДА А.В., 2009. — 188 с.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 р. // Вісник Конституційного Суду України. — 1999. — № 5. — С. 7-13.
4. Багрий-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание. — Минск: Выш. шк., 1976. — 384 с.
5. Баулін Ю.В. Поняття кримінальної відповідальності та його значення для практики застосування нового Кримінального кодексу України // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25-26 жовт. 2001 р. — К.-Х.: «Юрінком Інтер», 2002. — С. 39-42.
6. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. — К.: Атіка, 2004. — 296 с.
7. Браїнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. — М.: «Юрид. лит.», 1963. — 275 с.
8. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. — М.: Юрид. лит., 1976. — 215 с.
9. Загородников Н.И. О пределах уголовной ответственности // Советское государство и право. — 1967. — № 7.
10. Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. — М.: Наука, 1974. — 232 с.
11. Котляр Г.О. Теоретико-правовий аналіз юридичної природи кримінальної відповідальності // Часопис Київського університету права. — 2006. — № 4. — С.143-148.
12. Кривоченко Л.Н. Освобождение от уголовной ответственности с применением мер общественного или административного воздействия. — Харьков: Юрид. ин-т, 1981. — 51 с.
13. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
14. Кримінальне право України. Загальна частина / Під ред. Кондратьєва Я.Ю. — К.: Правові джерела, 2002.
15. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
16. Лейст О.Э. Санкции в советском праве. — М.: Госюриздат, 1962. — 238 с.
17. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
18. Ной И.С. Сущность и функции наказания в советском государстве: Политико-юридическое исследование. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1973. — 192 с.
19. Пионтковский А.А. Правоотношения в уголовном праве // Правоведение. — 1962. — № 2. — С. 86-96.
20. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. — 636 с.
21. Самощенко И.С., Фаракин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. — М.: Юрид. лит., 1971. — 240 с.
22. Санталов А.И. Теоретические вопросы уголовной ответственности. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1982. — 96 с.
23. Стручков Н.А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1978. — 288 с.

Тема 3. Закон про кримінальну відповідальність

Методичні поради

На початку вивчення теми потрібно визначити *поняття закону про кримінальну відповідальність (кримінального закону)* як нормативно-правового акту, що закріплює загальні положення, підстави і межі кримінальної відповідальності, та встановлює, які суспільно небезпечні діяння визнаються злочинами і які покарання можуть застосовуватися до осіб, що їх вчинили. Цей нормативний акт приймається парламентом і має вищу юридичну силу (є законом).

Варто запам'ятати, що законодавство України про кримінальну відповідальність фактично зведено до єдиного джерела — *КК*, який ґрунтується на Конституції України та загально-визнаних принципах і нормах міжнародного права (ч. 1 ст. 3 КК). 5 квітня 2001 р. був прийнятий новий КК, який набрав чинності з 1 вересня того ж року. Цей кодекс являє собою прийнятий Верховною Радою України кодифікований закон, котрий містить систему взаємопов'язаних і взаємоузгоджених кримінально-правових норм.

Вивчаючи питання про *структуру КК*, варто пригадати, якою є система кримінального права. Структура КК також складається з Загальної та Особливої частин. Кожна частина поділена на розділи, а розділи — на окремі статті. Для більш повного уявлення про структуру КК необхідно з'ясувати, з яких частин складаються статті КК. Це краще зробити на прикладі норм Особливої частини, які діляться на *диспозицію* (називає конкретне злочинне діяння або розкриває його ознаки) і *санкцію* (визначає вид і розмір покарання за злочин, указаний в диспозиції). Далі слід проаналізувати види диспозицій (проста, описова, бланкетна, відсильна) та санкцій (відносно визначена, альтернативна).

При опрацюванні питання щодо тлумачення закону про кримінальну відповідальність слід виходити з того, що за своїм змістом певні кримінально-правові норми не завжди сприймаються однозначно. Це зумовлює потребу в їх роз'ясненні, розкритті змісту і призначення закону, поясненні термінів, які в ньому вживаються, — *тлумаченні кримінального закону*. Варто підкреслити, що зазначене тлумачення не повинно бути вільним, виходити за волю законодавця; воно повинно сприяти точному застосуванню закону про кримінальну відповідальність.

У цьому питанні студентам необхідно розглянути види тлумачення кримінального закону за різними класифікаційними ознаками (за суб'єктом, який роз'яснює закон, — офіційне (легальне), судове, доктринальне (наукове); за обсягом — буквальне, обмежувальне, поширювальне) та способи такого тлумачення (граматичне (філологічне), логічне, системне, історичне).

Окремої уваги заслуговують положення, які стосуються чинності закону про кримінальну відповідальність у часі і просторі. Вивчаючи *часову юрисдикцію кримінального закону*, яка представляє собою тривалість дії цього закону в межах певного часового інтервалу, варто за своїти, що закон про кримінальну відповідальність може бути застосований лише відносно тих суспільно небезпечних діянь, що вчинені під час дії цього закону. У зв'язку з цим необхідно встановити таке: коли набирає чинності кримінальний закон; коли він припиняє свою дію; що слід розуміти під часом вчинення злочину.

Важливе значення має і з'ясування питання про *зворотну силу кримінального закону*. Йдеться про розповсюдження впливу даного закону на діяння, вчинені до вступу його в законну силу. Варто звернути увагу на те, що відповідні положення КК (ст. 5) повністю узгоджуються зі сформульованою у ст. 58 Конституції України нормою, згідно з якою закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

При визначенні *просторової юрисдикції закону про кримінальну відповідальність* необхідно розкрити сутність територіального, національного, універсального (космополітичного) та реального принципів.

Предметом вивчення студентів мають стати також положення щодо *видачі злочинців (екстрадиції)*, які є новелою КК. Передусім студенти повинні знайти у тексті Конституції Укра-

їни норму, що забороняє видавати громадян України іншій державі, та порівняти її з відповідною кримінально-правовою нормою. Необхідно встановити, крім того, чи підлягають видачі іноземній державі: особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини поза межами України для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду; іноземці, котрі вчинили злочини на території України і засуджені за них на підставі КК України, для відбування покарання за вчинений злочин; іноземці та особи без громадянства, що постійно не проживають в Україні, які вчинили злочини поза межами України і перебувають на її території, для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду або для відбування покарання.

План семінарського заняття

1. Поняття закону про кримінальну відповідальність, його завдання та значення.
2. Структура КК, її співвідношення з системою кримінального права.
3. Структура статей Особливої частини КК. Види диспозицій і санкцій.
4. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність: поняття, значення, види та способи.
5. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі.
6. Чинність закону про кримінальну відповідальність за територіальним, національним, космополітичним та реальним принципами.
7. Інститут екстрадиції і правові наслідки засудження особи за межами України.

Навчальні завдання

1. Знайдіть у тексті КК норми, які засвідчують, що цей кодекс — єдине джерело кримінального права.
2. Розкрийте структуру КК, порівняйте її з системою кримінального права.
3. Наведіть по два приклади простої, описової, бланкетної та відсильної диспозицій.
4. Визначте вид санкцій у ч. 1 ст. 114, ст. 167 і ч. 1 ст. 390 КК.
5. Встановіть, який орган здійснює офіційне (легальне) тлумачення закону про кримінальну відповідальність.

Варіанти відповідей:

- а) Верховний Суд України;
 - б) Конституційний Суд України;
 - в) Верховна Рада України;
 - г) Пленум Верховного Суду України.
6. Назвіть випадки, коли за своїм значенням кримінально-правова норма потребує обмежувального тлумачення.
 7. Знайдіть у КК приклади норм, які підлягають поширювальному тлумаченню.
 8. Здійсніть граматичне (філологічне) тлумачення змісту норми, передбаченої ст. 179 КК «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь».
 9. Визначте, який вид тлумачення слід застосувати у диспозиції ч. 1 ст. 384 КК «Завідомо неправдиве показання».
 10. На прикладі КК розкрийте порядок уведення в дію та припинення дії законів про кримінальну відповідальність.
 11. Наведіть приклад застосування кримінально-правової норми зі зворотною дією з посиленням на нормативно-правовий акт.
 12. Знайдіть у Конституції України та КК норми, які стосуються:
 - дії закону у часі та просторі;
 - видачі осіб, що вчинили злочини.
 13. Ознайомтеся з положеннями міжнародних конвенцій щодо видачі злочинців, учасницею яких є Україна. На підставі положень Мінської конвенції країн СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах розкрийте умови та порядок

видачі осіб для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку; порівняйте їх з відповідними положеннями Європейської конвенції про видачу правопорушників.

14. Вирішіть практичні завдання:

Громадянин Італії порушив правила безпеки дорожнього руху, що призвело до смерті пішохода в м. Севастополі. Він був затриманий і притягнутий до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 286 КК.

Який принцип дії кримінального закону у просторі був застосований? На яких осіб не поширюється українська кримінальна юрисдикція в разі вчинення ними злочину на території України?

Громадянин Ірану вчинив вибух у м. Вашингтоні, внаслідок якого загинуло 56 осіб. Під час митного огляду його було затримано в аеропорту Бориспіль. Він був притягнутий до кримінальної відповідальності за терористичний акт (ч. 3 ст. 258 КК України).

Який принцип чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі був застосований цього разу? Які ще принципи чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі Ви знаєте?

Особа без громадянства, котра постійно проживає в м. Чернігові, вчинила замах на контрабанду в м. Валенсії. Її було притягнуто до кримінальної відповідальності за замах на контрабанду відповідно до адміністративного законодавства Іспанії. Коли вона повернулася в Україну, її було притягнуто до кримінальної відповідальності за замах на контрабанду (ч. 3 ст. 15 і ч. 1 ст. 201 КК України).

Чи правомірне притягнення цієї особи до відповідальності за КК України? В яких випадках громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, котрі вчинили злочини за її межами, не можуть бути притягнуті в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини?

Теми для рефератів

- Концепція КК України від 5 квітня 2001 р. як єдиного джерела кримінального права.
- Витоки та формування кримінального законодавства України.
- Проблемні питання розвитку законодавства України про кримінальну відповідальність.
- Аналогія у кримінальному праві.
- Імплементация норм міжнародного права у вітчизняне кримінальне законодавство.
- Чинність закону про кримінальну відповідальність за територіальним принципом.
- Чинність кримінального закону за національним та універсальним принципами.

Завдання для перевірки знань

1. Що являє собою закон України про кримінальну відповідальність?
2. Які завдання ставить перед собою кримінальний закон?
3. Що включає в себе структура КК?
4. Яка частина кримінально-правової норми описує ознаки конкретного злочинного діяння?
5. Чим відсильна диспозиція відрізняється від бланкетної?
6. Які є види санкцій?
7. За якими класифікаційними ознаками поділяється тлумачення закону про кримінальну відповідальність?
8. У чому полягає доктринальне тлумачення кримінального закону?
9. Коли має місце буквальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність?
10. Які існують способи тлумачення кримінального закону?
11. Чи можливе застосування аналогії у кримінальному законодавстві?
12. Що передбачає часова юрисдикція закону про кримінальну відповідальність?
13. З якого часу набирає чинності кримінальний закон?
14. Коли припиняється дія закону про кримінальну відповідальність?

15. Що визнається часом вчинення злочину?
16. Який кримінальний закон має зворотну дію у часі?
17. На підставі яких принципів визначається чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі?
18. Коли злочин визнається вчиненим на території України?
19. За яких умов іноземці та особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, можуть нести кримінальну відповідальність в Україні за вчинення злочинів за її межами?
20. У чому полягають правові наслідки засудження особи за межами України?
21. Які особи у разі вчинення ними злочинів за межами України не можуть бути видані іноземній державі?

Термінологічний словник

Видача осіб, які вчинили злочин (екстрадиція) — передача таких осіб однією державою, на території якої вони знаходяться, іншій державі, на території якої був вчинений злочин або громадянами якої вони є.

Диспозиція — частина статті Особливої частини КК, де визначається злочинне діяння.

Закон про кримінальну відповідальність — нормативно-правовий акт, який має вищу юридичну силу, приймається Верховною Радою України і містить кримінально-правові норми, що закріплюють підстави та принципи кримінальної відповідальності й встановлюють, які діяння визнаються злочинами і які покарання можуть бути застосовані за їх вчинення.

Зворотня дія кримінального закону у часі — поширення впливу даного закону на діяння, вчинені до набрання цим законом чинності.

Санкція — частина статті Особливої частини КК, яка встановлює вид і міру покарання за вказаний у диспозиції злочин.

Тлумачення закону про кримінальну відповідальність — з'ясування, всебічне розкриття змісту кримінального закону з метою його точного застосування.

Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі — поширення впливу даного закону в межах певної території.

Чинність кримінального закону у часі — розповсюдження дії цього закону протягом певного проміжку часу.

Література до теми

1. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р., Додатковий протокол від 15 жовтня 1975 р. та Другий додатковий протокол від 17 березня 1978 р. до Конвенції: Ратифіковані Верховною Радою України 16 січня 1998 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — С. 324-343.
2. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р. та Додатковий протокол від 17 березня 1978 р. до Конвенції: Ратифіковані Верховною Радою України 16 січня 1998 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — С. 345-360.
3. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 15 травня 1972 р.: Україна приєдналась до Конвенції 22 вересня 1995 р. // Офіційний вісник України. — 2005. — № 44. — Ст. 2822.
4. Конвенція про передачу засуджених осіб від 21 березня 1983 р.: Україна приєдналась до Конвенції 22 вересня 1995 р. // Офіційний вісник України. — 2005. — № 44. — Ст. 2823.
5. Додатковий протокол до Європейської Конвенції про передачу засуджених осіб від 18 грудня 1997 р.: Ратифікований Верховною Радою України 3 квітня 2003 р. // Офіційний вісник України. — 2006. — № 14. — Ст. 1059.
6. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р.: Ратифікована Україною 10 листопада 1994 р. // Офіційний вісник України — 2005. — № 44. — Ст. 2824.
7. Протокол до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 28 березня 1997 р.: Ратифікований Україною 3 березня 1998 р. // Офіційний вісник України. — 2005. — № 47. — Ст. 2980.

8. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
9. Кримінальний кодекс України. — К.: ПАЛИВОДА А.В., 2009. — 188 с.
10. Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 рік, Додаткового протоколу 1975 року та Другого додаткового протоколу 1978 року до Конвенції: Закон України від 16 січня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 23. — Ст. 129.
11. Про ратифікацію Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах: Закон України від 10 листопада 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 46. — Ст. 417.
12. Про ратифікацію Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р.: Закон України від 3 березня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 26. — Ст. 162.
13. Про державний кордон України: Закон України від 4 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 2. — Ст. 5.
14. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 50. — Ст. 540.
15. Інструкція про порядок виконання європейських конвенцій з питань кримінального судочинства: Затверджена наказом Міністерства України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, МВС України, Верховного Суду України, ДПА України, Держдепартаменту України з питань виконання покарань 29 червня 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 28. — Ст. 1435.
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотню дію кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 39. — Ст. 1662.
17. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента України від 10 червня 1997 р. // Офіційний вісник України. — 1997 — № 24. — С. 11.
18. Положення про дипломатичні представництва і консульські установи іноземних держав в Україні: Затверджене Указом Президента України від 10 червня 1993 р. // Голос України. — 1993. — 26 червня.
19. Андрушко П.П. Законодавча техніка Кримінального кодексу України 2001 року та її вплив на тлумачення його норм // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25-26 жовт. 2001 р. — К.-Х.: «Юрінком Інтер», 2002. — С. 24-30.
20. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тация. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
21. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
22. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
23. Навроцький В.О. Принцип заборони аналогії і його дія при застосуванні Кримінального кодексу України 2001 року // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25-26 жовт. 2001 р. — К.-Х.: «Юрінком Інтер», 2002. — С. 49-51.
24. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. — К.: Юридична думка, 2009. — 1236 с.
25. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. — К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1 — 964 с.
26. Озерська А.В. Екстрадиція в кримінальному праві України // Економіка. Фінанси. Право. — 2005. — № 1. — С. 34-37.
27. Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону у часі. — К.: Атіка, 2005. — 288 с.
28. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. — 636 с.
29. Сташис В.В. Загальна характеристика нового Кримінального кодексу України // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25-26 жовт. 2001 р. — К.-Х.: «Юрінком Інтер», 2002. — С. 5-10.
30. Ткачук Ю.О. Сутність, ознаки та структура санкцій у кримінальному законодавстві України // Адвокат. — 2007. — № 9. — С. 26-28.

Тема 4. Поняття злочину та його види

Методичні поради

Представлена тема має велике значення, адже поняття злочину є ключовим у кримінальному праві: воно лежить в основі змісту всіх його інститутів, визначає соціальну суть законодавства.

На початку вивчення теми студенти повинні засвоїти, що поняття злочину не може бути незмінним: воно повинно відповідати конкретному етапу розвитку суспільства. Визначення поняття злочину дається як у законодавстві, так і науці кримінального права. КК встановлює: «**Злочином** є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину» (ч. 1 ст. 11). З-поміж ознак, які характеризують злочин, слід виділити: злочином є лише діяння (дія або бездіяльність); це діяння має бути вчинене суб'єктом злочину; вказане діяння містить у собі суспільну небезпечність; відповідна дія чи бездіяльність повинна бути передбачена КК; злочин — винне діяння; зазначене діяння є кримінально каране. Відсутність хоча б однієї з цих ознак вказує на відсутність злочину. Далі необхідно розкрити зміст кожної ознаки.

Передусім, потрібно зважати, що злочином є конкретне **суспільно небезпечне діяння людини**, яке проявляється у формі дії або бездіяльності. Тому думки, переконання, наміри особи вчинити злочин, не реалізовані у конкретній дії чи бездії, не можуть бути визнані злочином. Також обов'язково слід виділити новелу законодавчого визначення поняття злочину — **вчинення його суб'єктом злочину**, яким відповідно до ч. 1 ст. 18 КК є фізична осудна особа, що вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Детальніше про суб'єкта злочину йдеться у темі 9 цього навчального курсу.

Розглядаючи **суспільну небезпечність**, необхідно виходити з того, що це матеріальна ознака злочину, його об'єктивна властивість заподіювати або створювати загрозу заподіяння шкоди об'єктам кримінально-правової охорони. У теорії кримінального права суспільна небезпечність злочину визначається двома критеріями: характером і ступенем. *Характер суспільної небезпечності* — це якісна ознака, що окреслюється, насамперед, групою суспільних відносин (соціальних цінностей), на які посягає злочин. *Ступінь суспільної небезпечності* злочинного діяння є кількісним показником, який залежить від форми вини, мотиву, мети, способу, обстановки і стадії вчинення злочину, тяжкості наслідків, які настали, ступеня участі кожного із співучасників у вчиненні злочину тощо.

Під час характеристики **протиправності** як формальної ознаки злочину, варто запам'ятати, що злочином може бути визнане лише діяння, передбачене як таке (як злочин) безпосередньо кримінальним законом. Протиправність тісно пов'язана з суспільною небезпечністю і є юридичним закріпленням останньої.

Винність діяння слід розглядати як вчинення його умисно або з необережності. У цьому контексті потрібно звернутися до визначення поняття вини, що міститься у ст. 23 КК. Необхідно розкрити значення цієї ознаки злочину.

З протиправністю тісно пов'язана караність як обов'язкова ознака злочину. Тут головний акцент слід зробити на тому, що **кримінальна караність** виявляється не стільки у реальному застосуванні покарання, скільки у загрозі, можливості його застосування у разі вчинення особою забороненого КК діяння. Також варто звернути увагу на те, що караність, яка є ознакою наукового визначення поняття злочину, прямо не названа у тексті ст. 11 КК, але вона впливає із змісту ч. 2 ст. 1 КК й логічно виводиться з самого поняття.

Важливим є питання про **малозначність діяння**. Як зазначає законодавець, не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству, державі (ч. 2 ст. 11 КК).

Далі необхідно з'ясувати, **яке місце займають злочини в системі правопорушень**. Насамперед, потрібно визначити критерії, за якими злочини відмежовуються від інших протиправ-

них діянь, і на цій основі здійснити порівняльний аналіз злочинів та інших правопорушень (адміністративних, дисциплінарних, цивільно-правових).

Особливе значення має також питання **класифікації злочинів** (поділу їх на групи залежно від того чи іншого критерію). Головну увагу необхідно сконцентрувати на законодавчій класифікації злочинів (ст. 12 КК). Варто визначити критерії цієї класифікації: матеріальний (ступінь суспільної небезпечності (тяжкості) злочинів) і формальний (передбачений законом строк покарання у виді позбавлення волі) та охарактеризувати окремі категорії злочинів (злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі й особливо тяжкі злочини).

Доцільно розглянути й інші класифікації злочинів: за формою вини — умисні та необережні; залежно від ступеня завершеності злочинної діяльності — закінчені і незакінчені; за родовим об'єктом посягання — злочини проти основ національної безпеки України, злочини проти життя та здоров'я особи, злочини проти власності та ін.

План семінарського заняття

1. Поняття й ознаки злочину.
2. Поняття малозначності діяння та його значення.
3. Відмежування злочинів від незлочинних правопорушень.
4. Класифікації злочинів.

Навчальні завдання

1. Сформулюйте законодавче та наукове визначення поняття злочину; визначте, чим вони відрізняються одне від одного.

2. Встановіть, що з переліченого не відноситься до ознак злочину.

Варіанти відповідей:

- а) малозначність;
- б) суспільна небезпечність;
- в) протиправність;
- г) осудність;
- д) умисність;
- е) винність.

3. З'ясуйте, у чому полягає караність злочину.

Варіанти відповідей:

- а) здатності суспільно небезпечного діяння завдавати шкоди об'єктам кримінально-правової охорони;
- б) передбаченні злочину в законі про кримінальну відповідальність;
- в) можливості застосування за злочин покарання, визначеного у санкції кримінально-правової норми;
- г) вчиненні злочинного діяння суб'єктом злочину.

4. Складіть порівняльну таблицю «Спільні риси та відмінності між злочином та адміністративним проступком».

5. Проаналізуйте норми, передбачені ч. 1 ст. 115, ст. 116, ч. 1 ст. 129, ч. 1 ст. 147, ст. 232, ч. 2 ст. 439 КК; здійсніть їх розподіл на групи відповідно до законодавчої класифікації злочинів.

6. Вирішіть практичні завдання:

Григоренко посварився з Терьохіним і сказав, що вкраде гроші, які той збирав для придбання автомобіля. Терьохін сповістив про намір Григоренка в міліцію.

*Чи може бути притягнутий до кримінальної відповідальності Григоренко? Відповідь обґрунтуйте. **

* Для підготовки завдань використовувався навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни «Кримінальне право України. Загальна частина» / Іванов Ю.Ф. — К.: КНЕУ, 2003. — 354 с.

Під час роботи в радіомайстерні Онипко випадково доторкнувся до паяльника, з яким тільки-но працював Дяченко. Від несподіваного опіку та болю Онипко різко відсмикнув руку і наніс ліктем удар в око Єршову, який сидів позаду. Внаслідок травми Єршов втратив зір на одне око.

Чи є дії Онипка злочином? Відповідь поясніть.

Гаркавенко, погрожуючи складаним ножем, хотів забрати у перехожого громадянина гаманець, де був жетон на проїзд у метро, дві купюри номіналом у дві та п'ять гривень і декілька квитанцій про сплату комунальних послуг, але був затриманий нарядом міліції.

Чи підпадають дії Гаркавенка під ч. 2 ст. 11 КК? Які умови застосування законодавчого положення про малозначність діяння?

Теми для рефератів

- Визначення поняття злочину в історії кримінального права.
- Співвідношення злочину з іншими правопорушеннями.
- Поняття та класифікація злочинів у кримінальному законодавстві зарубіжних країн.
- Юридична природа положення про малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК України), його значення для правозастосовчої практики.
- Поняття та практичне значення класифікації злочинів.

Завдання для перевірки знань

13. Що являє собою злочин?
14. У чому полягає суспільна небезпечність як матеріальна ознака злочину?
15. Чим визначається характер суспільної небезпечності злочинного діяння?
16. Від чого залежить ступінь суспільної небезпечності злочину?
17. Що означає протиправність злочину?
18. У чому полягає винність як ознака злочину?
19. За якими критеріями злочини відмежовують від незлочинних правопорушень?
20. На які групи поділяє злочини їх законодавча класифікація?
21. Які злочинні діяння належать до злочинів невеликої тяжкості?
22. Який строк покарання у виді позбавлення волі передбачає закон для злочину середньої тяжкості (тяжкого, особливо тяжкого злочину)?

Термінологічний словник

Злочин — суспільно небезпечне, винне, протиправне і кримінально каране діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Винність — психічне ставлення особи до вчинюваної дії або бездіяльності, яке виявляється у формі умислу чи необережності.

Караність — встановлення в законі за вчинення певного діяння кримінально-правової санкції, що дає можливість застосування покарання до винної особи.

Класифікація злочинів — розподіл описаних у кримінальному законі злочинних діянь на групи за певними ознаками.

Протиправність — передбачення діяння законом про кримінальну відповідальність.

Ступінь суспільної небезпечності злочину — кількісна характеристика суспільної небезпечності, яка визначається сукупністю всіх обставин вчинення злочинного діяння (формою вини, стадією розвитку злочинної діяльності, розміром заподіяної шкоди та ін.).

Суспільна небезпечність злочину — його здатність завдавати або створювати загрозу завдання шкоди відносинам (цінностям), що охороняються кримінальним законом.

Характер суспільної небезпечності злочину — її якісний показник, котрий залежить від суспільної цінності об'єкта посягання.

Література до теми

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України. — К.: ПАЛИВОДА А.В., 2009. — 188 с.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення / Україна. Кодекси. — К.: Велес, 2007. — 176 с.
4. Берзін П.С. Суспільна небезпечність діяння: загальна характеристика // Альманах кримінального права: 36 статей. — К.: Правова єдність, 2009. — Вип. 1. — С. 108-150.
5. Ковальський В. Кримінальна протиправність як ознака злочину // Юридична Україна.— 2007. — № 10. — С. 90-95.
6. Кривошеин П.К. Преступление: Историческое исследование. — К.: УАВД, 1993. — 72 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
9. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. — К.: Юридична думка, 2009. — 1236 с.
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. — К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1 — 964 с.
12. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. — 636 с.
13. Строган А. Аспекти співвідношення злочину, малозначного діяння та діяння, що не містить складу злочину // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 10. — С. 142-145.

Тема 5. Стадії вчинення злочину

Методичні поради

При підготовці цієї теми студенти повинні зрозуміти, що для об'єктів кримінально-правової охорони небезпеку становлять не тільки закінчені, тобто повністю реалізовані злочини, а й умисні дії, які виявляються у створенні умов для майбутнього вчинення злочинного діяння, а також безпосередньо спрямовані на вчинення злочину, але які не привели до його завершення з причин, що не залежали від волі винного. У таких випадках виникає питання про відповідальність за злочинні дії на певних **стадіях вчинення злочину**. Ці стадії слід розглядати як окремі етапи розвитку злочинного діяння, які різняться між собою характером діянь, моментом їх припинення, обсягом реалізації умислу і ступенем суспільної небезпечності.

КК називає три стадії розвитку умисного злочину: готування до злочину, замах на злочин і закінчений злочин. Перші дві стадії визнаються різновидами незакінченого злочину. При незакінченому злочині умисел повністю не реалізується, шкода об'єкту не завдається. Натомість при закінченому злочині винний у повній мірі реалізує злочинний намір, виконує всі дії, що утворюють об'єктивну сторону складу злочину, заподіює шкоду об'єкту кримінально-правової охорони.

Студенти повинні засвоїти, що **закінченим злочином** визнається діяння, яке містить всі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК (ч. 1 ст. 13 КК). Якщо злочин закінчений, він поглинає попередні стадії, які у такому випадку не мають самостійного значення і не впливають на кваліфікацію. Доцільно також з'ясувати, коли визнаються закінченими злочини з матеріальним, формальним та усіченим складами.

При визначенні поняття незакінченого злочину слід виходити з того, що закінчений і незакінчений злочин — співвідносні терміни. Із визначення закінченого злочину випливає, що **незакінчений злочин** — це умисне суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), яке не

має всіх ознак злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, оскільки злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винного. В юридичній літературі незакінчений злочин ще називають попередньою злочинною діяльністю, розпочатим, незавершеним злочином, невдалою діяльністю із вчинення злочину.

Характеристику першого виду незакінченого злочину (початкового етапу здійснення злочинного наміру) — **готування до злочину** — необхідно здійснювати з двох сторін: об'єктивної та суб'єктивної. Далі потрібно проаналізувати *види приготувальних дій*: підшукування засобів чи знарядь, пристосування цих засобів або знарядь для вчинення злочину, підшукування співучасників, змова на вчинення злочину, усунення перешкод, інше умисне створення умов для вчинення злочину (ч. 1 ст. 14 КК).

Вивчення наступного виду незакінченого злочину необхідно розпочинати з визначення поняття замаху на злочин та з'ясування його об'єктивних і суб'єктивних ознак. Відповідно до ч. 1 ст. 15 КК **замахом на злочин** є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі. Серед *об'єктивних ознак* замаху на злочин варто виділити: вчинення діяння, безпосередньо спрямованого на вчинення злочину; злочин не доведено до кінця; причини недоведення злочину до кінця не залежать від волі винного. З-поміж *суб'єктивних ознак* слід виокремити вчинення діяння з прямим умислом.

Далі необхідно проаналізувати *види замаху на злочин*, які виділяють теорія й законодавство: за суб'єктивним критерієм — закінчений (ч. 2 ст. 15 КК) і незакінчений (ч. 3 ст. 15 КК); залежно від придатності об'єкта й засобів посягань — придатний та непридатний (в останній групі бажано розглянути замах на непридатний об'єкт і замах із непридатними засобами).

Окремої уваги потребує **питання про кримінальну відповідальність за незакінчений злочин**. Студенти повинні виходити з того, що КК встановлює кримінальну відповідальність не лише за закінчений, але й за незакінчений злочин (за виключенням готування до злочину невеликої тяжкості, яке відповідно до ч. 2 ст. 14 КК не є кримінально караним). Підставою такої відповідальності у другому випадку є встановлення в діянні особи складу незакінченого злочину, відповідно — складу готування до злочину або складу замаху на злочин.

Слід зважати, що кваліфікація готування і замаху відбувається за двома нормами — за статтею Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за закінчений злочин, до якого суб'єкт готувався або на вчинення якого зробив замах, з обов'язковим посиланням на ст. 14 або ст. 15 КК (закінчений злочин кваліфікується лише за статтею Особливої частини КК). У цьому питанні доцільно також розглянути загальні правила кваліфікації закінченого і незакінченого злочину.

Для повного розкриття теми необхідно вивчити положення про **добровільну відмову від вчинення злочину**. Йдеться про остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця (ч. 1 ст. 17 КК). Студенти повинні розглянути ознаки добровільної відмови, з'ясувати, на яких стадіях вчинення злочину можлива така відмова, визначити правові наслідки добровільної відмови від злочину. Варто запам'ятати, що особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, не підлягає кримінальній відповідальності, крім випадків, коли фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину.

Насамкінець студенти мають порівняти добровільну відмову з іншим кримінально-правовим явищем — *дійовим (діяльним) каяттям*, під яким розуміють дії особи зазвичай вже після вчинення злочину, які засвідчують щире засудження нею вчиненого суспільно небезпечного діяння та прагнення зменшити його негативні наслідки.

План семінарського заняття

1. Поняття та види стадій вчинення умисного злочину.

2. Поняття закінченого злочину. Незакінчений злочин, його види.
3. Загальна характеристика готування до злочину.
4. Замах на злочин та його види.
5. Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин.
6. Добровільна відмова при незакінченому злочині, її відмінність від дійового (діяльного) каяття.

Навчальні завдання

1. Складіть схему «Види стадій вчинення злочину».
2. Вкажіть стадії вчинення умисного злочину.
Варіанти відповідей:
 - а) закінчений злочин;
 - б) виникнення наміру вчинити злочин;
 - в) готування до злочину;
 - г) вияв умислу;
 - д) замах на злочин;
 - е) погроза вчинити злочин;
 - є) добровільна відмова.
3. З'ясуйте, що необхідно розуміти під готуванням до злочину.
Варіанти відповідей:
 - а) заяву особи про намір вчинити злочин;
 - б) виявлення умислу до вчинення злочину;
 - в) підшукування засобів чи знарядь для вчинення злочину;
 - г) початок дій, указаних у диспозиції статті Особливої частини КК;
 - д) інше умисне створення умов для вчинення злочину.
4. Користуючись текстом КК, наведіть по два приклади злочинів, які визнаються закінченими з моменту настання вказаних у диспозиції статті Особливої частини КК наслідків, та злочинів, момент закінчення яких пов'язаний з учиненням самого діяння, незалежно від настання наслідків.
5. Наведіть конкретні приклади закінченого замаху на злочин, незакінченого замаху на злочин, замаху на непридатний об'єкт і замаху із непридатними засобами.
6. З'ясуйте, якою має бути формула кваліфікації:
 - закінченого злочину — державної зради;
 - готування до крадіжки;
 - закінченого замаху на грабіж, учиненого в особливо великих розмірах;
 - незакінченого замаху на згвалтування неповнолітньої;
 - замаху на вбивство працівника правоохоронного органу;
 - незаконного придбання вогнепальної зброї для вчинення умисного вбивства.
7. Складіть таблицю «Порівняння добровільної відмови від доведення злочину до кінця і дійового (діяльного) каяття при вчиненні злочину».
8. Вирішіть практичні завдання.
Під час розмови Корж заявив своїм товаришам, що тепер знає, як можна «заробити» гроші. На його думку, захист практично будь-якого банківського рахунку можна подолати за допомогою сучасного комп'ютера.
Дайте правову оцінку діям Коржа.

Колесник вирішив виготовити гроші. Для цього він зробив необхідне обладнання. Коли він виготовив кілька зразків, підбираючи необхідний колір, його було затримано. На виготовлених зразках номіналу купюр ще не було. Колесника притягнуто до кримінальної відповідальності за виготовлення з метою збуту підроблених грошей (ст. 199 КК).

Визначте стадію вчинення злочину.

З метою вбивства Мозгового Семененко підпалив уночі будинок, де той мешкав. У цей час Мозгового в будинку не було, про що Семененко не знав.

З'ясуйте стадію вчинення злочину.

Петренко вирішив обікрасти касу одного з підприємств. Для цього він виготовив та придбав необхідне знаряддя. Вночі він відключив сигналізацію, зробив пролом у стіні, відкрив двері, де знаходився сейф. Після кількох спроб Петренко зрозумів, що сейф відкрити він не зможе, і зник з місця події.

Чи має місце в діях Петренка добровільна відмова від вчинення злочину? Відповідь обґрунтуйте.

Громадяни Свириденко і Кац вирішили незаконно заволодіти автомобілем «Жигулі», що належав громадянину Сергєєву. Вночі вони виламали ворота металевих гаражів, в якому повинен був стояти автомобіль, але останнього там не виявили. Тоді Свириденко та Кац вкрали різні автомобільні запчастини на велику суму грошей.

Дайте кримінально-правову оцінку діям Свириденка і Каца.

Платонова вирішила позбутися своєї тяжко хворої матері. З цією метою вона підсипала в їжу жінки повільно діючу отруту для гризунів. Страждання потерпілої сильно вплинули на Платонову, вона викликала швидку допомогу і повідомила лікарю, чому стан матері погіршився.

Якою має бути кримінально-правова оцінка дій Платонові?

Через неприязні стосунки з Морковським Корнілов умисно обробив його земельну ділянку хімічними сполуками, які знищили весь урожай. Довідавшись про те, що за умисне знищення чужого майна передбачена кримінальна відповідальність (ст. 194 КК), Корнілов віддав Морковському свій урожай у кількості, яка б могла вирости на ділянці останнього.

Чи є в діях Корнілова ознаки дійового каяття? Відповідь обґрунтуйте.

Теми для рефератів

- Види стадій злочину за КК України та кримінальним законодавством зарубіжних країн.
- Проблеми кваліфікації незакінченого злочину.
- Основні проблеми караності незакінченого злочину та їх вирішення у КК України.

Завдання для перевірки знань

1. Що слід розуміти під стадіями вчинення злочину?
2. У чому полягає закінчений злочин?
3. Коли настає момент закінчення злочинів з усіченим складом?
4. На які різновиди поділяють незакінчений злочин?
5. Чи можлива попередня злочинна діяльність у необережних злочинах?
6. Які є види приготувальних дій?
7. Чим готування до злочину відрізняється від виявлення умислу?
8. Якими ознаками характеризується замах на злочин?
9. Яка різниця між закінченим і незакінченим замахом на злочин?
10. Як поділяється замах на злочин залежно від придатності об'єкта і засобів посягань?

11. Коли має місце замах на непридатний об'єкт?
12. Що є підставою кримінальної відповідальності при незакінченому злочині?
13. Чи може готування до злочину одночасно містити ознаки іншого закінченого злочину?
14. Які обставини засвідчують добровільність відмови від вчинення злочину?
15. Чи виключається кримінальна відповідальність при дійовому (діяльному) каятті?

Термінологічний словник

Готування до злочину — перша стадія вчинення злочину, що полягає у підшукуванні або пристосуванні засобів чи знарядь, підшукуванні співучасників або змові на вчинення злочину, усуненні перешкод, а також іншому умисному створенні умов для вчинення злочину.

Дійове (діяльне) каяття — активна поведінка особи, яка свідчить про щирий осуд вчиненого нею злочину і прагнення пом'якшити його наслідки.

Добровільна відмова від доведення злочину до кінця — добровільне та остаточне припинення особою розпочатої злочинної діяльності при усвідомленні можливості її успішного завершення.

Закінчений злочин — діяння, у складі якого наявні всі ознаки злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини кримінального закону.

Замах на злочин — діяння, вчинене з прямим умислом і безпосередньо спрямоване на вчинення злочину, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винного.

Незакінчений злочин — умисне суспільно небезпечне діяння, яке не містить усіх ознак складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК у зв'язку з тим, що злочин не був доведений до кінця з не залежних від волі винного причин.

Стадії вчинення злочину — певні етапи його здійснення, котрі істотно відрізняються обсягом реалізації умислу і ступенем суспільної небезпечності.

Література до теми

1. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
2. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. — К.: Атіка, 2004. — 296 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько, О.О. Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
5. Маслак Н. Чи потребують змін положення КК щодо відповідальності за готування до злочину?: За матеріалами опитування експертів — практичних працівників // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 10. — С. 119–121.
6. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. — К.: Юридична думка, 2009. — 1236 с.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. — К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1. — 964 с.
9. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. Паливода А.В., 2006. — 636 с.
10. Тихий В.П. Проблеми застосування норм Кримінального кодексу України про стадії злочину // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт. 2001 р. — К. — Х.: «Юрінком Інтер», 2002. — С. 56–59.
11. Тихий В.П. Стадії вчинення злочину: Конспект лекцій. — Х: Національна юрид. акад. України, 1996. — 30 с.

Тема 6. Склад злочину

Методичні поради

Вивчення цієї теми є надзвичайно важливим, оскільки вона закладає теоретичну основу всього навчального курсу «Кримінальне право України». Для початку варто дати визначення **поняття складу злочину** як сукупності встановлених у кримінальному законі ознак (об'єктивних і суб'єктивних), котрі характеризують певне суспільно небезпечне діяння як злочин. Студенти повинні з'ясувати значення складу злочину й визначити співвідношення між поняттями злочину і складу злочину. Слід також зрозуміти, що поряд зі складом конкретного злочину в теорії кримінального права виділяють *загальне поняття складу злочину*. У статтях Особливої частини КК описані *конкретні склади злочинів*. Загальний склад є теоретичним поняттям, у якому узагальнені ознаки всіх конкретних складів злочинів.

У структурі складу злочину слід окреслити чотири обов'язкові (універсальні) **елементи**: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкта та суб'єктивну сторону злочину. *Об'єкт злочину* — це те, на що посягає злочинне діяння, чому воно заподіює чи створює загрозу заподіяння шкоди (наприклад, вбивство посягає на життя людини, крадіжка — на право власності, хуліганство — на громадський порядок тощо). *Об'єктивна сторона* — зовнішня сторона злочину, яка виявляється у вчиненні передбаченого КК діяння (дії або бездіяльності). *Суб'єкт злочину* — це особа, котра вчиняє злочин. *Суб'єктивна сторона* — внутрішня сторона суспільно небезпечного діяння; вона відображає процеси, що відбуваються у свідомості особи у зв'язку з вчиненням нею злочину. Докладніше елементи складу злочину вивчаються у наступних темах даного навчального курсу.

Необхідно також з'ясувати, які **ознаки** входять до кожного елементу складу злочину. Ці ознаки доцільно розглядати у контексті їх поділу на *обов'язкові (необхідні)* та *факультативні (необов'язкові)*. Зокрема, такі ознаки суб'єкта злочину як фізична, осудна особа, досягнення нею віку кримінальної відповідальності притаманні будь-якому складу злочину. Обов'язковими ознаками, крім того, є діяння (характеризує об'єктивну сторону злочину), вина (належить до суб'єктивної сторони складу злочину). До факультативних ознак відносять час, місце, обстановку, знаряддя, засоби вчинення злочину та деякі інші ознаки об'єктивної сторони складу злочину; мотив, мету — ознаки, притаманні суб'єктивній стороні злочину; ознаки спеціального суб'єкта (громадянство, стаття, службове становище) та ін.

Питання про **видовий поділ окремих складів злочинів** потрібно вивчати на основі положень теорії, де розроблена досить детальна їх класифікація за різними критеріями. Зокрема, розрізняють склади злочинів: основні, кваліфіковані, особливо кваліфіковані, привілейовані, прості, складні, злочини з матеріальним, формальним, усіченим складами.

У цій темі також розглядаються проблеми, пов'язані з **кваліфікацією злочинів**, під якою розуміють точне встановлення відповідності вчиненого діяння складу конкретного злочину, закріпленого у кримінальному законі. Студенти повинні з'ясувати, хто здійснює кваліфікацію злочинів, з яких етапів вона складається, яке значення має. Розглядаючи останнє з названих питань, варто усвідомити, що у правозастосовчій діяльності правильна кваліфікація виступає необхідною умовою дотримання законності, забезпечення прав і законних інтересів громадян, відправлення справедливого правосуддя у кримінальних справах. Натомість помилки у кваліфікації злочинів можуть призвести до притягнення невинного до кримінальної відповідальності чи, навпаки, необґрунтованого звільнення винного від відповідальності.

План семінарського заняття

1. Поняття та значення складу злочину. Співвідношення понять «злочин» і «склад злочину».
2. Структура складу злочину. Елементи й ознаки складу злочину.
3. Види складів злочинів.
4. Кваліфікація злочинів.

Навчальні завдання

1. Складіть таблиці:
 - різниця між поняттями злочину і складу злочину;
 - порівняння загального і конкретного складів злочину.
2. Визначте, що з переліченого не відноситься до елементів складу злочину.

Варіанти відповідей:

- а) об'єктивна сторона злочину;
- б) предмет злочину;
- в) об'єкт злочину;
- г) осудність;
- д) мотив злочину;
- е) суб'єкт злочину.

3. Вкажіть факультативні ознаки складу злочину.

Варіанти відповідей:

- а) місце вчинення злочину;
- б) діяння (дія чи бездіяльність);
- в) предмет злочину;
- г) наслідок злочину;
- д) мета злочину;
- е) вина.

4. Складіть схему «Структура юридичного складу злочину».

5. Випишіть з КК приклади основних, кваліфікованих, особливо кваліфікованих та привілейованих складів злочинів.

6. Проаналізуйте склади злочинів, передбачені ст. 185, 189, 190, ч. 1 ст. 194, ч. 2 ст. 274, ст. 368 КК. Які з них належать до складних? Чому?

7. Знайдіть у КК по два приклади матеріальних, формальних та усічених складів злочинів. Визначте їх елементи й ознаки.

8. Вирішіть практичні завдання:

Буцько під час керування автомобілем вчинив наїзд на пішохода, який помер на місці пригоди. Під час слідства з'ясувалося, що ДТП сталась через прихований технічний брак гальмівної системи автомобіля, допущений при виробництві автомобіля.

Який елемент складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 286 «Порушення правил безпеки дорожнього руху...», відсутній?

Бондарю було пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, передбаченого ст. 118 КК. Диспозиція цієї норми передбачає відповідальність за умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони, а також у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Визначте, які ознаки об'єктивної сторони є обов'язковими.

Науковий співробітник Геращенко надрукував у газеті «Урядовий кур'єр» рекомендації щодо кваліфікації окремих злочинних проявів у сфері оподаткування. Стаття містила аналіз найпоширеніших помилок, які допускали судді та слідчі при кваліфікації таких діянь.

До якого виду кваліфікації можна віднести ці рекомендації?

Теми для рефератів

- Проблеми визначення поняття складу злочину в теорії кримінального права.
- Кваліфікація злочинів як різновид юридичної кваліфікації, її види. Загальний механізм кваліфікації злочинів.
- Склад злочину та його значення для правильної кваліфікації злочину.

Завдання для перевірки знань

1. Що таке склад злочину?
2. Яке значення має склад злочину?
3. У чому полягає загальне поняття складу злочину?
4. Які елементи утворюють склад злочину?
5. Коли факультативна ознака складу злочину стає обов'язковою?
6. Як поділяються склади злочинів за ступенем суспільної небезпечності?
7. Що передбачає простий склад злочину?
8. Чим характеризуються складні склади злочинів?
9. Яка різниця між матеріальним та формальним складами злочинів?
10. Що являє собою кваліфікація злочинів?

Термінологічний словник

Елементи складу злочину — його складові частини; відсутність хоча б одного з елементів свідчить про відсутність у діянні особи складу злочину.

Загальний склад злочину — склад злочину, який містить об'єктивні і суб'єктивні ознаки всіх складів злочинів, передбачених кримінальним законом.

Кваліфікація злочину — встановлення та юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння й ознаками складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою.

Конкретний склад злочину — склад злочину, передбачений певною статтею Особливої частини КК.

Обов'язкові ознаки складу злочину — ознаки, властиві всім складам злочинів.

Склад злочину — сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, що визначають конкретне суспільно небезпечне діяння як злочинне.

Факультативні ознаки складу злочину — ознаки, які не є обов'язковими для всіх складів злочинів.

Література до теми

1. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
2. Андрушко П.П. Кваліфікація злочинів: поняття та види // Вісник прокуратури. — 2003. — № 12. — С. 48–55.
3. Брайнін Я.М. Основні питання загального вчення про склад злочину. — К.: Вид-во Київського ун-ту, 1964. — 188 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тация. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
6. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. — М.: Юрист, 1999. — 304 с.
7. Кузнецов В.В., Савченко А.В. Теорія кваліфікації злочинів. — К.: КНТ, 2007. — 300 с.
8. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
9. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 704 с.
10. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. — К.: Атіка, 1999. — 418 с.
11. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. — 636 с.
12. Строган А.Ю. Склад злочину як підстава кримінальної відповідальності. — К.: Атіка, 2007. — 424 с.
13. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. — К.: Юринком, 1995. — 208 с.
14. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. — М.: Госюриздат, 1957. — 393 с.
15. Шапченко С.Д. Кваліфікація злочинів як соціально-правове явище: основні юридичні аспекти // Альманах кримінального права: Зб. статей. — К.: Правова єдність, 2009. — Вип. 1. — С. 415—423.

Тема 7. Об'єкт злочину

Методичні поради

Важливе теоретичне і практичне значення цієї теми зумовлене тим, що саме об'єкт дозволяє розкрити соціальну сутність злочину, відмежувати злочинне діяння від суміжних суспільно небезпечних посягань, є провідним критерієм для кваліфікації злочинів та побудови системи Особливої частини КК. Об'єкт завжди є обов'язковим (необхідним, універсальним) елементом будь-якого складу злочину.

Студенти повинні знати, що проблема об'єкта злочину ще до кінця не вирішена. У теорії вітчизняного кримінального права протягом тривалого часу переважала думка, що об'єктом злочину є суспільні відносини. Останніми роками набув поширення підхід до розуміння *об'єкта злочину* як певних благ, інтересів, цінностей, котрі охороняються кримінально-правовими нормами і яким у результаті суспільно небезпечного посягання завдається чи може бути завдана шкода, або ж як суспільних відносин і соціальних благ (інтересів), проти яких спрямоване злочинне діяння (остання позиція не виключає можливості визнання об'єктом злочину і суспільних відносин).

Необхідно зважати, що об'єктом злочинів є не вся сукупність суспільних відносин і благ, а лише ті з них, які охороняються законом про кримінальну відповідальність. Це — найважливіші суспільні відносини і цінності. Відповідно до чинного КК *об'єктами кримінально-правової охорони* визнаються права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок та громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України, мир і безпека людства (ст. 1).

Наступним важливим питанням для розкриття даної теми є *класифікація об'єктів злочинів*. Варто розглянути найбільш застосовуваний у науці кримінального права триступеневий поділ об'єктів «по вертикалі» на загальний, родовий і безпосередній. «По-горизонталі» безпосередні об'єкти поділяють на основний і додатковий (необхідність такої класифікації виникає тоді, коли одне й те ж злочинне діяння одночасно посягає на два об'єкти).

Далі студенти повинні добре розібратися у питанні про предмет злочину. Слід виходити з того, що предмет — самостійна ознака складу злочину, яка завжди існує поряд з об'єктом і є матеріальним виразом останнього. Під *предметом злочину* розуміють речі або інші предмети зовнішнього світу, впливаючи на які винна особа заподіює шкоду охоронюваному законом суспільним відносинам (благам). Більшість авторів до предмета відносять також нематеріалізовані об'єкти, інтелектуальні цінності. На відміну від об'єкта, який виступає обов'язковим елементом складу злочину, предмет злочину — ознака факультативна. Разом з тим, якщо предмет безпосередньо вказаний у диспозиції кримінально-правової норми, він стає необхідною ознакою конкретного складу злочину.

Насамкінець, студенти повинні навчитися відрізняти предмет злочину від знарядь і засобів вчинення злочинного діяння й запам'ятати, що у випадках, коли шкода заподіюється людині, застосовується термін *«потерпілий»*, а не «предмет злочину».

План семінарського заняття

1. Поняття та кримінально-правове значення об'єкта злочину.
2. Класифікація об'єктів злочинів. Безпосередній об'єкт злочину, його види і значення для кваліфікації.
3. Предмет злочину.

Навчальні завдання

1. Проаналізуйте основні концепції щодо визначення поняття об'єкта злочину в теорії кримінального права.

2. Вкажіть види об'єктів злочинів.

Варіанти відповідей:

а) простий;

- б) основний;
- в) родовий;
- г) складний;
- д) загальний;
- е) безпосередній;
- є) кваліфікований.

3. З'ясуйте, який об'єкт є критерієм класифікації злочинів і подальшого розміщення їх по розділах в Особливій частині КК.

Варіанти відповідей:

- а) загальний;
- б) основний;
- в) родовий;
- г) безпосередній;
- д) додатковий;
- е) необхідний.

4. Складіть схему видів об'єктів злочинів.

5. Проаналізуйте склади злочинів, передбачені ст. 115, 148, 159, 185, 201, 243, 304, 328 КК. Визначте їх родовий і безпосередній об'єкти.

6. Знайдіть у КК приклади злочинів, які мають кілька об'єктів.

7. Встановіть, що з переліченого не належить до предмета злочину.

Варіанти відповідей:

- а) охоронювані кримінальним законом суспільні відносини;
- б) потерпілий;
- в) інтелектуальні цінності;
- г) норми кримінального права;
- д) соціальні блага;
- е) речі матеріального світу.

8. Наведіть приклади злочинів, для яких обов'язковою ознакою є предмет.

9. Складіть таблиці:

- порівняння предмета й об'єкта злочину;
- відмінності між предметом та знаряддями і засобами вчинення злочину.

10. Вирішіть практичні завдання:

Борисюк викрав накладні, а потім отримав за ними на складі автозапчастини, відтак, вчинив злочини, передбачені ч. 1 ст. 357 (викрадення... документів...) та ч. 2 ст. 185 (крадіжка) КК.

До якої ознаки складу злочину слід віднести документи в обох злочинах?

Через власну неуважність Максименко під час керування автомобілем виїхав на тротуар і смертельно травмував пішохода, тобто вчинив злочин, передбачений ч. 2 ст. 286 КК «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами».

Визначте, чи буде цього разу автомобіль предметом злочину.

Малолітнього Скрипника продали з метою усиновлення його бездітним подружжям за кордон. Винних осіб затримали і порушили щодо них кримінальну справу за ознаками складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини».

Чи є в даному випадку Скрипник предметом злочину?

Теми для рефератів

- Історія розвитку поглядів на об'єкт злочину в науці кримінального права.
- Проблеми класифікації об'єктів злочинів.

- Юридична природа предмета злочину та його місце в структурі складу злочину.
- Людина як об'єкт кримінально-правового захисту.

Завдання для перевірки знань

1. Що є об'єктом злочину?
2. У чому полягає значення об'єкту злочину?
3. Як класифікуються об'єкти злочинів «по вертикалі»?
4. Чим загальний об'єкт злочину відрізняється від родового (групового)?
5. За допомогою якого об'єкта провадиться розмежування суміжних складів злочинів?
6. На які види поділяються безпосередні об'єкти злочинів «по горизонталі»?
7. Чим характеризується додатковий факультативний об'єкт?
8. Що являє собою предмет злочину?
9. Яке місце займають об'єкт і предмет у складі конкретного злочину?

Термінологічний словник

Об'єкт злочину — охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини і соціальні блага (цінності), на які посягає злочин і яким він заподіює чи створює загрозу заподіяння шкоди.

Предмет злочину — будь-які речі матеріального світу, а також інтелектуальні цінності, з приводу яких чи у зв'язку з якими вчиняється передбачене КК суспільно небезпечне діяння.

Потерпілий — особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду.

Література до теми

1. Гавриш С.Б., Фесенко Є.В. Концептуальні питання застосування нового кримінального законодавства України // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25-26 жовт. 2001 р. — К. —Х.: Юрінком Інтер, 2002. — С. 11–14.
2. Костенко О., Ландіна-Виговська А. Поняття об'єкта злочину: дискусію варто продовжити // Право України. — 2008. — № 4. — С. 101–105.
3. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
6. Курс уголовного права. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. — М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. — 624 с.
7. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
8. Наумов А.В. Российское уголовное право. Т. 1. Общая часть. — М.: Юрид. лит., 2004. — 496 с.
9. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. Паливода А.В., 2006. — 636 с.
10. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві. — Х.: Право, 2006. — 208 с.
11. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Т. 1. Часть общая. — М.: Наука, 1994. — 380 с.
12. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України. — Х.: Вища шк. Изд-во при ХТУ, 1994. — 76 с.
13. Фесенко Є. Об'єкт злочину під кутом зору теорії цінностей, а також опонентів цієї концепції // Адвокат. — 2003. — № 6. — С. 9–13.
14. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину // Право України. — 1999.— № 6. — С. 75–78.

Тема 8. Об'єктивна сторона злочину

Методичні поради

Ця тема продовжує розгляд великого блоку питань, присвячених складу злочину. Перед тим як розпочати вивчення наступного обов'язкового елементу складу злочину — об'єктивної сторони — необхідно ще раз усвідомити, що злочинне діяння, як і будь-який інший вольовий акт поведінки людини, складається з сукупності об'єктивних (зовнішніх, таких, що можна побачити) і суб'єктивних (внутрішніх, які відбуваються у свідомості, психіці особи) ознак. **Об'єктивна сторона** включає в себе властивості, що характеризують злочинне діяння з точки зору його зовнішнього прояву. Цей елемент складу злочину містить найбільше інформації, необхідної для кваліфікації діяння.

Важливе значення має **поділ ознак об'єктивної сторони** на *обов'язкові* та *факультативні*, тому цьому питанню варто приділити окрему увагу. Більшість ознак об'єктивної сторони (суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя і засоби вчинення злочину) є факультативними. Універсальною обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише діяння. Необхідно розкрити зміст кожної ознаки.

Поняття суспільно небезпечного діяння слід визначати через сукупність його ознак: суспільну небезпечність, протиправність, конкретність, свідомий, вольовий характер. Далі доцільно розглянути форми діяння: активну — дія і пасивну — бездіяльність. Варто запам'ятати, що переважна більшість злочинів вчиняється шляхом дії. Дія може бути одноразовою і багаторазовою, простою й складною, фізичною (енергетичною) та інформаційною, може вчинятися з докладанням власних фізичних зусиль особи або з використанням сили третіх осіб (наприклад, малолітніх), сил природи чи агресивності тварин тощо.

При вивченні **злочинної бездіяльності** головну увагу необхідно зосередити на визначенні умов кримінальної відповідальності за бездію: настає при наявності в особи обов'язку вчинити певні дії (може впливати з вимог закону, договору, професійних, службових, сімейних відносин і т.д.) й існуванні реальної можливості діяти.

Суспільно небезпечні наслідки злочину слід розглядати як матеріальну чи нематеріальну шкоду, котру злочинне діяння заподіює охоронюваному кримінально-правовими нормами об'єкту. Варто пригадати, що суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою (необхідною) ознакою об'єктивної сторони матеріальних складів злочинів.

Ще одна обов'язкова для матеріальних складів злочинів ознака — **причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками**. Під ним у кримінальному праві розуміють об'єктивно існуючий зв'язок між суспільними явищами, коли одне явище — суспільно небезпечне діяння — закономірно породжує інше явище — злочинні наслідки. Для кримінальної відповідальності має значення наявність лише необхідного причинного зв'язку. Випадковий причинний зв'язок у більшості випадків не має кримінально-правового значення.

Студенти повинні знати, що наука кримінального права при визначенні поняття причинного зв'язку використала положення філософії, розробивши на цій основі власні теорії щодо проблеми причинного зв'язку. Найважливіші з цих концепцій (*condition sine qua non*, адекватної причинності, необхідного спричинення) потрібно проаналізувати.

Для повного висвітлення теми необхідно розглянути й **інші ознаки об'єктивної сторони складу злочину**: місце, спосіб, обстановку, знаряддя і засоби вчинення злочину. Варто засвоїти, що ці ознаки у разі включення їх до конструкції конкретного складу злочину набувають значення обов'язкових, відтак, їх встановлення у справі є необхідним.

План семінарського заняття

1. Поняття та ознаки об'єктивної сторони злочину, її значення для кваліфікації.
2. Суспільно небезпечне діяння: поняття, ознаки, форми.
3. Суспільно небезпечні наслідки злочинного діяння.

4. Причинний зв'язок і його кримінально-правове значення.
5. Місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя та засоби вчинення злочину.

Навчальні завдання

1. Назвіть обов'язкові та факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину.

Варіанти відповідей:

- а) діяння (дія чи бездіяльність);
 - б) предмет злочину;
 - в) місце і час вчинення злочину;
 - г) суспільно небезпечні наслідки;
 - д) мотив злочину;
 - е) умисел та необережність;
 - є) причинний зв'язок між діянням і наслідками.
2. З'ясуйте, які ознаки є обов'язковими для об'єктивної сторони контрабанди (ст. 201 КК).

Варіанти відповідей:

- а) знаряддя вчинення злочину;
- б) суспільно небезпечні наслідки;
- в) дія;
- г) бездіяльність;
- д) причинний зв'язок;
- е) місце вчинення злочину.

3. Користуючись текстом КК, назвіть злочини, які вчиняються:

- лише шляхом дії;
- тільки шляхом бездіяльності;
- шляхом дії та бездіяльності.

4. Знайдіть у КК по два приклади злочинів, де мають місце прості, складні, фізичні та інформаційні дії.

5. Назвіть статті КК, ознаками об'єктивної сторони складу злочину яких є суспільно небезпечні наслідки, час, місце, обстановка, спосіб, знаряддя та засоби вчинення злочину.

6. Проаналізуйте основні кримінально-правові концепції причинного зв'язку: condition sine qua non, адекватної причинності, необхідного спричинення. Які позитивні сторони та недоліки цих теорій?

7. Вирішіть практичні завдання:

Сайко під час ловіння риби бачив, як потонував незнайомий хлопець, але допомоги йому не надав, бо не вмів плавати.

Чи має місце в даному випадку злочинне діяння, передбачене ч. 3 ст. 136 КК «Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані»? Коли настає кримінальна відповідальність за злочинну бездіяльність?

Громадянин Федоренко під час сварки зі своєю дружиною (обоє перебували в стані сп'яніння) заподіяв їй легкі тілесні ушкодження. Жінка, рятуючись від побиття, вибігла на балкон і намагалася перелізти на інший, але не втрималась і впала — розбилася на смерть.

Чи знаходяться тяжкі наслідки (загибель потерпілої) у причинному зв'язку з діями Федоренка?

Теми для рефератів

- Дія та бездія як форми злочинної поведінки.
- Вплив нездоланої сили, фізичного та психічного примусу на кримінальну відповідальність за суспільно небезпечну дію або бездіяльність.
- Значення злочинних наслідків для кримінальної відповідальності.
- Вчення про причинний зв'язок у кримінально-правовій доктрині.

Завдання для перевірки знань

1. Які ознаки утворюють об'єктивну сторону складу злочину?
2. Що означає вольовий характер суспільно небезпечного діяння?
3. У яких формах виявляється злочинне діяння?
4. У чому полягає дія?
5. Чим характеризується складна дія?
6. Яка різниця між фізичними (або енергетичними) та інформаційними діями?
7. Що таке бездіяльність як ознака об'єктивної сторони злочину?
8. З яких підстав може впливати обов'язок вчинити певні дії при злочинній бездіяльності?
9. Які суспільно небезпечні наслідки мають матеріальний характер?
10. З чим пов'язані нематеріальні наслідки злочину?
11. Що слід розуміти під причинним зв'язком у кримінальному праві?
12. Який різновид причинного зв'язку має кримінально-правове значення? Чим він характеризується?
13. У чому полягають місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя та засоби вчинення злочину?
14. Коли час, місце, спосіб та інші факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину стають обов'язковими?

Термінологічний словник

Об'єктивна сторона злочину — сукупність ознак, котрі характеризують зовнішню сторону злочинного діяння.

Причинний зв'язок у кримінально-правовому розумінні — такий зв'язок між діянням — дією або бездіяльністю — і суспільно небезпечними наслідками, при якому дія чи бездіяльність (причина) викликає настання суспільно небезпечного наслідку (наслідок).

Суспільно небезпечна бездіяльність — суспільно небезпечна протиправна пасивна поведінка суб'єкта, що полягає у свідомому, з власної волі невиконанні ним конкретної дії, яку він зобов'язаний був і міг вчинити.

Суспільно небезпечна дія — активний, вольовий, свідомий суспільно небезпечний і протиправний акт зовнішньої поведінки винної особи.

Суспільно небезпечне діяння — передбачена КК конкретна, свідома і вольова дія чи бездіяльність суб'єкта, що заподіює чи ставить під загрозу заподіяння шкоди охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (цінності).

Суспільно небезпечні наслідки злочину — передбачені кримінально-правовими нормами матеріальні або інші збитки, завдані злочинним діянням об'єкту посягання.

Література до теми

1. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
2. Багіров С. Вчення про причинний зв'язок у вітчизняній науці кримінального права дорадянського періоду (XIX–поч. XX ст.) // Держава та регіони. Серія: Право. — 2002. — № 2. — С. 79–85.
3. Берзін П.С. Суспільна небезпечність діяння: загальна характеристика // Альманах кримінального права: 36 статей. — К.: Правова єдність, 2009. — Вип. 1. — С. 108–150.
4. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тация. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
6. Лемешко О.М. Встановлення злочинної бездіяльності // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25-26 жовт. 2001 р. — К. —Х.: «Юрінком Інтер», 2002. — С. 52–55.
7. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
8. Музика А.А. Причинний зв'язок у кримінальному праві: сучасний стан проблеми // Альманах кримінального права: 36 статей. — К.: Правова єдність, 2009. — Вип. 1. — С. 324–367.

9. *Панов Н.И.* Способ совершения преступлений и уголовная ответственность. — Х.: Вища школа, 1982. — 161 с.
10. *Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф.* Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. Паливода А.В., 2006. — 636 с.
11. *Строган А.* Співвідношення активної та пасивної форм суспільно небезпечного діяння (дії та бездіяльності) // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 11. — С. 131—134.
12. *Ярмиш Н.М.* «Випадковий» причинний зв'язок як філософська та кримінально-правова проблема // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 20. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2003. — С. 430—435.
13. *Ярмиш Н.Н.* Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики). — Харьков: Основа, 1999. — 84 с.
14. *Ярмиш Н.Н.* Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ). — Х.: Право, 2003. — 512 с.

Тема 9. Суб'єкт злочину

Методичні поради

Суб'єкт злочину є ще одним обов'язковим елементом складу злочину. Студенти повинні зрозуміти, що питання про суб'єкта злочину по суті є питанням про особу, яка вчинила злочин і підлягає кримінальній відповідальності. Це впливає з назви розділу IV Загальної частини КК, відповідно до положень якого й слід розглядати зазначену кримінально-правову категорію.

Передусім необхідно засвоїти, що **суб'єктом злочину** є фізична осудна особа, що вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність. Варто визначити ознаки, які характеризують цей елемент складу злочину. По-перше, суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа. По-друге, ця особа має бути осудною. По-третє, особа повинна досягти віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Вищеназвані ознаки є обов'язковими для будь-якого злочинного діяння і характеризують *поняття загального суб'єкта злочину*.

Важливо знати, що поряд з загальним суб'єктом КК передбачає й *поняття спеціального суб'єкта злочину* (ч. 2 ст. 18). Останньому крім загальних ознак притаманні ще додаткові спеціальні риси, за наявності яких він може виступати суб'єктом того чи іншого конкретного складу злочину.

Поняття суб'єкта злочину необхідно відрізняти від терміну «*особа злочинця*». Останній охоплює соціально значущі властивості особи (соціально-демографічні, морально-психологічні, психофізичні). Розмежовуючи ці поняття, слід усвідомити, що ознаки суб'єкта злочину впливають передусім на вирішення питання про наявність чи відсутність у діянні особи ознак складу злочину, передбаченого КК; дані ж, які характеризують особу злочинця, мають суттєве значення для індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання, зокрема враховуються судом при призначенні покарання.

Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, — питання, що потребує окремого розгляду. Предметом уваги студентів мають стати: диференційовані (загальна і більш низька) вікові межі для притягнення особи до кримінальної відповідальності (16 років — *загальний* і 14 років — *знижений вік кримінальної відповідальності*); визначений у ч. 2 ст. 22 КК перелік злочинів, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає з 14 років (варто знати, що цей перелік є вичерпним); критерії законодавчого зниження віку кримінальної відповідальності.

Важливе значення для розкриття теми має питання неосудності. Термін «неосудність» необхідно розглядати як похідний від його антитези — категорії *осудності*, під якою розуміють спроможність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ч. 1 ст. 19 КК). Відтак, **неосудність** слід визначати як нездатність особи в момент вчинення передбаченого КК суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, зумовлену розладом її психічної діяльності. Неосудність виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 19 КК).

Далі слід окреслити критерії, що характеризують неосудність: 1) *медичний (біологічний)* — характеризується наявністю в особи одного з чотирьох визначених у законі різновидів хворобливого розладу психічної діяльності (хронічної психічної хвороби, тимчасового розладу психічної діяльності, недомумства або іншого хворобливого стану психіки); 2) *юридичний (психологічний)* — виявляється у неспроможності особи усвідомлювати своє діяння (*інтелектуальна ознака*) або нездатності керувати цим діянням (*вольова ознака*). Особа може бути визнана неосудною тільки тоді, коли встановлена одна з ознак юридичного критерію на підставі хоча б однієї з ознак медичного критерію.

За такою ж схемою доцільно розглянути й положення щодо *обмеженої осудності*, які є новелою українського кримінального законодавства. Важливо запам'ятати, що обмежена осудність не виключає кримінальної відповідальності. Разом з тим, вона враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування до винного примусових заходів медичного характеру (ст. 20 КК).

У цій темі також досліджується питання кримінальної відповідальності за злочини, вчинені у стані сп'яніння (ст. 21 КК).

План семінарського заняття

1. Поняття і види суб'єктів злочину.
2. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність.
3. Неосудність: поняття, критерії, кримінально-правові наслідки.
4. Поняття та критерії обмеженої осудності. Наслідки визнання особи обмежено осудною.
5. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння.

Навчальні завдання

1. Встановіть, які з перелічених ознак притаманні загальному суб'єкту злочину.

Варіанти відповідей:

- а) осудна особа;
- б) службова особа;
- в) фізична особа;
- г) юридична особа;
- д) особа, яка досягла визначеного КК віку;
- е) обмежено осудна особа;
- є) громадянин України.

2. Визначте, хто з цих осіб не є спеціальним суб'єктом злочину.

Варіанти відповідей:

- а) 18-річна особа, яка ухиляється від призову на строкову службу (ст. 335 КК);
- б) 23-річний слідчий, котрий вчинив вбивство з ревнощів (ч. 1 ст. 115 КК);
- в) 14-річна матір, яка вчинила вбивство своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК);
- г) 27-річний депутат, який дав хабар (ст. 369 КК).

3. Вкажіть п'ять статей КК, де передбачена відповідальність спеціального суб'єкта.

4. Складіть схеми:

- суб'єкт злочину, його види та ознаки;
- критерії й ознаки неосудності;
- обмежена осудність, її критерії та ознаки.

5. Порівняйте поняття «суб'єкт злочину» й «особа злочинця». З'ясуйте, для вирішення яких кримінально-правових питань мають юридичне значення дані про особу злочинця. Знайдіть відповідні норми у КК.

6. Вирішіть практичні завдання:

Продавець магазину Фоміна на час своєї відсутності доручила 16-річній доньці обслуговувати покупців, а та таємно від матері продавали товар за завищеними цінами.

Чи підлягає донька продавця кримінальній відповідальності? Який суб'єкт злочину, передбаченого ст. 225 КК (обман покупців та замовників), — загальний чи спеціальний?

У день свого 14-річчя Петро вчинив крадіжку (ст. 185 КК) і вбивство (ч. 1 ст. 115 КК).

Чи буде Петро притягнутий до кримінальної відповідальності?

20-річний Павлов, який страждає на дебільність, після перегляду зарубіжної кінострічки підпалив будинок, тобто вчинив суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 2 ст. 194 КК. Під час вчинення цих дій він не міг усвідомлювати своє діяння, але керував ним.

Дайте правову оцінку діям Павлова.

Громадянин Зотов, притягнутий до кримінальної відповідальності за вбивство дружини, пояснив, що під час вчинення злочину перебував у стані важкого алкогольного сп'яніння і нічого не пам'ятає. Суд визнав Зотова винним в умисному вбивстві, а сп'яніння розцінив як обставину, що обтяжує його провину.

Чи правомірний вирок суду? Яка різниця між правовими наслідками фізіологічного та патологічного сп'яніння?

Теми для рефератів

- Кримінальна відповідальність юридичних осіб: міжнародний досвід.
- Вплив віку на кримінальну відповідальність особи.
- Вирішення питання про вік суб'єкта злочину у кримінальному законодавстві зарубіжних країн.
- Формула неосудності за кримінальним законодавством різних країн.
- Правове закріплення інституту обмеженої осудності у КК України та кримінальному законодавстві інших країн.

Завдання для перевірки знань

5. Хто визнається суб'єктом злочину?
6. Які види суб'єктів злочину Ви знаєте?
7. Якими ознаками характеризується спеціальний суб'єкт злочину?
8. З якого віку за загальним правилом настає кримінальна відповідальність?
9. Яка знижена вікова межа для притягнення особи до кримінальної відповідальності?
10. З якими обставинами пов'язане законодавче зниження віку кримінальної відповідальності?
11. Що включає в себе поняття осудності?
12. У чому полягає формула неосудності?
13. Чим характеризується медичний (біологічний) критерій неосудності?
14. Які ознаки охоплює юридичний (психологічний) критерій неосудності?
15. У чому полягають кримінально-правові наслідки визнання особи неосудною?
16. Яка особа визнається обмежено осудною?
17. Як враховується судом визнання особи обмежено осудною?

Термінологічний словник

Загальний суб'єкт злочину — суб'єкт злочину, якому притаманні загальні обов'язкові ознаки суб'єкта злочину.

Неосудність — психопатологічний стан особи, при якому вона під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Обмежена осудність — психічний стан особи під час вчинення злочину, що характеризується її неможливістю через психічний розлад у повній мірі усвідомлювати своє діяння та (або) керувати ним.

Осудність — стан психіки людини, за якого вона під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Спеціальний суб'єкт злочину — фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Суб'єкт злочину — фізична осудна особа, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, і вчинила передбачене КК суспільно небезпечне діяння.

Література до теми

1. Минимальные стандартные правила ООН, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») от 29.11.1985 г. // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_211.
2. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України // Україна. Кодекси. — К.: Велес, 2007. — 168 с.
4. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. №5 // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 5. — С. 4–8.
5. *Зайцев О.В.* Обмежена осудність у кримінальному праві України. — Х.: Майдан, 2007. — 240 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
8. *Марчак В.* Обмежена осудність як ознака суб'єкта злочину // Право України. — 2008. — № 6. — 115–118.
9. *Матишевський П.С.* Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. — К.: Юридична думка, 2009. — 1236 с.
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. — К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1. — 964 с.
12. *Никифоров А.С.* Юридическое лицо как субъект преступлений и уголовной ответственности. — М.: Центр ЮрИнфоР, 2002. — 204 с.
13. *Оробець К.* Властивості суб'єктів злочину за кримінальним правом України // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 2. — С. 121–124.
14. *Осадчий В.І.* Суб'єкт злочину: історичний аспект // Науковий вісник НАВСУ. — К., 2000. — Вип. 2. — С. 207–215.
15. *Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф.* Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. — 636 с.
16. *Стрельцов Є.Л.* Спеціальний суб'єкт злочину у новому Кримінальному кодексі України // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт. 2001 р. — К.–Х.: «Юрінком Інтер», 2002. — С. 59–61.
17. *Строган А.* Категорії віку кримінальної відповідальності // Юридичний вісник України. — 2008. — 26 січня–1 лютого (№ 4).
18. *Трахтеров В.С.* Вменяемость и невменяемость в уголовном праве (исторический очерк). — Х.: УЮА, 1992. — 83 с.
19. *Устименко В.В.* Специальный субъект преступления. — Х.: Выща школа. Изд-во при ХТУ, 1989. — 104 с.

Тема 10. Суб'єктивна сторона злочину

Методичні поради

Суб'єктивна сторона складу злочину являє собою внутрішню сторону суспільно небезпечного діяння; це ті внутрішні процеси, які відбуваються у психіці осудної особи під час вчинення нею злочинної дії чи бездіяльності.

Аналіз ознак суб'єктивної сторони завершує вивчення елементів складу злочину. Слід зосередити увагу на тому, що до ознак, які утворюють цей останній, четвертий елемент складу злочину, відносять: вину, мотив, мету вчинення злочинного діяння, емоційний стан особи (останню ознаку виділяють не всі вчені). При цьому лише вина є обов'язковою ознакою будь-якого складу злочину; всі інші ознаки потребують свого встановлення тільки у випадках, коли вони прямо зазначені в законі (в диспозиції статті Особливої частини КК) або однозначно впливають з його змісту.

Основні положення щодо вини викладені у розділі V Загальної частини КК, де визначено: **виною** є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23 КК). Тут варто пригадати конституційний принцип, відповідно до якого кримінальна відповідальність настає лише тоді, коли буде доведено вину особи у вчиненні злочину.

Студенти повинні знати, що форми вини визначаються на основі поєднання ознак інтелектуального та вольового моментів. Необхідно встановити характерні ознаки **умислу**: 1) усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння; 2) передбачення його суспільно небезпечних наслідків; 3) бажання настання таких наслідків або свідоме їх припущення. Перші дві ознаки складають інтелектуальний момент умислу, третя — вольовий. Їх певне співвідношення лежить в основі законодавчого поділу умислу на *прямий* і *непрямий* (останній ще називають *побічним, евентуальним*).

Крім прямого і непрямого умислу, доцільно розглянути й інші різновиди умислу, що їх виділяє теорія кримінального права та судова практика: заздалегідь обдуманий, раптовий, афектований, визначений (конкретизований), невизначений (неконкретизований) та ін.

Вину у формі необережності доцільно вивчати з огляду на її поділ на види: *злочинну самовпевненість* і *злочинну недбалість*. Важливо розібратися, у чому полягає різниця між злочинною самовпевненістю і непрямим умислом, та чим злочинна недбалість відрізняється від інших видів вини (прямого і непрямого умислу, злочинної самовпевненості). Також у цьому питанні варто розглянути положення щодо *випадку (казусу)* — невинуватого заподіяння шкоди, коли особа не повинна була і (або) не могла передбачити суспільно небезпечні наслідки своєї дії (бездіяльності).

Деякі норми Особливої частини КК викладені таким чином, що психічне ставлення суб'єкта до злочинного діяння може виражатися в одній формі вини, а до суспільно небезпечних наслідків такого діяння — в іншій. Прикладом може слугувати умисне тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК). Тому окрему увагу необхідно приділити проблемі *злочинів з подвійною (складною, змішаною) формою вини*. Варто зробити акцент на дискусійності відповідних положень у науці кримінального права та відсутності законодавчого врегулювання поняття змішаної форми вини.

Вивчаючи **факультативні ознаки суб'єктивної сторони складу злочину**, слід усвідомити, що *мотив* та *мета*, хоч і не завжди впливають на кваліфікацію, але дозволяють правильно зрозуміти психічний стан винного в момент вчинення злочинного діяння, виявити причини протиправної поведінки, точно визначити форму вини, ступінь суспільної небезпечності особи і вчиненого діяння. Іноді поряд з мотивом і метою враховується й *емоційний стан особи, що вчинила злочин*.

Окремо у цій темі належить розглянути **питання про помилку та її вплив на кримінальну відповідальність**. Вивчати помилки потрібно відповідно до їх поділу на дві великі групи залежно від змісту тих обставин, які неправильно сприймає особа: юридичні та фактичні. *Юридичні помилки* пов'язані з хибним уявленням особи про юридичні властивості вчиненої нею дії (бездіяльності), її правову оцінку та наслідки. При юридичній помилці особа може

помилятися в злочинності чи незлочинності свого діяння, його кваліфікації, виді або розмірі покарання, передбаченого законом за це діяння. З-поміж *фактичних помилок* необхідно дослідити: помилки в об'єкті (порівняти з помилкою в предметі злочину та помилкою в особі потерпілого), характері вчиненого діяння (дії або бездіяльності), засобах вчинення злочину, розвитку причинного зв'язку та помилку відносно суспільно небезпечних наслідків.

План семінарського заняття

1. Поняття і значення суб'єктивної сторони складу злочину.
2. Вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину. Форми та види вини.
3. Поняття і види умислу.
4. Необережність та її види.
5. Поняття подвійної (змішаної, складної) форми вини. Її кримінально-правове значення.
6. Мотив і мета вчинення злочину. Емоційний стан суб'єкта.
7. Помилка та її значення для кримінальної відповідальності.

Навчальні завдання

1. Визначте обов'язкові та факультативні ознаки суб'єктивної сторони складу злочину.

Варіанти відповідей:

- а) діяння (дія чи бездіяльність);
- б) предмет злочину;
- в) мета злочину;
- г) місце і час вчинення злочину;
- д) мотив злочину;
- е) умисел та необережність;
- є) вина.

2. Вкажіть елементи, які розкривають зміст непрямого умислу.

Варіанти відповідей:

- а) усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння;
- б) передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків;
- в) передбачення шкідливих наслідків;
- г) свідоме припущення настання суспільно небезпечних наслідків;
- д) бажання настання шкідливих наслідків.

3. З'ясуйте, що з переліченого складає вольовий момент злочинної самовпевненості.

Варіанти відповідей:

- а) усвідомлення суспільно небезпечного характеру дії чи бездіяльності;
- б) передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків;
- в) непередбачення настання шкідливих наслідків;
- г) легковажний розрахунок на відвернення суспільно небезпечних наслідків;
- д) можливість передбачення настання шкідливих наслідків.

4. Ознайомтеся зі складами злочинів проти життя та здоров'я особи (розділ II Особливої частини КК). Встановіть, які з цих злочинів характеризуються:

- умисною формою вини;
- необережною формою вини;
- змішаною (подвійною) формою вини.

5. Назвіть статті КК, обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складу злочину яких є мотив і мета.

6. Складіть схеми:

- форми і види вини;
- помилки у кримінальному праві.

7. Вирішіть практичні завдання:

Неповнолітній Д. з хуліганських мотивів намагався завдати удару сокирою по голові Р. Потерпілий закритися рукою, і удар припав на кисть руки. Д. на допиті показав, що не бажав смерті потерпілого, а після завданого удару надав допомогу Р. Дії особи були кваліфіковані як замах на вбивство (ч. 2 ст. 15 КК і ч. 2 ст. 115 КК).

Чи правильно кваліфіковано вчинене Д.? Визначте психічне ставлення винного до свого вчинку. Назвіть ознаки інтелектуального і вольового моментів, якими характеризується вина Д.

Кочкін на замовлення вчинив вбивство з автомату бізнесмена Петренка. При цьому загинули охоронець і стороння особа.

Визначте форму і вид вини Кочкіна.

Громадянин Жорін їхав на автомобілі по міській вулиці зі швидкістю 90 км/год замість дозволених 40 км/год. Біля середньої школи на проїжджу частину зненацька вибігли кілька першокласників. Жорін натиснув на гальма, але попередити наїзд не вдалося. Один школяр був збитий та смертельно травмований.

Встановіть ознаки інтелектуального і вольового моментів психічного ставлення Жоріна до вчиненого. Яким видом необережності характеризується його вина?

Робітник Свиридов у робочий час прийшов у цех до своєї нареченої Кудряшової. Вона у цей час була на містку, змонтованому навколо ємкості з киплячою смолою. Він вирішив жартома налякати її. Свиридов непомітно підійшов до драбини, піднявся по ній, обхопив дівчину за талію і нахилив над ємкістю. У цей момент під ногою в нього виявився якийсь круглий предмет. Не втримавши рівноваги, він випустив Кудряшову у ємкість. Врятувати дівчину не вдалося.

Визначте форму і вид вини Свиридова. Чи можна вважати, що у цьому випадку мало місце невинувате заподіяння смерті?

Під час розбійного нападу Александрову було заподіяне тяжке тілесне ушкодження. Внаслідок втрати крові він помер. Обвинувачений Максимов на допиті показав, що він не хотів убивати потерпілого, а лише завдав удар ножем у живіт для того, щоб Александров не чинив опору.

Встановіть, яким було психічне ставлення Александрова стосовно заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого.

Брати Єгорови, Семен і Павло, побилися з Борисенком. Єгорови вирішили вбити Борисенка і з цією метою вночі з рушницею прийшли до нього додому. За домовленістю Семен Єгоров з рушницею залишився у дворі, а його брат Павло зайшов до будинку, щоб розбудити Борисенка. Під час розмови з Борисенком Павло підійшов близько до вікна. Семен сприйняв його за Борисенка, вистрелив і вбив.

Семена Єгорова було засуджено за умисне вбивство, однак він оскаржив вирок, стверджуючи, що брата вбив з необережності.

Ознайомтеся зі ст. ст. 115 і 119 КК. Визначте вид помилки та її вплив на відповідальність винного.

Чоловік з метою вбивства підсипав дружині в їжу отруту, яка повинна була подіяти через дві години. Дружина по дорозі на роботу потрапила під машину і загинула.

Дайте правову оцінку діям чоловіка. До якого різновиду помилок можна віднести дану ситуацію? Як ця помилка впливає на вину і відповідальність чоловіка?

Теми для рефератів

▪ Критерії поділу вини на форми і види у КК України та кримінальному законодавстві інших країн.

- Умисел як форма вини за кримінальним правом України.
- Вина у формі необережності за вітчизняним кримінальним правом.
- Змішана (складна) форма вини та її значення для кваліфікації.
- Випадок (казус) у кримінальному праві.
- Помилка та її вплив на кримінальну відповідальність.

Завдання для перевірки знань

7. Що являє собою суб'єктивна сторона складу злочину?
8. Яке законодавче визначення вини?
9. Які є форми вини?
10. У чому полягає зміст інтелектуального і вольового моментів прямого умислу?
11. Які ознаки складають інтелектуальний та вольовий моменти непрямого умислу?
12. У чому суть відмінності непрямого умислу від прямого?
13. Чим характеризується заздалегідь обдуманий умисел?
14. Коли формується раптовий умисел?
15. Яка різниця між визначеним (конкретизованим) і невизначеним (неконкретизованим) умислом?
16. Коли має місце злочинна самовпевненість?
17. За якими ознаками головним чином розмежовують злочинну самовпевненість та непрямої умисел?
18. Які ознаки характеризують злочинну недбалість?
19. Що є основним критерієм відмежування злочинної недбалості від обох видів умислу і злочинної самовпевненості?
20. У чому полягає казус (випадок)?
21. Чи виключається кримінальна відповідальність при казусі?
22. Чим характеризується змішана (подвійна або складна) форма вини?
23. Що означають мета, мотив злочину?
24. Які емоції людини можуть мати кримінально-правове значення?
25. Що таке помилка у кримінальному праві?
26. З чим пов'язана юридична помилка?
27. Які є різновиди фактичних помилок?

Термінологічний словник

Вина — психічне ставлення особи до злочинного діяння, яке вона вчиняє, та його наслідків у формі умислу або необережності.

Випадок (казус) — заподіяння шкоди без вини, коли особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії (бездіяльності) і в силу конкретних умов в даній ситуації не повинна була чи не могла їх передбачити.

Злочинна недбалість — вид необережності, при якому особа не передбачає настання шкідливих наслідків свого діяння, хоча повинна була і могла їх передбачити.

Злочинна самовпевненість — необережність, за якої особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності, але легковажно розраховує на відвернення цих наслідків.

Непрямий (побічний, евентуальний) умисел — таке психічне ставлення винного до діяння і його наслідків, при якому він усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії (бездіяльності), передбачає її суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажає, але свідомо допускає настання цих наслідків.

Подвійна (складна, змішана) форма вини — різне психічне ставлення (у формі умислу та необережності) суб'єкта до різних об'єктивних ознак одного й того ж злочину.

Помилка у кримінальному праві — неправильне уявлення особи про юридичні або фактичні властивості вчинюваного нею діяння та його наслідки.

Прямий умисел — різновид умислу, за якого особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання.

Суб'єктивна сторона складу злочину — внутрішнє психічне ставлення суб'єкта до вчинюваної ним дії або бездіяльності та її наслідків.

Література до теми

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
3. Борисов В.І. Необережність і її види. — Х: ЮІ, 1991. — 23 с.
4. Вереша Р.В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України. — К.: Атіка, 2005. — 224 с.
5. Вереша Р.В. Проблеми вини в теорії кримінального права. — К.: Атіка, 2005. — 464 с.
6. Гримайло В. Окремі питання інституту вини у Кримінальному кодексі України // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 3. — С. 127–132.
7. Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. — 243 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
10. Ломако В.А. Зміст умислу і його види. — Х: ЮІ, 1991. — 16 с.
11. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. — К.: Юридична думка, 2009. — 1236 с.
13. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. — К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1. — 964 с.
14. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину. — К.: Атіка, 2002. — 144 с.
15. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. — 636 с.
16. Ситковская О.Д. Аффект: криминально-психологическое исследование. — М.: Юрлитинформ, 2001. — 240 с.
17. Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификация преступления. — К.: Вища школа, 1977. — 151 с.
18. Рарог А.И. Субъективная сторона преступления и квалификация преступлений. — М.: Профобразование, 2002. — 134 с.
19. Хавронюк М. Деякі проблеми встановлення вини // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 2. — С. 79–86.
20. Хавронюк М. Злочини зі складною виною у Кримінальному кодексі України // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 3. — С. 9–17.
21. Якушин В.А. Ошибка и ее уголовно-правовое значение. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1988. — 128 с.

Тема 11. Співучасть у злочині

Методичні поради

Значення цієї теми зумовлене високим ступенем суспільної небезпечності спільної злочинної діяльності. Зазвичай, об'єднання зусиль двох або більше осіб полегшує вчинення і приховування злочину, дозволяє ефективніше досягнути злочинного результату. Крім того, серйозне занепокоєння викликає сучасний стан групової, організованої злочинності в Україні.

ні. За офіційними даними, у 2008 р. правоохоронними органами держави викрито 406 організованих груп і злочинних організацій. До їх складу входило понад 1,5 тис. осіб, що вчинили більш ніж 4,2 тис. злочинів. За 10 місяців 2009 р. кількість виявлених злочинних угруповань склала 359 — майже стільки, скільки й за аналогічний період попереднього року (355).

Відповідальність за спільну участь у виконанні злочину кількох осіб у вітчизняному кримінальному законодавстві регулюється, передусім, нормами, що утворюють інститут співучасті у злочині. Ці норми зосереджені у розділі VI Загальної частини КК. Для початку потрібно встановити, що саме закон розуміє під співучастю у вчиненні злочину. Відповідно до ст. 26 КК **співучастю** є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину.

Далі необхідно розглянути ознаки співучасті. Насамперед, слід виділити **об'єктивні ознаки**: множинність учасників злочину і спільність участі співучасників у злочині. Характеризуючи **суб'єктивні ознаки співучасті**, треба виходити з наступного: співучасть можлива лише в умисних злочинах; всі особи, які беруть участь у злочині, діють лише умисно. Останнє положення означає спільність умислу співучасників, за якого між усіма учасниками злочину існує згода (змова) на вчинення конкретного злочинного діяння.

При опрацюванні питання про види співучасників студенти повинні ознайомитися зі змістом ст. 27 КК. Закон вирізняє чотири **види співучасників**: виконавець, організатор, підбурювач, пособник. Потрібно розкрити ознаки кожного співучасника. Важливо зрозуміти, що в реальному житті одна особа в своїй поведінці може об'єднувати відразу кілька ролей, бути одночасно виконавцем й організатором злочину, підбурювачем та пособником і т.п. Це враховується судом при призначенні покарання.

Для вивчення форм співучасті студентам треба звернутися у першу чергу до наукових джерел, адже в самому КК такий термін не застосовується. Потрібно мати на увазі, що в теорії кримінального права єдиної, завершеної концепції форм співучасті немає. **Форми співучасті** доцільно розглядати як об'єднання співучасників, що різняться між собою характером виконуваних ролей (об'єктивними ознаками) та стійкістю суб'єктивних зв'язків, стійкістю умислу (суб'єктивними ознаками). Залежно від тієї ролі, яку виконують співучасники у вчиненні злочину, розрізняють *просту* (співвиконавство, коли всі співучасники є виконавцями об'єктивної сторони злочину, виконують однакові ролі) й *складну* (співучасть з розподілом ролей) форми співучасті.

Наступна класифікація, котру слід докладно вивчити, поділяє співучасть залежно від наявності чи відсутності між особами попередньої домовленості на вчинення злочинів, її характеру, кількості учасників та ступеня їх зорганізованості. Відповідно до цих критеріїв розрізняють *групу осіб без попередньої змови* (ч. 1 ст. 28 КК), *групу осіб за попередньою змовою* (ч. 2 ст. 28 КК), *організовану групу* (ч. 3 ст. 28 КК), *злочинну організацію* (ч. 4 ст. 28 КК).

Особливої уваги заслуговують нові для вітчизняного законодавства положення, які встановлюють **правила щодо кримінальної відповідальності співучасників** (ст. 29, 30 КК). Зокрема, виконавець (співвиконавець) несе відповідальність за статтею Особливої частини КК, яка передбачає вчинений ним злочин, всі інші співучасники — за тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, що передбачає злочин, вчинений виконавцем, з обов'язковим посиланням на відповідну частину ст. 27 КК (такою ж є правова оцінка діянь співучасників у злочинах, де виконавцем може бути тільки спеціальний суб'єкт). Якщо ж виконавець учинив незакінчений злочин, інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочині.

Студенти повинні запам'ятати, що співучасники несуть відповідальність лише за діяння, вчинені у межах згоди (домовленості), що відбулася між ними. У разі вчинення виконавцем злочину, який не охоплювалося умислом решти співучасників (мав місце так званий *ексцес виконавця*), останні не підлягають кримінальній відповідальності. Також необхідно розглянути правила кваліфікації діянь учасників організованої групи чи злочинної організації.

Наступне питання, яке доцільно розглянути, — **добровільна відмова співучасників** (ст. 31 КК). Студенти повинні пригадати загальні положення щодо добровільної відмови, викладені в ст. 17 КК. Слід знати, що зазначені положення поширюються й на співучасників. При цьо-

му добровільна відмова виконавця (співвиконавця) взагалі не має якихось особливостей порівняно з добровільною відмовою особи, що діє одноособово. Разом з тим, закон пред'являє підвищені вимоги до добровільної відмови організатора, підбурювача і пособника: обов'язок відвернути вчинення злочину або своєчасно повідомити відповідні органи державної влади про злочин, що готується або вчиняється.

При вивченні теми необхідно навчитися відмежовувати співучасть у злочині від причетності до злочину. **Причетністю до злочину** є умисна дія чи бездіяльність, що пов'язана із здійсненням злочинної діяльності іншою особою, але не є співучастю в ній через відсутність об'єктивної й суб'єктивної спільності зі злочинною діяльністю такої особи. Проблеми кримінальної відповідальності за причетність до злочину найкраще розкривати через характеристику окремих видів причетності: заздалегідь не обіцяного приховування злочину, потурання злочину, неповідомлення про злочин та ін.

План семінарського заняття

1. Поняття й ознаки співучасті у кримінальному праві.
2. Види співучасників.
3. Форми співучасті.
4. Підстави та межі кримінальної відповідальності співучасників. Експес виконавця.
5. Особливості добровільної відмови співучасників від вчинення злочину.
6. Причетність до злочину, її відмінність від співучасті.

Навчальні завдання

1. Визначте, які ознаки характеризують співучасть у злочині з об'єктивної сторони.

Варіанти відповідей:

- а) участь у злочині двох або більше осіб;
- б) навмисний характер діяльності співучасників;
- в) спільність мотивів і мети;
- г) взаємна обізнаність співучасників про злочинну діяльність кожного з них;
- д) змова співучасників;
- е) спільність дій (бездіяльності) співучасників у вчиненні злочину.

2. Назвіть види співучасників, які передбачені КК.

Варіанти відповідей:

- а) виконавець;
- б) ініціатор;
- в) підбурювач;
- г) підмовник;
- д) пособник;
- е) організатор;
- є) керівник.

3. З'ясуйте, в якій ситуації Петро буде пособником злочину.

Варіанти відповідей:

- а) коли Петро попросить Івана викрасти автомобіль;
- б) коли Петро роз'яснить Івану, як відмикати двері автомобіля під час викрадення;
- в) коли Петро придбає автомобіль, який Іван викрав;
- г) коли Петро вмовить Івана викрасти автомобіль.

4. Складіть схему форм співучасті.

5. Порівняйте ознаки організованої групи і злочинної організації.

6. Вирішіть практичні завдання:

Асистент аптеки Соколова помилково відпустила медсестрі Антоненко замість ліків, які вказані в рецепті, екстракт беладони. Лікар терапевтичного відділення Огнева, не перевірів-

ши ліки, відпущені аптекою, видала їх хворим. Троє з них отруїлися. Внаслідок вжитих заходів їх життя було врятоване.

Чи є Соколова, Антоненко і Огнєва співучасниками злочину? У чому полягає суб'єктивний зв'язок між співучасниками?

Ігор разом з Василем, після футбольного матчу, незадоволені програшем своєї команди, розбили вітрину магазину. Їх дії були кваліфіковані як хуліганство (ч. 2 ст. 296 КК).

Яка форма співучасті тут мала місце?

Громадянин Солдатенко часто пиячив, бив дружину, а потім вирішив її вбити. Щоб виконати свій намір, він вступив у злочинний зговір із раніше судимими Іванченком, Ларінім і Чертенком, які за гроші дали згоду вчинити напад на дружину Солдатенка та вбити її. Солдатенко докладно виклав учасникам нападу план вчинення злочину, порадив узяти в потерпілої годинник, гроші, показав стежку, якою йтиме з нею, де треба вчинити напад, хто повинен наносити удари.

Визначте форми співучасті і види співучасників.

Громадянин Григоренко, знаючи про те, що на території заводу знаходиться велика партія шиферу, умовив Євсеєнка і Любченка вчинити крадіжку. Громадянин Носов пообіцяв надати в розпорядження Євсеєнка і Любченка автомашину. Останні домовилися з охоронцем заводу Гуляєвим про те, що він не перешкоджатиме викраденню шиферу. Вночі Євсеєнко і Любченко викрали 300 листів шиферу, за допомогою Носова відвезли його в робітниче селище і реалізували.

Про які форми співучасті та види співучасників йдеться у цьому випадку? Як будуть кваліфікуватися дії (бездіяльність) співучасників?

Громадянин Зінченко організував озброєну групу в складі чотирьох осіб. Протягом п'яти місяців вони нападали на магазини й окремих громадян. Переховувати викрадені речі їм допомагали громадяни Єременко і Моргунов.

Встановіть форми співучасті та види співучасників вчиненого злочину.

Організована ієрархічна злочинна група, юридично зареєстрована як ТОВ «Озон», не сплачувала податків (ч. 2 ст. 212 КК).

Чи можна визнати таку групу злочинною організацією? Відповідь обґрунтуйте.

Громадянин Сильченко одержав повістку про призов на строкову військову службу. За порадою знайомого під час проходження медичного огляду він симулював сліпоту на одне око, але був викритий.

Ознайомтеся зі ст. 335 КК. Чи є знайомий Сильченка співучасником ухилення від призову на строкову військову службу? Які особливості кримінальної відповідальності співучасників у злочинах із спеціальним суб'єктом?

Рогозін замовив Сорокіну заподіяти тілесні ушкодження Токарю. Сорокін, перебуваючи у стані сп'яніння, не розрахував сили і вбив Токаря.

Чи буде Рогозін підлягати кримінальній відповідальності за умисне вбивство? Що таке екссес виконавця?

Роман, Іван та Сергій об'єдналися в організовану групу. Спеціалізувалися вони на квартирних крадіжках. Роман підшукував імовірну ціль — квартиру. Іван забезпечував співучасників транспортом. Сергій безпосередньо вчиняв крадіжку.

Чим характеризується кримінальна відповідальність учасників цієї групи?

Коробенко, незважаючи на домовленість, злякавшись відповідальності, відмовився надавати автомобіль для перевезення викраденого іншим співучасникам.

Чи можна вважати, що Коробенко добровільно відмовився від вчинення злочину? Які особливості добровільної відмови пособника? Як у такому разі будуть кваліфікуватися дії інших співучасників?

Громадянин Трошкін помітив невідомого, який намагався вкрати його теля. За допомогою сусідів він затримав злодія і почав його бити. Односельці припинили розправу й вирішили доставити злодія в міліцію. Але як тільки вивели того з двору на вулицю, Трошкін знову накинувся на злодія, схопив його за горло і задушив. Присутні при цьому сусіди не втручалися в дії Трошкіна.

Чи є в бездіяльності сусідів причетність до злочину?

У міському саду громадянин Порошин ударом в обличчя збив громадянина Найденка з ніг і став бити його ногами. Громадянин Латишев намагався відтягти Порошина від Найденка. З великими труднощами йому це вдалося зробити та відвести Порошина додому. Наступного дня Латишеву стало відомо, що Найденко від одержаних ушкоджень помер. Про те, що Найденка бив Порошин, Латишев нікому не сказав.

Дайте правову оцінку діям Латишева. Який вид причетності до злочину тут має місце? Чи є такі дії кримінально караними?

7. Знайдіть у КК статті, які регламентують кримінальну відповідальність за причетність до злочину.

Теми для рефератів

- Інститут співучасті у кримінальному праві України і зарубіжних країн.
- Об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті за вітчизняним кримінальним правом.
- Проблеми класифікації форм співучасті у вчиненні умисного злочину.
- Злочинна організація як форма співучасті.
- Кримінальна відповідальність співучасників за кримінальним правом України.
- Співучасть і причетність до злочину.

Завдання для перевірки знань

1. Яке законодавче визначення поняття співучасті у злочині?
2. У чому полягає спільність як об'єктивна ознака співучасті?
3. Чим характеризується суб'єктивна сторона співучасті?
4. Що означає спільність умислу всіх співучасників?
5. Хто є виконавцем (співвиконавцем) злочину?
6. У чому суть посереднього виконання злочину?
7. Кого закон визнає організатором злочину?
8. Яка особа вважається підбурювачем злочину?
9. Хто визнається пособником злочину?
10. У чому виявляється фізичне та інтелектуальне пособництво?
11. Які критерії покладені в основу поділу співучасті на форми?
12. Коли має місце проста форма співучасті?
13. Чим характеризується складна форма співучасті?
14. Який злочин визнається вчиненим групою осіб за попередньою змовою?
15. Що являє собою організована група?
16. Які ознаки притаманні злочинній організації?
17. Якою має бути правова оцінка діянь співучасників у разі вчинення виконавцем незаконного злочину?
18. За які злочини, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, несе відповідальність організатор такого злочинного формування?

19. У чому полягають особливості добровільної відмови організатора, підбурювача і пособника?
20. Що таке причетність до злочину?
21. Які є види причетності до злочину?
22. Коли має місце потурання злочину?

Термінологічний словник

Добровільна відмова співучасника — остаточне припинення за волею співучасника розпочатої ним злочинної діяльності або вжиття певного заходу для запобігання можливому злочинному наслідку.

Екссес виконавця — вчинення виконавцем самостійного злочину, що виходить за межі умислу інших співучасників.

Причетність до злочину — навмисне діяння, яке хоч і пов'язане з вчиненням злочину, але не є співучастю в ньому.

Проста співучасть — таке об'єднання зусиль співучасників, при якому кожен із них вчинює однакові з правової точки зору діяння і виступає як виконавець злочину.

Складна співучасть — форма співучасті, за якої кожний з учасників злочину вчиняє різні за характером і правовою оцінкою дії (бездіяльність).

Співучасть — умисна спільна участь двох або більше суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину.

Форми співучасті у злочині — об'єднання співучасників, які розрізняються за характером виконання ними об'єктивної сторони злочину та стійкістю суб'єктивних зв'язків.

Література до теми

1. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
2. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13 // Вісник Верховного Суду України. — 2006. — № 1. — С. 2–6.
3. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. — К.: Атіка, 2004. — 296 с.
4. Бурчак Ф.Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы. — К.: Вища школа, 1986. — 208 с.
5. Гришаев П.И., Кригер Г.А. Соучастие по советскому уголовному праву. — М.: Горюриздат, 1959. — 255 с.
6. Гуторова Н.А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины. — Х.: ООО «Рубикон П», 1997. — 101 с.
7. Єфремов С.О. Причинний зв'язок як об'єктивна ознака співучасті у злочині // Альманах кримінального права: 36 статей. — К.: Правова єдність, 2009. — Вип. 1. — С. 224–248.
8. Іваненко І.В. Інститут співучасті у кримінальному праві України: новації та пропозиції // Часопис Київського університету права. — 2007. — № 1. — С. 142–147.
9. Кваша О.О. Організатор злочину. Кримінально-правове та криминологічне дослідження. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького, 2003. — 216 с.
10. Кваша О.О. Спільність участі як об'єктивно-суб'єктивна ознака співучасті у злочині // Часопис Київського університету права. — 2007. — № 3. — С. 144–149.
11. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тация. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
12. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
13. Лизогуб В.В. Про деякі проблеми застосування норм Кримінального кодексу України, спрямованих на посилення протидії організованим злочинностям // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт. 2001 р. — К. —Х.: «Юрінком Інтер», 2002. — С. 67–70.
14. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.

15. Мочкош Я. Форми співучасті у кримінальному праві України: проблемні питання // Право України. — 2006. — № 3. — С. 113–116.
16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. — К.: Юридична думка, 2009. — 1236 с.
17. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. — К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1. — 964 с.
18. Новицький Г.В. Поняття і форми співучасті у злочині за кримінальним правом України. — К.: Вища школа, 2001. — 96 с.
19. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. — 636 с.
20. Тельнов П.Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. — М.: Юрид. лит., 1974. — 208 с.
21. Туркевич І.К. Оцінка окремих положень Кримінального кодексу України з позицій кримінолога // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт. 2001 р. — К. —Х.: «Юрінком Інтер», 2002. — С. 228–231.
22. Ус О.В. Відповідальність за підбурювання до злочину. — Х.: Право, 2008. — 60 с.
23. Хавронюк М., Мельник М. Ознаки і поняття організованої групи та злочинної організації // Право України. — 2000. — № 4. — С. 59–64.
24. Шостко О.Ю. Новий Кримінальний кодекс і питання протидії організованим злочинностям // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт. 2001 р. — К. —Х.: «Юрінком Інтер», 2002. — С. 64–67.

Тема 12. Множинність злочинів

Методичні поради

Суспільно небезпечна поведінка особи може проявитися у вчиненні як одного, так і кількох злочинів. У другому випадку має місце **множинність злочинів**. Необхідність ретельного вивчення цього кримінально-правового інституту зумовлюється його підвищеною суспільною небезпечністю, а також великою питомою вагою багаторазової злочинної діяльності у загальній структурі злочинності.

На початку вивчення теми студенти повинні зрозуміти, що термін «множинність злочинів» у кримінальному законодавстві не застосовується; він вживається у теорії кримінального права і являє собою родове поняття, котрим охоплюються всі різновиди неодноразово вчинених злочинів. Натомість у КК (розділ VII Загальної частини) йдеться про окремі види (форми) множинності: повторність, сукупність та рецидив злочинів.

Для з'ясування юридичної природи множинності злочинів потрібно розглянути її характерні *ознаки*: стосується суспільно небезпечної поведінки однієї і тієї самої особи; ця поведінка у поєднанні з іншими обставинами утворює два або більше самостійні склади злочинів; кожний із вчинених злочинів зберігає своє кримінально-правове значення. Від множинності необхідно відрізняти **одиничні злочини**. Останні є її структурними елементами і являють собою передбачені КК суспільно небезпечні діяння, що містять ознаки єдиного складу злочину.

Одиничні злочини поділяються на прості і складні. *Прості одиничні злочини* складаються з однієї дії чи бездії (при формальних складах) або дії чи бездії і суспільно небезпечних наслідків (при матеріальних складах). Особливий інтерес представляють *складні одиничні злочини* (мають складнішу порівняно з простими злочинами структуру складу): злочини з двома або більше об'єктами, двома формами вини, кількома альтернативними діями чи двома обов'язковими діями, злочини, на кваліфікацію яких впливає наявність додаткових тяжких наслідків. Основний акцент слід зробити на таких різновидах складних одиничних злочинів як складені, триваючі та продовжувані злочини. Під час кваліфікації цих діянь виникає найбільше труднощів.

Приступаючи до вивчення окремих видів множинності, доцільно звернутися до ст. 32 КК, яка врегульовує перший різновид множинної злочинної діяльності — **повторність**. Її необхідно

визначати як вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею (частиною статті) Особливої частини КК або різними статтями КК, коли це прямо встановлено в законі. Доцільно розглянути види повторності: *повторність тотожних* (однакових, аналогічних) *злочинів* (вчинені послідовно дві крадіжки, два вбивства тощо) і *повторність однорідних* (подібних) *злочинів* (наприклад, розбій і крадіжка — примітка 1 до ст. 185 КК). Особливо уважно треба дослідити правила кваліфікації повторності тотожних та повторності однорідних злочинів.

Інший вид множинності злочинів — *сукупність злочинів* — потрібно розглядати відповідно до його законодавчого визначення як вчинення особою двох чи більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких їй не було засуджено (ч. 1 ст. 33 КК). Студенти повинні знати, що в науці кримінального розрізняють два види сукупності злочинів: реальну та ідеальну. *Реальна сукупність* характеризується тим, що особа вчиняє два або більше злочини різними діями (бездіяльністю). *За ідеальної ж сукупності* винний вчиняє кілька злочинів одним діянням.

Від ідеальної сукупності злочинів необхідно відрізнити *конкуренцію кримінально-правових норм*, яка виникає, коли вчинене підпадає під ознаки двох або більше норм КК. У цьому випадку застосовується лише одна норма, яка найповніше відображає специфіку даного злочинного діяння.

Третій, і останній, вид множинності, який має стати предметом вивчення, — *рецидив злочинів*. Рецидивом називають вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин (ст. 34 КК). Студентам потрібно розглянути найпоширеніші класифікації рецидиву злочинів: за характером злочинів, що утворюють рецидив (загальний, спеціальний); залежно від кількості судимостей у особи (простий і складний (багаторазовий)); за ступенем суспільної небезпечності рецидиву (пенітенціарний та рецидив тяжких і особливо тяжких злочинів). В кінці необхідно зосередитися на кримінально-правовому значенні цього різновиду множинності.

План семінарського заняття

1. Поняття множинності злочинів. Відмежування множинності від окремих одиничних злочинів.
2. Повторність як вид множинності злочинів, її правові наслідки.
3. Сукупність злочинів: поняття, види, кримінально-правове значення. Сукупність злочинів та конкуренція кримінально-правових норм.
4. Поняття й види рецидиву злочинів. Кваліфікація рецидиву.

Навчальні завдання

1. Встановіть, яких видів (форм) множинності немає.
Варіанти відповідей:
 - а) повторності злочинів;
 - б) неодноразовості злочинів;
 - в) систематичності злочинів;
 - г) злочинного промислу;
 - д) рецидиву злочинів;
 - е) сукупності злочинів.
2. Знайдіть у КК по дві статті, які містять прості одиничні злочини, злочини з кількома альтернативними діями, злочини, що включають дві обов'язкові дії, та злочини, котрі кваліфікуються за наслідками.
3. Користуючись текстом КК, наведіть конкретні приклади:
 - складених, триваючих та продовжуваних злочинів;
 - повторності тотожних і повторності однорідних злочинів;
 - реальної та ідеальної сукупності.
4. Здійсніть порівняльну характеристику:

- множинності злочинів й одиничного злочину;
- повторності тотожних злочинів та продовжуваного злочину;
- ідеальної сукупності і складених злочинів;
- реальної сукупності й повторності злочинів;
- повторності та рецидиву.

5. Охарактеризуйте окремі види рецидиву злочинів та визначте їх правові наслідки.

6. Вирішіть практичні завдання:

Стасунов за вчинення крадіжки чужого майна (ч. 1 ст. 185 КК) був звільнений від кримінальної відповідальності на підставі закону України про амністію. Через три місяці він знову вчинив крадіжку чужого майна.

Чи має місце в такому випадку множинність злочинів?

З метою одержання підвищеної пенсії громадянин Рева підробив записи в трудовій книзі і подав її до органів соціального забезпечення. Через три роки підробку було виявлено.

Одиничний злочин чи їх множинність має місце в діях Реви?

Воронін проник у хлів односельця і викрав звідти колесо від мопеда. Через два дні там він вкрав двигун. Суд кваліфікував дії Вороніна як повторний злочин.

Чи обґрунтоване рішення суду? Відповідь поясніть.

Хоміч незаконно зберігав пістолет ПМ (ч. 1 ст. 263 КК «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами»). Одного разу, коли він чистив його, зламав бойову пружину, внаслідок чого зброя перестала бути придатною до стрільби. Через рік Хоміч придбав бойову пружину і полагодив ПМ.

Дайте кримінально-правову оцінку діям Хоміча. Чи можна вважати, що в діях винного має місце одиничний продовжуваний злочин?

Окунюк вчинив грабіж (ст. 186 КК), а через кілька днів шахрайство (злочин, передбачений ст. 190 КК).

Чи можливе в даному разі застосування такої кваліфікуючої ознаки як повторність (ч. 2 ст. 190 КК)? Відповідь обґрунтуйте.

Громадянин Самсонов на подвір'ї з хуліганських спонукань вистрілив у громадянина Петрова з обрізу рушниці і вбив його. Наступного дня під час затримання Самсонов вчинив опір працівнику міліції і завдав йому тілесні ушкодження середньої тяжкості.

Який різновид множинності у діях Самсонова?

Кірюшко, маючи неприязні стосунки з Микитенком, прийшов до нього на квартиру для з'ясування стосунків, взявши з собою мисливську рушницю. Під час сварки з відстані чотирьох метрів він вистрелив з рушниці в Микитенка. Заряд дробу пробив полу піджака останнього, влучив в обличчя його сестри, котра стояла поруч. Їй були завдані тяжкі тілесні ушкодження.

Визначте вид множинності злочинів. У чому його відмінність від одиничного злочину?

Данильченка, раніше судимого за умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК), знову було засуджено за порушення правил безпеки дорожнього руху, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 286 КК).

Чи є в діях Данильченка рецидив злочинів? Відповідь поясніть.

Теми для рефератів

- Одиничні злочини: поняття, види, проблеми кваліфікації.
- Множинність злочинів та її відмінність від складних одиничних злочинів.

- Повторність, сукупність і рецидив злочинів: співвідношення понять.
- Поняття й правові наслідки повторності, сукупності та рецидиву злочинів.

Завдання для перевірки знань

1. Що таке множинність злочинів?
2. Якими ознаками характеризується множинність злочинів?
3. Що являють собою одиничні злочини?
4. Коли має місце простий одиничний злочин?
5. Які злочини належать до складних?
6. Чим характеризується складений злочин?
7. У чому полягає триваючий злочин?
8. Що означає продовжуваний злочин?
9. Як визначається повторність злочинів?
10. Які Вам відомі різновиди повторності злочинів?
11. Як кваліфікується повторність тотожних злочинів і повторність однорідних злочинів?
12. Що слід розуміти під сукупністю злочинів?
13. На які види поділяється сукупність злочинів у науці кримінального права?
14. Який різновид сукупності злочинів має місце у разі вчинення особою кількох злочинів різними діями (бездіяльністю)?
15. Чим конкуренція кримінально-правових норм відрізняється від ідеальної сукупності злочинів?
16. Що означає рецидив злочинів?
17. У чому полягає різниця між загальним і спеціальним рецидивом злочинів?
18. Який критерій покладений в основу поділу рецидиву злочинів на простий і складний?
19. Як поділяється рецидив злочинів за ступенем суспільної небезпечності?
20. За якими правилами кваліфікується рецидив злочинів?

Термінологічний словник

Ідеальна сукупність злочинів — вчинення винним одним і тим самим діянням одночасно двох або більше самостійних злочинів.

Конкуренція кримінально-правових норм — наявність кількох статей КК, які рівною мірою передбачають караність даного діяння.

Множинність злочинів — вчинення однією особою двох або більше злочинів, кожен з яких ще зберіг свою юридичну значущість.

Одиничний злочин — діяння, котре вміщує склад одного злочину та кваліфікується за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК.

Повторність злочинів — вид множинності, який утворюють тотожні або, у разі особливої вказівки законодавця, однорідні чи схожі за своїми ознаками злочини.

Повторність однорідних злочинів — вчинення винним двох або більше злочинів, передбачених різними статтями КК, у встановлених законом випадках.

Повторність тотожних злочинів — вчинення особою кількох злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК.

Реальна сукупність злочинів — послідовне вчинення винним двох або більше діянь, кожне з яких складає самостійний злочин.

Рецидив злочинів — вчинення особою нового умисного злочину після засудження хоча б за один умисний злочин.

Сукупність злочинів — вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями (частинами однієї й тієї ж статті) Особливої частини КК, по жодному з яких не було винесено вироку.

Література до теми

1. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
2. Про практику застосування судами України законодавства про повторні злочини: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 29 червня 1984 р. № 5 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. — Х.: «Одіссей», 2003. — С. 3–8.
3. Про виконання судами України законодавства в справах про повторні злочини і виконання постанов Пленуму Верховного Суду України з цього питання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 жовтня 1989 р. № 7 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. — Х.: «Одіссей», 2003. — С. 8–12.
4. Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. — Харьков: Право, 2000. — 128 с.
5. Зелинский А.Ф. Рецидив преступлений: Структура, связи, прогнозирование. — Х.: Вища школа, 1980. — 152 с.
6. Зінченко І.О., Тютюгін В.І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання. — Х: Фінн, 2008. — 336 с.
7. Кривошеин П.К. Повторность в советском уголовном праве (теоретические и практические проблемы). — К.: Вища школа, 1990. — 159 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тация. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
10. Малков В.П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. — 172 с.
11. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. — К.: Юридична думка, 2009. — 1236 с.
13. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. — К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1. — 964 с.
14. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. Паливода А.В., 2006. — 636 с.

Тема 13. Обставини, що виключають злочинність діяння

Методичні поради

На практиці зустрічаються випадки, коли дія чи бездіяльність, яка зовні нагадує злочин і зазвичай тягне за собою кримінальну відповідальність, у даній конкретній ситуації має інший зміст та є правомірною, а в більшості випадків — і суспільно корисною. Стосовно таких ситуацій можна говорити про **обставини, які виключають злочинність діяння**. При вивченні цих обставин передусім необхідно визначити головні ознаки, якими вони характеризуються, а також перерахувати їх *види*, котрі виділені в розділі VIII Загальної частини КК: необхідна оборона, затримання особи, що вчинила злочин, крайня необхідність та ін. Першою з обставин, які виключають злочинність діяння, бажано розглянути необхідну оборону.

Визначати **необхідну оборону** слід як дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів й інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони (ч. 1 ст. 36 КК). Дії, вчинені у стані необхідної оборони, розцінюються як правомірні і суспільно корисні, оскільки вони спрямовані на усунення загрози інтересам особи, держави, суспільства.

В умовах *правомірності необхідної оборони* слід відрізняти ті з них, які стосуються посягання, й ті, що характеризують захисні дії. У першій групі доцільно акцентувати увагу на то-

му, що посягання має бути суспільно небезпечним, наявним і дійсним. У другій групі вищезазначених умов необхідно виокремити: можливість захищати лише охоронювані законом права та інтереси особи, яка обороняється, інших осіб, суспільні інтереси або інтереси держави; шкода має заподіюватися лише особі, котра вчиняє посягання; захист не повинен перевищувати меж необхідної оборони. У цьому контексті студенти повинні розглянути ознаки *перевищення меж необхідної оборони* (його ще називають *ексцесом оборони*).

Заслугує на окрему увагу питання правової оцінки дій особи, яка через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту (ч. 4 ст. 36 КК), й особи, що заподіяла шкоду при захисті від нападу озброєної особи, групи осіб чи відверненні протиправного насильницького вторгнення у житло або інше приміщення (*спеціальні види необхідної оборони* — ч. 5 ст. 36 КК).

Далі необхідно схарактеризувати різницю між необхідною та *уявною обороною*, якою визнається заподіяння шкоди за обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання (ч. 1 ст. 37 КК). Слід зрозуміти, що при уявній обороні кримінальна відповідальність за заподіяну шкоду виключається лише у випадках, коли особа, котра захищалася, щиро помилялася стосовно реальності посягання.

У наступному питанні необхідно дослідити таку обставину, котра виключає злочинність діяння, як *затримання особи, що вчинила злочин*. Варто засвоїти важливе законодавче положення, згідно з яким не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, котра вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи (ч. 1 ст. 38 КК). Потрібно з'ясувати: підставу для затримання злочинця; умови правомірності такого затримання; ознаки перевищення заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила злочин.

Крайню необхідність треба розглядати як заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності (ч. 1 ст. 39 КК). Істотне значення мають *умови правомірності крайньої необхідності*. Їх необхідно вивчати відповідно до поділу на дві групи: умови, які відносяться до небезпеки, й умови, що характерні для дій з усунення небезпеки.

Варто запам'ятати, що умисне заподіяння будь-якої шкоди правоохоронюваним інтересам при *перевищенні меж (ексцесі) крайньої необхідності* (за відсутності умов, передбачених ч. 3 ст. 39 КК), тягне відповідальність винної особи на загальних підставах. При цьому ексцес крайньої необхідності враховується як обставина, що пом'якшує покарання (п. 8 ч. 1 ст. 66 КК).

Наступний блок питань у представленій темі стосується фізичного або психічного примусу. Слід знати, що до прийняття в 2001 р. нового КК вітчизняне кримінальне законодавство не називало *фізичний або психічний примус* з-поміж обставин, які виключають злочинність діяння. Неоднозначним був підхід щодо вирішення питань юридичної природи та кримінально-правової оцінки діяння, вчиненого під впливом фізичного чи психічного примусу, й у теорії кримінального права та судовій практиці. Заподіяння шкоди під таким впливом розцінювалося з позицій або крайньої необхідності, або дії непереборної сили.

У чинному КК заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, що знаходилася в момент вчинення діяння під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками, визнається самостійною обставиною, що виключає злочинність діяння (ч. 1 ст. 40 КК). Підставою виключення кримінальної відповідальності у такому випадку є *непереборний фізичний примус*. Студенти повинні назвати умови правомірності діяння особи в такій ситуації.

Окремо слід розглянути проблему кримінально-правової оцінки дії або бездіяльності, вчиненої під впливом *переборного фізичного примусу*, а також *психічного примусу* (за таких обставин особа зберігає можливість керувати своїм діям).

Під час розгляду наступного питання потрібно виходити з того, що єдиною умовою визнання правомірною дії або бездіяльності особи, яка була вчинена з метою **виконання наказу або розпорядження** і заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, є *законність* такого наказу (розпорядження). Необхідно встановити підстави визнання наказу або розпорядження законними (ч. 2 ст. 41 КК). Слід також засвоїти, що особа, котра виконала *явно злочинний наказ* (як і особа, що віддала такий наказ), підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах (ч. 4 ст. 41 КК).

Далі варто добре розібратися у проблемі правової оцінки діяння особи, вчиненого в умовах ризику. Студенти мають дізнатися, що не є злочином діяння, яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо воно було вчинене в умовах **виправданого ризику** (ч. 1 ст. 42 КК). Необхідно розкрити умови правомірності виправданого ризику.

Останньою серед обставин, що виключають злочинність діяння, доцільно вивчити **виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації** (ст. 43 КК). Необхідно визначити умови, за яких заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, котра виконує таке завдання, визнається правомірним, а також виділити встановлені ч. 3 ст. 43 КК пільгові правила призначення покарання особі, яка, виконуючи спеціальне завдання, вчинила умисний і поєднаний з насильством над потерпілим особливо тяжкий злочин або умисний тяжкий злочин, пов'язаний з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому чи настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків.

План семінарського заняття

1. Поняття та види обставин, що виключають злочинність діяння.
2. Необхідна оборона: поняття, умови правомірності. Перевищення меж необхідної оборони.
3. Поняття уявної оборони. Вирішення питання про кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди при уявній обороні.
4. Затримання особи, що вчинила злочин: поняття, підстави, умови правомірності.
5. Поняття крайньої необхідності, умови її правомірності. Відповідальність за ексцес крайньої необхідності.
6. Фізичний або психічний примус, його кримінально-правове значення.
7. Виконання наказу або розпорядження. Відповідальність за виконання злочинного наказу (розпорядження).
8. Виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння.
9. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Навчальні завдання

1. Вкажіть види обставин, що виключають злочинність діяння, передбачені чинним КК.

Варіанти відповідей:

- а) крайня необхідність;
- б) непереборна сила;
- в) згода потерпілого;
- г) затримання злочинця;
- д) виправданий ризик;
- е) виконання законного наказу;

- є) здійснення свого права;
- ж) необхідна оборона;
- з) виконання приписів закону.

2. Визначте умови правомірності необхідної оборони, які належать до посягання.

Варіанти відповідей:

- а) захист інтересів особи, суспільства, держави;
- б) суспільна небезпечність посягання;
- в) наявність посягання;
- г) відповідність захисту небезпечності посягання та обстановці захисту;
- д) дійсність посягання;
- е) заподіяння шкоди особі, яка вчиняє посягання.

3. Охарактеризуйте відміну умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, передбаченого ст. 116 КК, від убивства з перевищенням меж необхідної оборони, коли винна особа теж знаходилась у стані фізіологічного афекту. Якою може бути правова оцінка дій особи у другому випадку?

4. З'ясуйте, що з переліченого не належить до ознак перевищення меж крайньої необхідності.

Варіанти відповідей:

- а) заподіяна шкода є більш значною, ніж шкода відвернена;
- б) шкода завдається не джерелу небезпеки, а третім особам;
- в) створена загроза заподіяння шкоди життю або здоров'ю людини;
- г) шкода заподіюється умисно;
- д) шкода заподіюється умисно або з необережності.

5. Наведіть порівняльну характеристику:

- необхідної та уявної оборони;
- дій по затриманню особи, що вчинила злочин, і дій, вчинених у стані необхідної оборони;
- крайньої необхідності й необхідної оборони.

6. Складіть схеми:

- правова оцінка заподіяння шкоди у стані уявної оборони;
- умови правомірності крайньої необхідності;
- правові наслідки фізичного або психічного примусу;
- юридична оцінка діяння особи при виконанні наказу або розпорядження.

7. Наведіть приклади необхідної оборони, ексцесу оборони, уявної оборони, крайньої необхідності, ексцесу крайньої необхідності, фізичного та психічного примусу, діяння, пов'язаного з ризиком.

8. Знайдіть у Конституції України норми, які стосуються:

- права на необхідну оборону;
- виконання наказу або розпорядження;
- діяння, пов'язаного з ризиком.

9. Вирішіть практичні завдання:

Від'їжджаючи у відпустку, Хитрий для захисту своєї квартири від злодіїв приладнав над дверима двопудову гирю, яка б падала на того, хто відчинить двері. Вночі злодії намагалися проникнути до квартири. Коли відчиняли двері, гиря упала одному з них на голову, заподіявши тяжкі тілесні ушкодження.

Здійсніть кримінально-правову оцінку дій Хитрого.

Громадянин Голованов, перебуваючи у нетверезому стані, бив громадянина Шуляка. Спочатку наніс два удари кулаком в обличчя, а потім, коли той упав, ногою почав бити його по голові. При черговому ударі Шуляк намацав рукою металеву пластинку, яка лежала на землі, і кинув її в нападника. Пластинка попала в шию Голованова, який від заподіяних ушкоджень помер.

Шуляку були заподіяні легкі тілесні ушкодження без розладу здоров'я.

Дайте правову оцінку ситуації. Чи дотримані Шуляком вимоги закону про відповідність захисту характерові і небезпечності посягання?

Охоронець заводу з виробництва телевізорів близько третьої години ночі на території побачив невідомого, який ніс сумку. На вимогу кинути її і зупинитися той почав перелазити через паркан. Охоронець вистрелив з рушниці в невідомого, в результаті чого заподіяв останньому середньої тяжкості тілесні ушкодження.

Потерпілим виявився громадянин Шлапаков, який мав намір викрасти з заводу радіодеталі.
Чи правомірні дії охоронця? Відповідь поясніть.

Рогов дізнався, що його дружина має інтимні стосунки з Максименком. О 22-й годині він разом зі своїм товаришем Деменюком став ломитися в квартиру Максименка. Останній попередив, що буде стріляти з мисливської рушниці і вимагав, аби йому дали спокій. Але Рогов, погрожуючи вбивством, продовжував ламати двері. Зірвавши замок і виламавши двері, вони з Деменюком увірвалися до квартири. Рогов тримав у руці лом. Максименко вистрелив з рушниці, заподіявши посягаючим тяжкі тілесні ушкодження.

Дайте правову оцінку діям Максименка.

Повертаючись уночі додому, Семашко мав іти через яр, в якому траплялися випадки грабежу. Спускаючись до яру і побоюючись, що на нього може бути вчинений напад, він розкрив складаного ножа. Невдовзі Семашко відчув, що хтось наздоганяє його, а потім почув голос: «Зупинися, чого поспішаєш». Семашко обернувся і завдав тому, хто наблизився, ножем удару у груди, заподіявши середньої тяжкості тілесне ушкодження. Потерпілим виявився знайомий Семашка Кононов, який теж повертався додому і, побоюючись неспокійного яру, вирішив наздогнати того, хто йшов попереду, щоб пройти яр разом.

Суд визнав Семашка винним у заподіянні умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 122 КК).

Чи правомірний вирок суду? Відповідь обґрунтуйте.

Охоронець платної стоянки автомобілів, побачивши, що за кермо автомобіля, який був на стоянці, сів не його власник, а інший чоловік, підбіг до автомобіля і взявся витягати цього чоловіка з салону, вважаючи, що той збирається викрасти автомобіль. Чоловік почав чинити опір. Тоді охоронець вдарив його кілька разів по голові, заподіявши середньої тяжкості тілесні ушкодження. При розслідуванні справи було встановлено, що потерпілий був товаришем власника автомобіля, мав доручення на управління цим автомобілем і з дозволу власника збирався здійснити поїздку.

Кваліфікуйте ситуацію. Які є варіанти кримінально-правової оцінки заподіяння шкоди при уявній обороні?

Працівник міліції Воронов затримував Керімова, який вчинив розбійний напад на жінку. На відстані п'яти метрів Керімов, не зважаючи на попередження Воронова про застосування зброї, намагався наблизитися до нього і заволодіти зброєю. Прицільним вогнем Керімов був убитий.

Родичі потерпілого вимагали притягнути Воронова до кримінальної відповідальності.

Як необхідно вирішити цю справу? Назвіть правові норми, якими повинні керуватися працівники міліції у таких випадках.

Лемешко і Кияшко заблукали в лісі. Їм загрожувала голодна смерть. Щоб прохарчуватися, вони вбили оленя, полювання на якого було заборонено.

Чи підлягають Лемешко і Кияшко кримінальній відповідальності за незаконне полювання (ч. 2 ст. 248 КК)? Відповідь поясніть.

Водій автомобіля для відвернення наїзду на пішохода, який раптово вибіг на проїжджу частину перед автомобілем, різко повернув праворуч. Внаслідок цього керований ним авто-

мобіль виїхав на смугу зустрічного руху, й відбулося зіткнення з автобусом, що рухався назустріч. У результаті загинув водій автобуса.

З'ясуйте, чи мало місце в цьому випадку перевищення меж крайньої необхідності. Відповідь обґрунтуйте.

Косицький і Везир вирішили пограбувати оптовий склад. Щоб їм не заважав сторож, вони, погрожуючи розправою, зв'язали його та закрили в кімнаті для відпочинку.

З якою обставиною, що виключає злочинність діяння, пов'язана дана ситуація?

Щоб не бути викритим, Човпін, який виконував спеціальне завдання у складі злочинної організації, взяв участь у вчиненні шахрайства (ч. 4 ст. 190 КК). Відповідно до ст. 12 КК цей злочин віднесений до категорії особливо тяжких.

Чи підпадають дії Човпіна під дію ч. 1 ст. 43 КК «Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації»?

Теми для рефератів

- Проблеми класифікації обставин, що виключають злочинність діяння, у науці кримінального права.
- Перспективи вдосконалення законодавства щодо обставин, які виключають злочинність діяння.
- Юридичне закріплення права на необхідну оборону у КК України та кримінальному законодавстві інших країн.
- Спричинення шкоди при затриманні особи, що вчинила злочин: проблемні питання.
- Правові підстави застосування зброї працівниками органів внутрішніх справ при необхідній обороні та затриманні злочинця.
- Інститут крайньої необхідності у вітчизняному та зарубіжному кримінальному законодавстві.
- Питання кваліфікації фізичного чи психічного примусу, виконання наказу або розпорядження й діяння, пов'язаного з ризиком.

Завдання для перевірки знань

1. Що являють собою обставини, котрі виключають злочинність діяння? Яке значення вони мають?
2. Якими ознаками характеризуються обставини, що виключають злочинність діяння?
3. У чому суть необхідної оборони?
4. На які групи поділяються умови правомірності необхідної оборони?
5. Які є умови правомірності необхідної оборони щодо захисних дій?
6. Як кваліфікується ексцес оборони?
7. Що слід розуміти під уявною обороною?
8. Чи виключається кримінальна відповідальність при уявній обороні?
9. У чому полягає затримання особи, що вчинила злочин, як обставина, котра виключає злочинність діяння? Які умови правомірності такого затримання?
10. Коли має місце перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця?
11. Яке законодавче визначення крайньої необхідності?
12. Які джерела небезпеки зумовлюють стан крайньої необхідності?
13. Що означає наявність і дійсність небезпеки при крайній необхідності?
14. Якою є правова оцінка діяння особи при перевищенні меж крайньої необхідності?
15. У чому суть фізичного та психічного примусу?
16. Які умови правомірності заподіяння шкоди за непереборного фізичного примусу?
17. Яке кримінально-правове значення переборного фізичного та психічного примусу?

18. Що є підставою виключення кримінальної відповідальності за заподіяну шкоду при виконанні наказу або розпорядження?

19. Якою буде юридична оцінка діяння особи, вчиненого з метою виконання явно злочинного наказу (розпорядження)?

20. Які Ви знаєте умови правомірності виправданого ризику?

21. У яких випадках особа, котра виконує спеціальне завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, буде нести кримінальну відповідальність? Які особливості призначення покарання такій особі?

Термінологічний словник

Виконання законного наказу або розпорядження як обставина, що виключає злочинність діяння, — правомірне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, зобов'язаною виконати цей наказ.

Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації — вимушене заподіяння шкоди законним інтересам громадян, суспільства або держави особою, яка, беручи участь в організованій групі (злочинній організації) виконувала спеціальне завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності цієї групи (організації).

Виправданий ризик — правомірна поведінка (дія або бездія) особи, спрямована на досягнення значної суспільно корисної мети, при здійсненні якої була заподіяна шкода правоохоронюваним інтересам.

Затримання особи, яка вчинила злочин, — правомірні дії особи, щодо якої вчинено посягання, або інших осіб, котрі спрямовані на затримання такої особи для того, передати її відповідним органам влади.

Крайня необхідність — стан, за якого особа вимушено заподіює шкоду правоохоронюваним інтересам для усунення небезпеки, що загрожує інтересам особи, суспільства, держави, які охороняються законом, якщо ця небезпека за даних умов не могла бути усунута іншим способом і якщо заподіяна шкода не є більш значною, ніж шкода відвернена.

Необхідна оборона — правомірний захист правоохоронюваних інтересів особи, суспільства чи держави від суспільно небезпечного посягання шляхом спричинення шкоди тому, хто посягає.

Непереборний фізичний примус — фізичний вплив на людину, за якого вона цілком позбавляється можливості керувати своїми вчинками.

Обставини, що виключають злочинність діяння, — зовнішньо схожі зі злочинами суспільно корисні (соціально прийнятні) та правомірні діяння, які вчинені за певних умов і виключають кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду.

Переборний фізичний примус — такий фізичний примус, при якому особа не втрачає можливості керувати своїми діями (бездіяльністю).

Психічний примус — вплив на психіку особи для того, щоб змусити її всупереч власній волі вчинити злочин.

Уявна оборона — дії, в результаті яких одна особа, помилково оцінюючи поведінку іншої особи як посягання, заподіює їй шкоду, хоча у реальності суспільно небезпечного посягання не було.

Література до теми

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
3. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 4. — Ст. 20.
4. Про Службу безпеки: Закон України від 25 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 27. — Ст. 382.

5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 22. — Ст. 303.
6. Про судову практику у справах про необхідну оборону: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 1 // Вісник Верховного Суду України. — 2002. — № 3. — С. 16–19.
7. *Анчукова М.В.* Об'єктивні ознаки діяння, пов'язаного з ризиком // Держава і право: 36. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 18. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2002. — С. 304–309.
8. *Баулін Ю.В.* Обстоятельства, исключющие преступность деяния. — Х.: Основа, 1991. — 360 с.
9. *Баулін Ю.В.* Право граждан на задержание преступника. — Х.: Вища школа, 1986. — 157 с.
10. *Володарський В.* Проблемні питання необхідної оборони // Право України. — 1998. — № 11. — С. 118–122.
11. *Дячук С.І.* Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства). — К.: Атіка, 2001. — 176 с.
12. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
13. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
14. *Матишевський П.С.* Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. — К.: Юридична думка, 2009. — 1236 с.
16. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. — К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1. — 964 с.
17. *Осадчий В.* Співвідношення права на застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів, заходів фізичного впливу та права на необхідну оборону, затримання злочинця в діяльності правоохоронних органів // Право України. — 1998. — № 1. — С. 69–74.
18. *Підкоритова Л.* Кваліфікація перевищення меж заподіяння шкоди злочинцю при його затриманні // Право України. — 1999. — № 8. — С. 65–67.
19. *Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф.* Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. Паливода А.В., 2006. — 636 с.
20. *Сливка С.* Вогнепальна культура працівника міліції: правореалізуючий аспект // Право України. — 1999. — № 1. — С. 76–79.
21. *Стоцький А.Б.* Проблеми застосування норми Кримінального кодексу України про крайню необхідність // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. між-нар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт. 2001 р. — К. — Х.: «Юрінком Інтер», 2002. — С. 70–73.
22. *Тишкевич И.С.* Условия и пределы необходимой обороны. — М.: Юрид. лит., 1969. — 192 с.
23. *Якімець Т.* Розвиток інституту крайньої необхідності в українському кримінальному праві // Право України. — 2007. — № 9. — С. 113–117.
24. *Якубович М.И.* Учение о необходимой обороне в советском уголовном праве. — М.: Высшая школа, 1967.

Тема 14. Звільнення від кримінальної відповідальності

Методичні поради

Студенти повинні розуміти, що репресивні заходи кримінально-правового характеру не є єдино можливим і неминучим наслідком вчинення злочину. В деяких випадках (зокрема, при вчиненні нетяжких злочинів) досягнення цілей кримінальної юстиції можливе й без застосування до винного заходів кримінальної відповідальності. Мова йде про інститут **звільнення від кримінальної відповідальності**, під яким розуміють реалізацію державою свого повноваження, відповідно до якого вона відмовляється за наявності підстав, передбачених КК, від застосування до особи, котра вчинила злочин, установлених законом за вчинення цього злочину обмежень прав і свобод. При звільненні від кримінальної відповідальності особа звільняється від винесення відносно неї обвинувального вироку, відтак, державний осуд винної у вчиненні злочину особи не відбувається й до неї не застосовується покарання, вона не вважається судимою і т.д.

Слід знати, що звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК, здійснюється виключно судом. Порядок такого звільнення визначається кримінально-процесуальним законом (ч. 2 ст. 44 КК).

Потрібно відрізнити звільнення від кримінальної відповідальності від випадків, коли така відповідальність взагалі неможлива, як-от: при малозначності діяння (ч. 2 ст. 11 КК), у разі вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, у стані неосудності (ч. 2 ст. 19 КК), при недосягненні особою віку кримінальної відповідальності (ст. 22 КК), за наявності обставин, які виключають злочинність діяння (розділ VIII Загальної частини КК), тощо. Треба також відмежовувати звільнення від кримінальної відповідальності від звільнення від покарання та його відбування.

Далі необхідно розглянути **види звільнення від кримінальної відповідальності**: *обов'язкові (імперативні) й факультативні (дискреційні, необов'язкові)* — виокремлюються залежно від того, правом чи обов'язком суду є звільнення особи від кримінальної відповідальності; *умовні та безумовні* — виділяють за можливістю покладення на особу, звільнену від кримінальної відповідальності, певних обов'язків; *у випадках, передбачених КК, на підставі закону про амністію чи на підставі акту про помилування* — поділяють за правовим актом, на основі якого провадиться звільнення від кримінальної відповідальності; *загальні і спеціальні* — розрізняють залежно від того, нормами якої частини КК (Загальної або Особливої) регламентуються ці види. У цій темі рекомендується проаналізувати *загальні* різновиди звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені ст. ст. 45–49 КК.

Розглядаючи питання про **звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям** (відповідна норма є новелою КК 2001 р.), студенти мають сконцентрувати увагу на умовах цього звільнення, а також розкрити підставу даного різновиду звільнення від кримінальної відповідальності. Цією підставою є *дійове каяття*, яке означає щире жалкування особи щодо вчиненого злочину, активне сприяння його розкриттю та відшкодування завданих збитків у повному обсязі.

Слід знати, що звільнення від кримінальної відповідальності, передбачене ст. 45 КК, належить до кола обов'язкових і безумовних.

Ще одним нововведенням чинного КК є положення про **звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим** (ст. 46 КК). Поява відповідної норми у кримінальному законі пов'язана з потребою ефективної охорони інтересів потерпілого у розслідуванні та судовому розгляді кримінальної справи.

Необхідно засвоїти, що *умовою* звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є вчинення особою вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, *підставою* — примирення винної особи з потерпілим та відшкодування нею завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Як і попередній, цей різновид звільнення від кримінальної відповідальності є обов'язковим для суду і безумовним для особи, що вчинила злочин.

Важливе значення має **звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки**, яке дає можливість залучати громадськість до перевиховання правопорушника. Звільнення, передбачене ст. 47 КК, можливе *за умови* вчинення особою вперше злочину невеликої або середньої тяжкості. *Підставою* цього різновиду звільнення від кримінальної відповідальності є щире розкаяння винної особи, а його *процесуальною умовою* — наявність клопотання колективу підприємства, установи чи організації про передачу даної особи на поруки.

Слід запам'ятати, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки є правом, а не обов'язком суду; крім того, таке звільнення для винного має *умовний характер*: протягом року з дня передачі цієї особи на поруки вона повинна виправдати довіру колективу, не ухилятися від заходів виховного характеру і не порушувати громадського порядку. Студенти повинні охарактеризувати правові наслідки передачі особи на поруки (можуть бути сприятливі чи несприятливі).

Особу можна **звільнити від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обставин** за умови, що вона вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості. *Підставами*

такого звільнення є втрата суспільної небезпечності діянням або особою, яка його вчинила, через зміну обстановки на час розслідування або розгляду справи в суді. Слід знати, що звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 48 КК є факультативним і безумовним.

Насамкінець студенти мають розглянути **звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності** (ст. 49 КК). Варто зрозуміти, що кримінально-правові заходи можуть мати ефективність лише тоді, коли вони застосовуються недовзі після вчинення злочину. Сплив значного часу послаблює виховне таї запобіжне значення покарання, а в деяких випадках робить застосування його недоцільним і навіть таким, що суперечить принципу гуманізму. Тому закон встановлює строки давності, закінчення яких є підставою обов'язкового й безумовного звільнення особи від кримінальної відповідальності.

При вивченні інституту давності притягнення до кримінальної відповідальності з'ясуванню підлягають: умови застосування цього інституту; строки давності; випадки, коли перебіг давності зупиняється чи переривається; законодавчі винятки з загального правила про застосування давності.

План семінарського заняття

1. Поняття і види звільнення від кримінальної відповідальності.
2. Умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям та у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.
3. Підстави та порядок передачі особи на поруки у зв'язку зі звільненням від кримінальної відповідальності.
4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки: умови, підстави.
5. Закінчення строків давності як правова підстава звільнення від кримінальної відповідальності.

Навчальні завдання

1. Вкажіть підстави звільнення від кримінальної відповідальності.
Варіанти відповідей:
 - а) відсутність у діянні особи складу злочину;
 - б) закінчення строків давності;
 - в) застосування заходів адміністративної відповідальності;
 - г) передача матеріалів справи на розгляд товариського суду;
 - д) зміна обстановки;
 - е) примирення з потерпілим;
 - є) декриміналізація діяння;
 - ж) дійове каяття.
2. На основі аналізу норм Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК) розкрийте порядок звільнення від кримінальної відповідальності.
3. Складіть таблицю-порівняння звільнення від кримінальної відповідальності з іншими кримінально-правовими інститутами та явищами (звільненням від покарання та його відбування, обставинами, які виключають злочинність діяння, добровільною відмовою при незакінченому злочині та ін.).
4. Назвіть загальні різновиди звільнення від кримінальної відповідальності. Чим вони відрізняються від спеціальних?
5. Користуючись текстом посібника, поділіть загальні види звільнення від кримінальної відповідальності на групи залежно від того, обов'язковим чи факультативним є відповідне звільнення, й за можливістю поставити перед особою, звільненою від кримінальної відповідальності, які-небудь вимоги.
6. Складіть схему видів звільнення від кримінальної відповідальності.

7. Визначте, що з переліченого складає підставу звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки.

Варіанти відповідей:

- а) втрата діянням суспільної небезпечності;
- б) виключення дії (бездіяльності) з кола кримінально караних;
- в) перебування особи в місцях позбавлення волі за вчинення іншого злочину;
- г) втрата особою суспільної небезпечності;
- д) доведення особою факту свого виправлення.

8. З'ясуйте, які умови застосування давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Варіанти відповідей:

- а) закінчення зазначених у законі строків;
- б) невчинення протягом визначених у КК строків будь-якого нового злочину;
- в) невчинення протягом передбачених законом строків нового злочину певної тяжкості;
- г) неухилення особи від слідства і суду;
- д) неухилення особи від відбування покарання.

9. Вирішіть практичні завдання:

Неповнолітній Климів з групою підлітків брав участь у вчиненні хуліганських дій і кількох крадіжок. Усвідомивши свою негідну поведінку, Климів змінив спосіб життя, став чесно працювати, вступив до вечірньої школи, до навчання відносився сумлінно, готував себе до служби в лавах Збройних Сил. Через два роки після вчинення злочинів він, бажаючи повністю виправдатися, з'явився у відділ внутрішніх справ і розповів про своє минуле.

Чи є в даному випадку підстави звільнення від кримінальної відповідальності?

Громадянин Коркін був притягнутий до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 133 КК за свідоме зараження громадянки Осипової венеричною хворобою. Під час розгляду справи в суді встановлено, що Коркін за систематичні прогули і пияцтво був звільнений з роботи.

Чи може суд звільнити Коркіна від кримінальної відповідальності із дійовим каяттям? Які умови й підстава такого звільнення?

Після звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим останній, не задовольнившись відшкодуванням заподіяної йому шкоди, передумав миритися і написав заяву про притягнення винного до кримінальної відповідальності.

Яке рішення має бути прийнято? Чи обумовлюється даний різновид звільнення від кримінальної відповідальності виконанням будь-яких дій після судового рішення?

Слободянику пред'явлено звинувачення за ч. 2 ст. 296 КК. У минулому він не судимий, на роботі характеризується позитивно, свою провину визнав і розкався. На загальних зборах колектив підприємства, де працює Слободяник, засудив його дії і прийняв рішення про взяття винного на поруки.

Чи можна за цих обставин звільнити Слободяника від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею його на поруки? Який процесуальний порядок такого звільнення?

У січні 2004 р. Гапоненко вчинив убивство з перевищенням меж необхідної оборони. До грудня 2006 р. він проживав у м. Васильків, а потім був призваний до лав Збройних Сил. Даних про те, що Гапоненко ухилився від кримінальної відповідальності, у справі немає. Від дня вчинення злочину і до призову в армію він проживав, не змінюючи адреси. Після демобілізації переїхав до іншого міста, але за обставин, котрі не можуть розглядатися як ухилення від кримінальної відповідальності. У жовтні 2007 р. був притягнутий до кримінальної відповідальності.

Чи є у цьому випадку підстава для звільнення Гапоненка від кримінальної відповідальності?

Зінченко вчинив особливо тяжкий злочин (державну зраду — ст. 111 КК) і ухилився від слідства і суду. Пройшло п'ятнадцять років. Нового злочину протягом цього часу Зінченко не вчинив.

Чи можна притягнути Зінченка до кримінальної відповідальності? Чому?

Киренко вчинив крадіжку (ч. 1 ст. 185 КК), але затриманий не був. Через рік після цього злочину Киренко знову вчинив злочин — грабіж (ч. 2 ст. 186 КК).

Коли за таких умов закінчиться перебіг давності? Відповідь поясніть.

Темненко вчинив умисне вбивство з обтяжуючими обставинами (ч. 2 ст. 115 КК).

Чи можливе застосування інституту давності притягнення до кримінальної відповідальності?

Теми для рефератів

- Інститут звільнення від кримінальної відповідальності у праві України та інших європейських держав: порівняльний аспект.
- Звільнення від кримінальної відповідальності: співвідношення з видами злочинів.
- Проблеми визначення загальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності в науці кримінально права.
- Кримінально-правові та процесуальні елементи звільнення від кримінальної відповідальності.
- Проблеми систематизації окремих різновидів звільнення від кримінальної відповідальності у кримінально-правовій доктрині.
- Дійове каяття як підстава звільнення від кримінальної відповідальності й обставина, що пом'якшує покарання.
- Перспективи вдосконалення законодавства щодо звільнення від кримінальної відповідальності.
- Загальна характеристика спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених в нормах Особливої частини КК.

Завдання для перевірки знань

1. У чому суть звільнення від кримінальної відповідальності? Де визначається порядок такого звільнення?
2. Які Ви знаєте різновиди звільнення від кримінальної відповідальності?
3. Чим умовне звільнення від кримінальної відповідальності відрізняється від безумовного?
4. Як поділяють звільнення від кримінальної відповідальності залежно від того, на підставі якого правового акта воно здійснюється?
5. Що являє собою дійове каяття як підстава звільнення від кримінальної відповідальності?
6. Які умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим? У чому суть правової підстави такого звільнення?
7. Що означає умовний характер звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки?
8. Які сприятливі й несприятливі правові наслідки передачі особи на поруки?
9. За яких умов можливе застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки?
10. На які види поділяються строки давності притягнення до кримінальної відповідальності?
11. При вчиненні яких злочинів строки давності складають два, три, п'ять, десять і п'ятнадцять років?
12. Як вирішується питання про застосування давності у разі переховування особи, що вчинила злочин, від слідства або суду?

13. У яких випадках давність притягнення до кримінальної відповідальності не застосовується?

Термінологічний словник

Закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності — сплив з часу вчинення злочину встановлених у законі термінів, з чим пов'язане звільнення від кримінальної відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності — врегульована кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмова держави в особі суду від застосування щодо особи, винної у вчиненні злочину, кримінально-правових заходів примусового характеру.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки — звільнення від кримінальної відповідальності особи, котра вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, коли буде визнано, що на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною (ст. 48 КК).

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям — звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, якщо вона після вчинення злочину щиро покалася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду (ст. 45 КК).

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки — різновид звільнення від кримінальної відповідальності, за якого особа, котра вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості та щиро покалася, умовно не притягається до кримінальної відповідальності і передається на поруки колективу підприємства, установи, організації для здійснення щодо неї заходів виховного характеру, а остаточне вирішення питання про звільнення такої особи залежить від її подальшої поведінки.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим — звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду (ст. 46 КК).

Література до теми

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України // Україна. Кодекси. — К.: Велес, 2007. — 168 с.
4. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 1 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 48. — Ст. 263.
5. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 // Вісник Верховного Суду України. — 2006. — № 2. — С. 13—16.
6. Про практику застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ: Верховний Суд України; Узагальнення судової практики від 20 лютого 2004 р. // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 2. — С. 27—32.
7. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 р. № 13 // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 8. — С. 6—10.
8. Бантишев А.Ф. Поощрительные нормы Уголовного кодекса Украины 2001 г., стимулирующие позитивное посткриминальное поведение // Новый Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт. 2001 р. — К. —Х.: «Юрінком Інтер», 2002. — С. 192—193.
9. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. — К.: Атіка, 2004. — 296 с.
10. Головка Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. — 544 с.

11. Губська О.А. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності // Адвокат. — 2008. — № 3. — С. 22–25.
12. Губська О.А. Питання звільнення від кримінальної відповідальності у Кримінальному кодексі України // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт. 2001 р. — К. —Х.: «Юрінком Інтер», 2002. — С. 74–76.
13. Егоров В.С. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. — М.: МПСИ, 2002. — 279 с.
14. Житний О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. — Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. — 152 с.
15. Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. — М.: Наука, 1974. — 232 с.
16. Клименко В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (проблемні питання) // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 12. — С. 145–150.
17. Клименко В. Проблема удосконалення законодавства про строки давності притягнення до кримінальної відповідальності // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 1. — С. 107–109.
18. Ковітіді О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з закінченням строків давності // Юридична Україна. — 2004. — № 6. — С. 60–65.
19. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
20. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
21. Малярченко В.Т., Музика А.А. Амністія та помилування в Україні. — К.: Атіка, 2007. — 700 с.
22. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
23. Навроцький В.О. Про співвідношення положень кримінального та кримінально-процесуального законодавства, які регламентують підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності // Альманах кримінального права: Зб. статей. — К.: Правова єдність, 2009. — Вип. 1. — С. 391–400.
24. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. — К.: Юридична думка, 2009. — 1236 с.
25. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. — К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1. — 964 с.
26. Письменний Д.П. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності та проблеми їх процесуального застосування // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт. 2001 р. — К. —Х.: Юрінком Інтер, 2002. — С. 242–244.
27. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. Паливода А.В., 2006. — 636 с.
28. Сенаторов Н.В. Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением виновного с потерпевшим (статья 46 Уголовного кодекса Украины) // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт. 2001 р. — К. —Х.: «Юрінком Інтер», 2002. — С. 80–82.
29. Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. — К.: Наукова думка, 1987. — 183 с.
30. Усатий Г.О. Кримінально-правовий компроміс. — К.: Атіка, 2001. — 128 с.
31. Хруслова Л. Застосування кримінального законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності // Вісник прокуратури. — 2007. — № 6. — С. 52–58.
32. Хряпинский П.В. Деятельное раскаяние как обстоятельство, освобождающее от уголовной ответственности или смягчающее наказание // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт. 2001 р. — К. —Х.: Юрінком Інтер, 2002. — С. 77–80.

Тема 15. Покарання та його види

Методичні поради

Важливість цієї теми визначається самим поняттям покарання, котре є одним із центральних кримінально-правових інститутів. Разом з поняттям злочину покарання утворює фундамент кримінального права.

Насамперед, студентам потрібно визначити поняття **покарання**, яке згідно з ч. 1 ст. 50 КК є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Далі необхідно проаналізувати основні *ознаки покарання*: воно є примусовим заходом; примус застосовується від імені держави та обов'язково за вироком суду; покарання призначається особі, визнаній винною у вчиненні злочину; покарання полягає в обмеженні прав і свобод засудженого та ін.

Мету покарання потрібно розкривати через характеристику її складових: кари, виправлення засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів засудженими (*приватна чи спеціальна превенція*) та іншими особами (*загальна або генеральна превенція*). Необхідно підкреслити взаємозв'язок і взаємозалежність усіх цілей (складових мети) покарання.

При опрацюванні питання про мету покарання варто наголосити на складності вирішення зазначеної проблеми у науці кримінального права й існуванні великої кількості філософських та юридичних концепцій, присвячених цілям покарання. Ці концепції варто вивчати за двома основними напрямками: *теорії покарання абсолютні й відносні*. Потрібно також виокремити *змішані теорії покарання*, які з'явилися в XIX ст. і в різних варіаціях поєднували ідеї абсолютних та відносних теорій про мету покарання. Саме на змішаних моделях цілей покарання й побудоване вітчизняне кримінальне законодавство.

Істотне значення для розкриття теми має питання про **систему покарань**, котру необхідно розглядати як встановлений у кримінальному законі та обов'язковий для суду вичерпний перелік видів покарань, що розташовані за ступенем їх тяжкості — від менш суворих до більш суворих. З цим безпосередньо пов'язана проблема **поділу покарань на види**. В теоретичній класифікації видів покарань доцільно акцентувати увагу на покараннях загальних і спеціальних; строкових та безстрокових; покараннях, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, й таких, які з ізоляцією від суспільства не пов'язані.

Характеристику окремих видів покарань бажано здійснювати відповідно до їх законодавчого поділу на *основні* (застосовуються лише самостійно), *додаткові* (можуть бути призначені тільки разом з основними) й *такі, що можуть застосовуватися як основні і як додаткові*. З-поміж основних покарань треба проаналізувати: громадські роботи (ст. 56 КК), виправні роботи (ст. 57 КК), службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК), арешт (ст. 60 КК), обмеження волі (ст. 61 КК), тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК), позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК), довічне позбавлення волі (ст. 64 КК).

При характеристиці додаткових покарань необхідно сконцентрувати увагу на позбавленні військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК) та конфіскації майна (ст. 59 КК).

У групі покарань, котрі можуть застосовуватися і як основні, і як додаткові, дослідженню підлягають штраф (ст. 53 КК) і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК).

План семінарського заняття

1. Поняття та ознаки покарання у вітчизняному кримінальному праві.
2. Мета покарання за КК.
3. Система покарань, її ознаки і значення. Класифікація покарань.
4. Основні покарання та їх характеристика.
5. Загальна характеристика додаткових видів покарань.
6. Покарання, що можуть застосовуватися як основні і як додаткові.

Навчальні завдання

1. Розкрийте ознаки покарання з посиланням на відповідні норми Конституції України та КК.
2. Визначте мету покарання за кримінальним правом України.

Варіанти відповідей:

- а) ізоляція засудженого від суспільства;
 - б) кара за злочин;
 - в) відплата за вчинене діяння;
 - г) перевиховання злочинця;
 - д) виправлення засудженого;
 - е) загальна превенція;
 - є) спеціальна превенція;
 - ж) особлива превенція;
- з) завдання злочинцю фізичних та моральних страждань.

3. Охарактеризуйте основні теорії покарання. Які положення цих теорій використанні вітчизняними законодавцем при визначенні мети покарання?

4. Встановіть, що з переліченого не входить до системи покарань, встановленої у КК.

Варіанти відповідей:

- а) громадська догана;
- б) довічне позбавлення волі;
- в) громадські роботи;
- г) заслання;
- д) тюремне ув'язнення;
- е) арешт;
- є) штраф;
- ж) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- з) смертна кара.

5. З'ясуйте, які покарання вважаються більш суворими, ніж виправні роботи.

Варіанти відповідей:

- а) арешт;
- б) громадські роботи;
- в) штраф;
- г) обмеження волі;
- д) конфіскація майна.

6. Згрупуйте всі покарання, які складають їх систему, відповідно до таких критеріїв:

- порядок призначення;
- суб'єкт, до якого може застосовуватися покарання;
- можливість чи неможливість визначення строку покарання;
- зв'язок з ізоляцією від суспільства;
- характер обмежень прав і свобод засуджених;
- можливість (неможливість) призначення покарання у випадках, коли воно не передбачене санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК.

7. Палія було засуджено за умисне легке тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 125 КК) до 200 годин громадських робіт. Встановіть порядок виконання Палієм громадських робіт.

Варіанти відповідей:

- а) Палій у вільний від роботи час може за невелику плату прибирати вулиці міста;
- б) Палій може виконувати зварювальні роботи на будівництвах;
- в) Палій у вільний від роботи час може безоплатно доглядати за хворими в лікарні;
- г) Палій працюватиме за місцем своєї роботи, а з його заробітку будуть здійснювати відрахування в межах від десяти до двадцяти відсотків.

8. Кривенко був засуджений за незаконні дії щодо приватизаційних паперів (ч. 1 ст. 234 КК) до одного року обмеження волі. Визначте, у чому сутність відбування цього покарання.

Варіанти відповідей:

а) у триманні Кривенка в кримінально-виконавчій установі відкритого типу без ізоляції від суспільства;

б) у триманні Кривенка в умовах ізоляції в кримінально-виконавчій установі;

в) у встановленні певних днів і годин, протягом яких Кривенко має перебувати вдома;

г) Кривенко не повинен залишати постійне місце проживання.

9. Назвіть строк позбавлення волі.

Варіанти відповідей:

а) від шести місяців до десяти років;

б) від шести місяців до п'ятнадцяти років;

в) від одного до десяти років;

г) від одного до п'ятнадцяти років;

д) від трьох до п'ятнадцяти років.

10. З'ясуйте, за які злочини встановлюється конфіскація майна.

Варіанти відповідей:

а) злочини невеликої тяжкості;

б) злочини середньої тяжкості;

в) корисливі злочини середньої тяжкості;

г) корисливі тяжкі злочини;

д) корисливі особливо тяжкі злочини;

е) будь-які корисливі злочини;

є) особливо тяжкі насильницькі злочини.

11. Установіть, що являє собою покарання у виді штрафу.

Варіанти відповідей:

а) грошове стягнення на користь потерпілого, що накладається судом у визначених законом межах;

б) відрахування в дохід держави певного відсотку заробітку засудженого;

в) стягнення із засудженого в дохід держави певної грошової суми;

г) примусове безоплатне вилучення майна засудженого у власність держави;

д) міру покарання, пов'язану з можливими матеріальними втратами для засудженого.

12. Складіть порівняльні таблиці:

— громадських і виправних робіт;

— виправних робіт й службових обмежень для військовослужбовців;

— арешту та позбавлення волі на певний строк;

— обмеження волі і позбавлення волі;

— штрафу як виду покарання та як заходу адміністративного стягнення.

13. На основі аналізу норм Кримінально-виконавчого кодексу України (далі — КВК) розкрийте особливості виконання і відбування кожного покарання.

14. Вирішіть практичні завдання:

Громадяни Струк, Комильова і Васильєва були засуджені до позбавлення волі за вбивство громадянина Загоруйка. Крім того, суд призначив Комильовій і Васильєвій додаткове покарання у вигляді позбавлення батьківських прав.

Чи правильне рішення суду в частині про призначення додаткового покарання?

Приходька було засуджено за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ч. 1 ст. 383 КК) до арешту.

На який строк може бути встановлений цей вид покарання?

Капустін в клубі вживав спиртні напої, брутально лаявся, вдарив завідоуючу клубом Гречану по обличчю рукою. Коли присутні Драч і Чарупа спробували його затримати, Капустін ножом ударив Драча в груди, чим заподіяв йому смертельне поранення, а потім наніс Чарупі ножом тяжкі тілесні ушкодження. За вчинене винного було засуджено до довічного позбавлення волі.

Адвокат засудженого оскаржив вирок, мотивуючи це тим, що його підзахисний раніше не судимий, батько двох дітей, а тому може бути виправлений шляхом застосування покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк.

Дайте юридичний аналіз цьому випадку.

Леонов був засуджений на п'ять років позбавлення волі та позбавлений військового звання «капітан» за вчинення зґвалтування (ч. 1 ст. 152 КК).

Чи правомірно особа була позбавлена військового звання? Відповідь поясніть.

Суд засудив Хитрука за ч. 1 ст. 225 КК до виправних робіт. Про додаткові покарання у вирок не згадувалося.

Чи є тут порушення вимог закону?

Теми для рефератів

- Покарання як особлива форма державно-правового впливу, його роль у протидії злочинності.
- Спірні питання щодо мети покарання в теорії кримінального права.
- Проблеми ієрархії цілей покарання при застосуванні окремих видів покарань.
- Інститут покарання у праві країн світу.
- Історія і соціальна зумовленість системи покарань.
- Система покарань у вітчизняному кримінальному законодавстві: поняття, значення, тенденції розвитку.
- Система покарань за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аспект.
- Теоретичні проблеми класифікації покарань у кримінальному праві.
- Покарання майнового характеру: загальна характеристика і проблеми застосування.
- Теорія і практика застосування в Україні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.
- Покарання, альтернативні позбавленню волі: світовий досвід та перспективи його використання в Україні.
- Соціально-правові проблеми застосування позбавлення волі.
- Співвідношення смертної кари й довічного позбавлення волі.
- Додаткові види покарань: кримінально-правовий та кримінально-виконавчий аспекти.

Завдання для перевірки знань

1. Яке законодавче визначення покарання?
2. У чому полягає кара як складова мети покарання?
3. Що означає виправлення засудженого?
4. Чим характеризуються спеціальна (приватна) і загальна (генеральна) превенція?
5. Що таке система покарань? Який принцип покладений у її побудову?
6. До якого кола засуджених можуть застосовуватися загальні і спеціальні покарання?
7. Як поділяються покарання залежно від можливості визначення їх строку?
8. Який критерій законодавчої класифікації покарань?
9. Чим основні покарання відрізняються від додаткових?
10. Які покарання належать до основних, додаткових й таких, що можуть застосовуватися і як основні, і як додаткові?
11. Якими є мінімальна та максимальна межі громадських робіт?
12. Яка тривалість відбування громадських робіт на день?
13. Де відбувається покарання у виді виправних робіт?
14. На який строк призначаються виправні роботи?

15. У яких межах провадиться відрахування в дохід держави із суми заробітку засудженого до виправних робіт?
16. У чому виявляються каральні властивості службових обмежень для військовослужбовців як різновиду покарання?
17. Що являє собою покарання у виді арешту?
18. На який строк встановлюється обмеження волі?
19. Кому призначається тримання в дисциплінарному батальйоні? Які межі цього покарання?
20. У чому сутність покарання у виді позбавлення волі на певний строк?
21. За які злочини встановлюється довічне позбавлення волі? Що означає це покарання?
22. З якими правообмеженнями пов'язане застосування покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу?
23. У чому полягає конфіскація майна?
24. На які різновиди поділяється конфіскація майна?
25. Яка різниця між конфіскацією майна як видом покарання та спеціальною конфіскацією?
26. У яких межах визначається розмір штрафу?
27. Які критерії встановлення судом конкретного розміру штрафу?
28. Що означає позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид покарання? Який його строк?

Термінологічний словник

Додаткові покарання — покарання, які призначаються лише на додаток до основних і самостійно застосовуватися не можуть.

Мета покарання — його кінцева мета, котра виявляється у карі, виправленні засудженого, а також запобіганні вчиненню нових злочинів як засудженим, так і іншими особами.

Основні покарання — покарання, які призначаються самостійно і не можуть приєднуватися до інших покарань.

Покарання — особлива форма державного примусу, що призначається судом від імені держави в обвинувальному вирокі особі, визнаній винною у вчиненні злочину, і полягає в передбачених КК обмеженнях її прав та свобод.

Покарання, які можуть застосовуватися як основні і як додаткові — покарання, котрі в одних випадках можуть призначатися як самостійні, а в інших випадках — додаватися до основних.

Система покарань — визначений у законі про кримінальну відповідальність вичерпний перелік видів покарань, розміщених у певному порядку.

Література до теми

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України // Україна. Кодекси. — К.: Велес, 2007. — 64 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України // Україна. Кодекси. — К.: Велес, 2007. — 168 с.
5. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 6. — С. 14–20.
6. Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 грудня 1996 р. № 15 // Вісник Верховного Суду України. — № 2. — 2004. — С. 11–13.
7. Ахтирська Н.М., Марчук Ф.М. Громадські роботи як вид кримінального покарання та засіб превенції // Вісник Верховного Суду України. — 2007. — № 7. — С. 43–48.
8. Багрий-Шахматов Л.В. Уголовная ответственность и наказание. — Минск: Выш. шк., 1976. — 384 с.
9. Беца О. Лишение свободы: отрицательные социальные и психологические последствия // В поисках альтернатив тюремному наказанию: Матер. междунар. симпоз. 15–16 января 1997 г. — К., 1997. — С. 35–41.

10. *Беца О.* Нетюремные санкции и их применение в зарубежных уголовно-правовых системах // В поисках альтернатив тюремному наказанию: Матер. междунар. симпоз. 15–16 января 1997 г. — К., 1997. — С. 125–152.
11. *Богатирьов І.* Виправні роботи як вид покарань: Кримінальні, кримінологічні та кримінально-виконавчі проблеми. — К.: МП «Леся», 2002. — 139 с.
12. *Богатирьов І.* Покарання у виді обмеження волі: кримінально-виконавча характеристика // Вісник прокуратури. — 2008. — № 9. — С. 82–89.
13. *Богатирьов І.* Поняття кримінальних покарань, альтернативних позбавленню волі (теоретично-прикладний аспект) // Юридична Україна. — 2004. — № 3. — С. 72–76.
14. *Богатирьов І. Г.* Теорія і практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. — К.: Атіка, 2005. — 312 с.
15. *Вербенський М. Г.* Покарання, не пов'язані з позбавленням волі: загальна характеристика і проблеми застосування // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт. 2001 р. — К. — Х.: Юрінком Інтер, 2002. — С. 86–89.
16. Впровадження альтернативних видів кримінальних покарань в Україні / За ред. Беци О. В. — К.: МП «Леся», 2003. — 116 с.
17. *Головченко В.* Смертна кара: морально-правові аспекти застосування // Віче. — 2007. — № 21–22. — С. 30–32.
18. *Гура Р. М.* Застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт. 2001 р. — К. — Х.: Юрінком Інтер, 2002. — С. 96–98.
19. *Карпец І. І.* Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. — М.: Юрид. лит., 1973. — 287 с.
20. *Козирева В. П.* Еволюція кримінальних покарань майнового характеру у вітчизняному законодавстві // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 5. — С. 122–127.
21. *Козирева В.* Конфіскація майна: теорія і практика застосування // Право України. — 2006. — № 1. — С. 98–102.
22. *Козирева В.* Кримінальні покарання майнового характеру: сутність, мета, практика застосування // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 4. — С. 140–144.
23. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
24. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
25. *Кулинич С., Скорбач О.* Обмеження волі як покарання, пов'язане з обмеженням особистої свободи без ізоляції від суспільства // Вісник прокуратури. — 2007. — № 6. — С. 67–70.
26. *Матишевський П. С.* Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А. С. К., 2001. — 352 с.
27. *Мостепанюк Л. О.* Відбування довічного позбавлення волі в Україні та за кордоном: проблеми і перспективи // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 5. — С. 121–125.
28. *Мостепанюк Л. О.* Довічне позбавлення волі: історія і сучасність // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 8. — С. 131–133.
29. *Музика А. А., Горох О. П.* Система покарань та її підсистеми за Кримінальним кодексом України // Альманах кримінального права: 36 статей. — К.: Правова єдність, 2009. — Вип. 1. — С. 368–390.
30. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М. І., Хавронюка М. І. — К.: Юридична думка, 2009. — 1236 с.
31. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. — К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1. — 964 с.
32. *Ной І. С.* Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1962. — 156 с.
33. *Ной І. С.* Сущность и функции наказания в советском государстве: Политико-юридическое исследование. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1973. — 192 с.
34. *Полубинская С. В.* Цели уголовного наказания. — М.: Наука, 1990. — 142 с.
35. *Попрас В.* Щодо визначення розмірів штрафу як виду покарання // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 11. — С. 135–138.
36. *Савченко А. В., Кузнецов В. В., Штанько О. Ф.* Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. Паливода А. В., 2006. — 636 с.
37. *Соцький Ю.* Позбавлення волі в системі кримінальних покарань України (історичний, правовий та соціальний аспекти) // Право України. — 2003. — № 9. — С. 118–120.
38. *Соцький Ю.* Правове регулювання виконання кримінального покарання у вигляді виправних робіт // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 3. — С. 101–102.

39. Степанюк А.Ф. Проблемы применения наказаний, порождённые новым Уголовным кодексом Украины // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт. 2001 р. — К. —Х.: Юрінком Інтер, 2002. — С. 92–96.

40. Тютюгин В.И. Лишение права занимать определенные должности как вид наказания по советскому уголовному праву. — Х.: Вища школа, 1982. — 145 с.

41. Фролова Е.Г. Понятие наказания, его цели и система в советском уголовном праве. — Донецк: Изд-во Донец. ун-та, 1991. — 127 с.

42. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів). — К.: АртЕк, 1997. — 208 с.

43. Хавронюк М.І. Нові види покарання: чи потрібно їх передбачати у Кримінальному кодексі України? // Альманах кримінального права: 36 статей. — К.: Правова єдність, 2009. — Вип. 1. — С. 401–414.

44. Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1973. — 160 с.

45. Шинальський О. Мета покарання у контексті сучасної теорії кримінального права // Вісник прокуратури. — 2003. — № 8. — С. 44–49.

Тема 16. Призначення покарання

Методичні поради

Призначення покарання є одним з етапів застосування кримінально-правових норм, який здійснюється судом після того, як він дійде висновку, що особа, котра вчинила злочин, підлягає покаранню за це. Призначення покарання полягає в обранні щодо винного конкретної міри покарання. Відповідно до ч. 2 ст. 65 КК ця міра має бути необхідною і достатньою для виправлення засудженого та попередження нових злочинів.

Спочатку треба розглянути встановлені законом критерії (положення, правила), якими має керуватися суд під час призначення покарання, — **загальні засади призначення покарання**. Згідно з ч. 1 ст. 65 КК такими критеріями є: а) суд призначає покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; б) суд призначає покарання відповідно до положень Загальної частини КК; в) суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання. Слід зрозуміти, що саме через загальні засади призначення покарання реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання.

Потім необхідно вивчити питання про **обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання**, котрі належить розглядати як фактори, віднесені до події злочину та особи злочинця, що відповідно зменшують або підвищують ступінь їх суспільної небезпечності, відтак, дають підстави до застосування до винного менш чи більш суворого покарання. У переліку **обставин, які пом'якшують покарання**, треба розглянути: з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину; добровільне відшкодування завданого збитку чи усунення заподіяної шкоди; надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину; вчинення злочину неповнолітнім, жінкою у стані вагітності, інші обставини, передбачені ч. 1 ст. 66 КК. **Обставини, які обтяжують покарання** (вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів; вчинення злочинного діяння групою осіб за попередньою змовою; вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату і т.д.), потрібно вивчати відповідно до положень ст. 67 КК. Варто запам'ятати, що визна-

чений у законі перелік обтяжуючих обставин, на відміну від переліку обставин, котрі пом'якшують покарання, є вичерпним.

Обов'язково слід виділити законодавче нововведення — неможливість призначення покарання на строк чи у розмірі, що б перевищував дві третини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, якщо мають місце передбачені п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 66 КК обставини, які пом'якшують покарання, відсутні обтяжуючі покарання обставини і підсудний визнав свою вину (ст. 69-1 КК).

З метою дослідження особливостей **призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті**, студенти повинні визначити додаткові до загальних засад призначення покарання правові орієнтири при обранні конкретної міри покарання відповідній особі. У першому випадку такими орієнтирами є ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення злочинного наміру та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця, у другому — характер і ступінь участі кожного співучасника у вчиненні злочинного діяння. Окремо варто зупинитися на встановлених законом обмеженнях при призначенні покарання за незакінчений злочин (ч. 2, 3 ст. 68 КК).

Наступним важливим питанням для розкриття даної теми є **призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом** (ст. 69 КК). У цьому питанні студенти повинні з'ясувати підстави та основні варіанти (способи, види) призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Особливо уважно потрібно вивчити порядок та особливості **призначення покарання за сукупністю злочинів**. Варто пригадати, що при сукупності злочинна діяльність проявляється у вчиненні одного або декількох діянь, котрі кваліфікуються за двома чи більше нормами Особливої частини КК, за жодне з яких вона не була засуджена. Ця обставина, як відомо, є свідченням підвищеної суспільної небезпечності злочинного діяння та особи, що його вчинила. Тому відносно таких осіб у ст. 70 КК встановлений особливий порядок призначення покарання, при якому наявність сукупності злочинів розглядається як підстава для посилення покарання.

Необхідно назвати етапи, які проходить призначення покарання за сукупністю злочинів, та **принципи, на яких ґрунтується визначення остаточного покарання**: поглинення менш суворого покарання більш суворим, повного або часткового складання призначених покарань.

Варто усвідомити, що КК практично не обмежує суди у застосуванні вищеназваних принципів, тому вони вирішують це питання на власний розсуд, з урахуванням всіх обставин справи. Разом з тим, закон визначає максимальні межі, які не повинно перевищувати остаточне покарання за сукупністю злочинів. Ці межі належить вивчати відповідно до ч. 2 ст. 70 КК.

Окремо слід розглянути ч. 4 ст. 70 КК, яка поширює правила призначення покарання за сукупністю злочинів на випадки, коли після постановлення вироку в справі буде встановлено, що засуджений винний ще й в іншому злочині, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку (така сукупність в наукових джерелах дістала назву *розірваної*). У цьому разі у строк покарання, остаточного призначеного за сукупністю злочинів, зараховується покарання, відбусте повністю або частково за попереднім вироком суду за правилами, визначеними в ст. 72 КК.

Не менш важливим є питання про **призначення покарання за сукупністю вироків** (ст. 71 КК). Необхідно виходити з того, що потреба у такому призначенні покарання виникає у випадках, коли особа після винесення вироку, але до повного відбуття покарання вчинила новий злочин. За даних обставин суд до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком.

При визначенні остаточного покарання за сукупністю злочинів або сукупністю вироків нерідко виникає потреба скласти різні за видом покарання, що призначені за окремими злочинами. У зв'язку з цим доцільно розглянути правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення, встановлені в ст. 72 КК.

План семінарського заняття

1. Загальні засади призначення покарання.
2. Обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання.
3. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті.
4. Призначення покарання більш м'якого, ніж передбачено законом.
5. Призначення покарання за сукупністю злочинів.
6. Призначення покарання за сукупністю вироків.

Навчальні завдання

1. Назвіть положення, які належать до загальних засад призначення покарання за кримінальним правом України.

Варіанти відповідей:

- а) суд призначає покарання у межах санкції кримінально-правової норми Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за даний злочин;
 - б) суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину;
 - в) суд призначає покарання відповідно до характеру суспільної небезпечності злочину;
 - г) суд призначає покарання, враховуючи особу винного;
 - д) суд призначає покарання, керуючись своєю правосвідомістю;
 - е) суд призначає покарання згідно з положеннями Загальної частини КК;
 - є) суд призначає покарання відповідно до міжнародно-правових норм.
2. Установіть, які з вказаних обставин, що пом'якшують покарання, передбачені в КК.

Варіанти відповідей:

- а) відвернення підсудним шкідливих наслідків злочину;
- б) вчинення злочину неповнолітнім;
- в) вчинення злочину інвалідом;
- г) вчинення злочину під впливом погрози, примусу;
- д) незадовільний стан здоров'я винного;
- е) вчинення злочину з перевищенням меж необхідної оборони;
- є) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину;
- ж) вчинення злочину внаслідок випадкового збігу обставин;
- з) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання.

3. Визначте, що з переліченого не належить до обставин, які обтяжують покарання.

Варіанти відповідей:

- а) рецидив злочинів;
- б) відмова підсудного давати показання;
- в) відсутність щирого каяття у вчиненому злочині;
- г) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- д) давання підсудним завідомо неправдивих показань;
- е) вчинення злочину з використанням малолітнього;
- є) вчинення злочину з особливою жорстокістю;
- ж) відмова винного відшкодувати заподіяну шкоду;
- з) вчинення злочину загальнонебезпечним способом.

4. Розкрийте зміст кожної обставини, що пом'якшує та обтяжує покарання. Як вони впливають на призначення покарання винному?

5. Назвіть принципи визначення остаточного покарання, які передбачені законом при вчиненні кількох злочинів.

Варіанти відповідей:

- а) поглинення менш суворого покарання більш суворим;
- б) основного покарання;
- в) повного складання призначених покарань;
- г) арифметичного складання призначених покарань;
- д) часткового складання призначених покарань;
- е) самостійності виконання покарань;
- є) обов'язкового підвищення покарання до певної межі;
- ж) факультативного підвищення покарання до певної межі.

6. Вирішіть практичні завдання:

У вирокі суду було зазначено, що однією з обставин, які пом'якшують покарання, є вчинення злочину особою вперше.

Чи може суд при призначенні покарання визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в КК?

Суд засудив водія Луцика за ч. 2 ст. 286 КК до п'яти років позбавлення волі. Луцик був визнаний винним у тому, що він уночі їхав на автомобілі «Запорожець» з вимкненим освітленням і вчинив наїзд на Юрчука, який від одержаних травм помер у лікарні.

Призначаючи покарання суд як обставини, котрі обтяжують покарання, врахував те, що Луцик не визнав себе винним, не розкався у вчиненому і те, що раніше він позбавлявся прав на управління автомобілем за різні порушення правил дорожнього руху.

Чи допустив суд порушення вимог закону? Відповідь обґрунтуйте.

Особа вчинила крадіжку в особливо великих розмірах (ч. 5 ст. 185 КК).

Встановіть, чи може суд цього разу врахувати в якості обставини, яка обтяжує покарання, той факт, що злочином було завдано тяжких наслідків.

Ромашов вчинив замах на вбивство (ч. 2 ст. 15 і ч. 1 ст. 115 КК).

Назвіть обставини, які повинен врахувати суд, призначаючи покарання за цей злочин.

Федорчук, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, голосно кричав і нецензурно лаявся. Працівники міліції Сидоренко та Артемчук, які несли службу з охорони громадського порядку, запропонували йому пройти у РВВС для складання протоколу про дрібне хуліганство. Однак Федорчук не підкорився цим вимогам, учинив опір, обірвав рацію, яка висіла на плечі Артемчука, вдарив по обличчю Сидоренка, заподіявши йому легкі тілесні ушкодження без розладу здоров'я.

Вирішуючи питання про призначення покарання Федорчуку, суд врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину і саму особу винного, котрий раніше не притягався до кримінальної відповідальності, позитивно характеризується за місцем роботи та місцем проживання, те, що він привселюдно вибачився перед потерпілим, а також клопотання колективу, де працює підсудний, про передачу його на поруки. Суд призначив йому покарання, нижче від найнижчої межі, передбаченої законом за даний злочин.

Чи правильним є рішення суду? В яких випадках може бути призначене більш м'яке покарання, ніж передбачено законом?

Особі призначено за ч. 1 ст. 122 КК покарання у виді двох років позбавлення волі, а за ч. 1 ст. 186 КК — три роки позбавлення волі.

На підставі яких принципів суд може призначити остаточне покарання за сукупністю злочинів? В яких межах може бути визначено це покарання?

За сукупністю вироків суд призначив Семенову покарання у виді позбавлення волі на двадцять років. Адвокат оскаржив вирок.

Який максимальний строк позбавлення волі може бути визначений судом у даній ситуації?

Особа вчинила шахрайство з фінансовими ресурсами (ч. 2 ст. 222 КК) і службове підроблення (ч. 1 ст. 366 КК). За перший злочин суд призначив основне покарання — три роки позбавлення волі, за другий — обмеження волі строком на один рік. Призначаючи покарання за сукупністю злочинів, суд застосував принцип повного складання призначених покарань.

Визначте, який розмір покарання призначив суд.

Теми для рефератів

- Інститут призначення покарання у європейському кримінальному законодавстві.
- Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом країн світу.
- Наука кримінального права про юридичну природу обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання.
- Призначення покарання за сукупністю злочинів і сукупністю вироків: спільне та відмінне.

Завдання для перевірки знань

1. Коли здійснюється призначення покарання?
2. Що являють собою загальні засади призначення покарання?
3. У яких межах суд призначає покарання?
4. Які положення Загальної частини КК повинен враховувати суд при призначенні покарання?
5. Яке кримінально-правове значення мають обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання?
6. У чому полягають особливості призначення покарання за наявності обставин, які пом'якшують покарання, передбачених п. 1, 2 ст. 66 КК, відсутності обставин, що обтяжують покарання, і при визнанні підсудним своєї вини?
7. Якими є законодавчі обмеження щодо строку та розміру покарання за готування до злочину та замах на злочин?
8. Які специфічні обставини має врахувати суд при призначенні покарання за злочин, вчинений у співучасті?
9. Чим характеризуються окремі види призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом?
10. Якими є стадії призначення покарання за сукупністю злочинів?
11. У яких межах визначається остаточне покарання за сукупністю злочинів?
12. За яких обставин при призначенні остаточного покарання за сукупністю злочинів суд зобов'язаний застосувати принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим?
13. Які правила призначення покарання за розірваної сукупності?
14. Коли має місце призначення покарання за сукупністю вироків?
15. Який порядок призначення покарання за сукупністю вироків?
16. Які правила визначення остаточного покарання за сукупністю вироків?

Термінологічний словник

Загальні засади призначення покарання — передбачені кримінальним законом вихідні положення, якими повинен користуватися суд при призначенні покарання підсудному.

Обставини, що пом'якшують покарання — різного роду чинники, які стосуються особи винного і вчиненого ним злочину, що зменшують суспільну небезпечність злочинного діяння й самого злочинця, відтак, ступінь відповідальності останнього.

Обставини, які обтяжують покарання — визначені КК фактори, котрі характеризують підвищений ступінь суспільної небезпечності особи винного та вчиненого ним злочину, що дозволяє суду призначити злочинцю більш суворе покарання.

Призначення покарання — специфічний етап застосування кримінально-правових норм, який полягає в обранні конкретної міри покарання відносно особи, визнаної винною у вчиненні злочину.

Література до теми

1. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України // Україна. Кодекси. — К.: Велес, 2007. — 168 с.
3. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 6. — С. 14–20.
4. Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 грудня 1996 р. № 15 // Вісник Верховного Суду України. — № 2. — 2004. — С. 11–13.
5. *Бажанов М.И.* Назначение наказания по советскому уголовному праву. — К.: Вища школа, 1980. — 216 с.
6. *Ігнатенко Ю.* Призначення покарання за злочини невеликої тяжкості: деякі проблемні питання застосування положень, передбачених ст. 69 КК України // Вісник прокуратури. — 2003. — № 8. — С. 50–52.
7. *Карпец И.И.* Отягчающие и смягчающие обстоятельства в советском уголовном праве. — М.: Госюриздат, 1959. — 104 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
10. *Кругликов Л.Л.* Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве. (Вопросы теории). — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. — 164 с.
11. *Матишевський П.С.* Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. — К.: Юридична думка, 2009. — 1236 с.
13. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. — К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1. — 964 с.
14. *Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф.* Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. Паливода А.В., 2006. — 636 с.
15. *Становский М.Н.* Назначение наказания. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 1999. — 480 с.

Тема 17. Звільнення від покарання та його відбування

Методичні поради

Звільнення від покарання та його відбування потрібно вивчати відповідно до положень розділу XII Загальної частини КК, де закріплено основи цього інституту.

Звільнення від покарання та його відбування являє собою сукупність норм, які в сприятливому для засудженого напрямі вирішують питання про відбування (невідбування) покарання, призначеного йому обвинувальним вироком суду. Суть даної кримінально-правової інституції полягає в тому, що за підстав, передбачених законом, засуджений звільняється від: 1) реального відбування призначеного покарання чи 2) подальшого відбування покарання, частину якого він вже відбув, або йому: 3) замінюється покарання більш м'яким чи 4) пом'якшується призначене покарання.

Види звільнення від покарання та його відбування найкраще розглядати відповідно до їх групування на звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання, заміну більш м'яким покаранням, пом'якшення призначеного покарання. Існують також класифікації, які поділяють різні види звільнення

від покарання та його відбування на умовні й безумовні, обов'язкові та факультативні, повні й часткові та ін. Їх теж треба детально проаналізувати.

Для з'ясування більш конкретного змісту окремих видів звільнення від покарання та його відбування потрібно ретельно вивчити кожен з них. Розпочинати бажано зі **звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності**. Студентам рекомендується розкрити умови цього звільнення та його підстави.

Далі доцільно розглянути **звільнення від відбування покарання з випробуванням**. Насамперед, мають бути з'ясовані *умови та підстави* застосування даного різновиду звільнення: особі призначено основне покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі або позбавлення волі на строк не більше п'яти років та будь-яке, крім конфіскації майна, додаткове покарання; з урахуванням тяжкості злочину, особи винного та інших обставин справи суд дійшов висновку про можливість виправлення засудженого від відбування покарання. Варто засвоїти, що при наявності зазначених умов та підстав суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного судом іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки (ч. 1 ст. 76 КК). Насамкінець, необхідно розкрити правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 78 КК).

Певну специфіку має **звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років**: стосується визначеної категорії засуджених; застосовується лише у разі призначення жінкам покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі (крім засудження до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі та особливо тяжкі злочини); тривалість іспитового строку встановлюється у межах терміну, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку; суд направляє засуджену для відбування покарання відповідно до вироку суду, якщо звільнена від відбування покарання з випробуванням жінка відмовилася від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання, ухиляється від виховання дитини та догляду за нею, не виконує покладених на неї судом обов'язків або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення.

Не можна залишити поза увагою питання **звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку**. Необхідно виходити з того, що правила застосування давності виконання обвинувального вироку в основному подібні до правил, які регулюють застосування давності притягнення до кримінальної відповідальності. Зокрема, майже повністю співпадають умови звільнення, передбачені ст. ст. 49 і 80 КК. Закон встановлює, крім того, схожі диференційовані строки давності, підстави для зупинення та переривання строків давності, обмеження у застосуванні давності тощо.

Наступний різновид звільнення від відбування покарання, який треба обов'язково розглянути, — **умовно-дострокове звільнення**. Варто відмітити, що це один з найпоширеніших видів звільнення, який полягає у достроковому припиненні засудженим відбування покарання. Потрібно знати, що застосування такого звільнення можливе лише *за умов* відбування особою певного виду основного покарання: виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк. *Підставами* ж умовно-дострокового звільнення є доведення засудженим свого виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці й фактичне відбуття ним певної частини строку призначеного йому покарання (ч. 3 ст. 81 КК).

Необхідно розуміти, що за такого звільнення особа звільняється від відбування покарання під певною *умовою* — не вчинити протягом невідбутої частини покарання нового злочину. Саме від виконання або невиконання цього обов'язку й залежить, якими — сприятливими чи несприятливими — будуть наслідки умовно-дострокового звільнення.

При вивченні **заміни невідбутої частини покарання більш м'яким** потрібно відштовхуватися від того, що потреба в такій заміні виникає у разі, коли засуджений став на шлях ви-

правлення, і для закріплення досягнутих результатів бажано продовжити виправний вплив на нього в інших, менш суворих умовах.

Важливо знати, що заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива тоді, коли особа відбуває покарання у виді обмеження або позбавлення волі, ця особа стала на шлях виправлення й фактично відбула не менше третини, половини, двох третин строку покарання, встановленого вироком суду. При цьому більш м'яке покарання призначається у межах строків, установлених в Загальній частині КК для даного виду покарання, і не повинно перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного судом.

Закон передбачає також можливість **звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років**, що застосовується до засуджених, котрі стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання. Умовами такого звільнення є: відбування засудженою покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі, крім випадків, коли позбавлення волі призначено на строк більше п'яти років за умисний тяжкий чи особливо тяжкий злочин; наявність у винної сім'ї або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання, чи можливості самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини.

Варто знати, що звільнення на підставі ст. 83 КК встановлюється в межах строку, на який відповідно до закону жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку. Після досягнення дитиною зазначеного віку або в разі її смерті суд, залежно від поведінки засудженої, може звільнити її від покарання або замінити його більш м'яким чи направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком.

Особливості **звільнення від покарання за хворобою** доцільно розглядати, поділяючи його на *види*: 1) звільнення у зв'язку з захворюванням особи під час відбування покарання на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 1 ст. 84 КК); 2) звільнення особи, яка після вчинення злочину або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання (ч. 2 ст. 84 КК); 3) звільнення у зв'язку з визнанням військовослужбовців, засуджених до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, непридатними до військової служби за станом здоров'я (ч. 3 ст. 84 КК). Бажано зробити акцент на тому, що два перші різновиди звільнення від покарання за хворобою не є остаточними. Згідно з ч. 4 ст. 84 КК у разі одужання відповідних осіб вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені ст. ст. 49, 80 КК, чи відсутні інші підстави для звільнення від покарання.

Повноцінно висвітлити проблеми звільнення від покарання та його відбування неможливо без розгляду питання про **звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування**. Для вивчення амністії необхідно звернутися до Конституції України, КК та Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996р. Помилування належить вивчати відповідно до норм КК та Положення про здійснення помилування, затвердженого Указом Президента України від 19 липня 2005 р. Треба мати на увазі, що актом про помилування, так само як і законом про амністію, засуджений може бути повністю або частково звільнений від основного і додаткового покарання, а також йому може бути замінено покарання чи невідбуту його частину більш м'яким покаранням (ст. 85 КК). Відповідно до ч. 2 ст. 87 КК актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

План семінарського заняття

1. Поняття, зміст і види звільнення від покарання та його відбування.
2. Звільнення від покарання особи, яка перестала бути суспільно небезпечною.

3. Звільнення від відбування покарання з випробуванням. Особливості застосування такого звільнення щодо вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років.
4. Звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.
5. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким.
6. Умови, підстави та правові наслідки звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років
7. Звільнення від покарання за хворобою.
8. Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування.

Навчальні завдання

1. На основі аналізу положень КК та КПК розкрийте юридичну природу звільнення від покарання та його відбування.
2. Користуючись текстом КПК, розкрийте процесуальний порядок застосування окремих різновидів звільнення від покарання та його відбування.
3. Назвіть види звільнення від покарання та його відбування.
Варіанти відповідей:
 - а) умовне засудження;
 - б) звільнення внаслідок втрати особою суспільної небезпечності;
 - в) відстрочка виконання вироку;
 - г) звільнення за давністю виконання обвинувального вироку;
 - д) звільнення за хворобою;
 - е) звільнення через зміну обстановки;
 - є) заміна невідбутої частини покарання більш м'яким;
 - ж) звільнення з випробуванням.
4. Поділіть всі різновиди звільнення від покарання та його відбування на умовні і безумовні, обов'язкові й факультативні.
5. Складіть схему видів звільнення від покарання та його відбування.
6. З'ясуйте, при призначенні яких основних покарань можливе звільнення від відбування покарання з випробуванням.
Варіанти відповідей:
 - а) штрафу;
 - б) громадських робіт;
 - в) виправних робіт;
 - г) арешту;
 - д) позбавлення волі на певний строк;
 - е) обмеження волі;
 - є) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
 - ж) службових обмежень для військовослужбовців.
7. Визначте, які частини строків покарань повинна відбути особа, щоб її можна було умовно-достроково звільнити від відбування покарання.
Варіанти відповідей:
 - а) не менше третини;
 - б) не менше половини;
 - в) не менше двох третин;
 - г) не менше трьох чвертей;
 - д) не має значення.

8. Встановіть, які наслідки має визнання військовослужбовця, засудженого до службових обмежень, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, непридатним до військової служби за станом здоров'я.

Варіанти відповідей:

- а) він звільняється від покарання;
- б) він звільняється зі служби;
- в) він направляється для лікування і після одужання продовжує відбувати покарання, якщо не закінчилися строки давності;
- г) жодних; ця особа направляється для відбування покарання.

9. Здійсніть порівняльну характеристику:

— звільнення від відбування покарання з випробуванням та звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років;

— звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, котрі мають дітей віком до семи років та звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років;

— звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку й звільнення за давністю притягнення до кримінальної відповідальності;

— умовно-дострокового звільнення від відбування покарання і заміни невідбутої частини покарання більш м'яким;

— амністії та помилування.

10. Вирішіть практичні завдання:

Іська засуджено за ст. 188 КК (викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання). Законом від 15 квітня 2008 р. караність цього діяння усунена.

Чи є в даному випадку підстави для звільнення Іська від покарання?

Козаренка засуджено до семи років позбавлення волі за ч. 3 ст. 207 КК (ухилення від повернення виручки в іноземній валюті). Законом від 15 квітня 2008 р. встановлено максимальний розмір покарання за цей злочин — п'ять років позбавлення волі.

Як повинен вчинити суд?

Мартиненка засуджено за злочин невеликої тяжкості до двох років позбавлення волі. Протягом трьох років він ухилявся від відбування покарання.

Чи можливе у такому разі звільнення Мартиненка від відбування покарання? Які умови застосування давності виконання обвинувального вироку?

Особу засуджено за геноцид (ч. 1 ст. 442 КК) до п'ятнадцяти років позбавлення волі. Вирок не було виконано протягом п'ятнадцяти років.

Чи можна за цих обставин застосувати давність?

Вагітна жінка чи жінка, яка має дитину до трьох років, засуджена за умисний тяжкий злочин до позбавлення волі на строк понад п'ять років.

Чи може бути така жінка звільнена від відбування покарання?

Теми для рефератів

- Інститут звільнення від покарання та його відбування у праві країн світу.
- Співвідношення положень кримінального і кримінально-процесуального законів, які регламентують звільнення від покарання та його відбування.
- Питання систематизації окремих видів звільнення від покарання та його відбування.
- Амністія та помилування як підстави звільнення від покарання.

Завдання для перевірки знань

1. Що означає звільнення від покарання та його відбування? Хто здійснює таке звільнення?
2. На які види поділяють звільнення від покарання та його відбування?
3. В яких випадках відбувається пом'якшення призначеного покарання?
4. У чому суть повного і часткового звільнення від покарання?
5. Які умови та підстави застосування звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності?
6. Яке додаткове покарання не може бути призначене особі у разі її звільнення від відбування покарання з випробуванням?
7. Що включають в себе підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням?
8. Якою є тривалість іспитового строку при звільненні від відбування покарання з випробуванням?
9. Які обов'язки може покласти суд на звільнену від відбування покарання з випробуванням особу?
10. У чому полягають сприятливі та несприятливі наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням?
11. Яка специфіка звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років?
12. Що слід розуміти під давністю виконання обвинувального вироку?
13. У чому суть умовно-дострокового звільнення від відбування покарання?
14. До яких осіб може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання? Які підстави цього звільнення?
15. Який обов'язок покладається на особу, умовно-достроково звільнену від відбування покарання?
16. Які умови та підстави застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким?
17. За яких умов можливе звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років? У межах якого строку воно встановлюється?
18. Які правові наслідки має звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років?
19. За яких обставин суд може направити звільнену від відбування покарання на підставі ст. 83 КК жінку для відбування покарання?
20. Якими є різновиди звільнення від покарання за хворобою?
21. Які наслідки має одужання осіб, звільнених від покарання або його відбування за хворобою?
22. Що таке амністія?
23. Які є види амністії?
24. Чим характеризується умовна амністія?
25. До яких осіб амністія не застосовується?
26. Компетенцією якої особи є прийняття акту про помилування?
27. У чому полягає звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування?
28. Яким має бути строк позбавлення волі у разі заміни цим покаранням довічного позбавлення волі?

Термінологічний словник

Амністія — закон, на підставі якого винні у вчиненні злочину особи можуть бути повністю або частково звільнені від кримінальної відповідальності чи покарання або їм може бути замінено покарання чи його невідбуту частину більш м'яким покаранням.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким — заміна основного покарання у виді обмеження або позбавлення волі, яке відбуває особа, на більш м'який його вид у разі, коли засуджений став на шлях виправлення й відбув певну частину строку призначеного судом покарання.

Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років — різновид звільнення, застосовуваного до засуджених, котрі стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання у виді обмеження або позбавлення волі, що встановлюється у межах строку, на який за законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням — звільнення засудженого від відбування призначеного покарання за умови, що він впродовж встановленого судом іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає певні обов'язки.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років — різновид звільнення, котрий застосовується до вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, у випадку призначення їм покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк з тим, щоб ці засуджені протягом іспитового строку не вчинили нового злочину і виконали покладені на них обов'язки.

Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку — звільнення від відбування призначеного судом покарання внаслідок спливу з дня вступу обвинувального вироку в законну силу передбачених законом строків.

Звільнення від покарання за хворобою — звільнення від покарання або його відбування у зв'язку з захворюванням особи на психічну чи іншу тяжку хворобу або через визнання військовослужбовців, засуджених до службового обмеження, арешту чи тримання в дисциплінарному батальйоні, непридатними до військової служби за станом здоров'я.

Звільнення від покарання та його відбування — передбачені КК випадки незастосування покарання до особи, засудженої за вчинення злочину, чи звільнення її від подальшого відбування покарання, або заміни їй покарання більш м'яким чи пом'якшення призначеного покарання.

Звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності — звільнення від покарання особи, котра вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

Помилування — акт (указ) глави держави, за яким певна особа повністю або частково звільняється від покарання чи до неї застосовується більш м'яке покарання.

Пом'якшення призначеного покарання — зниження призначеної засудженому міри покарання до максимальної межі, встановленої санкцією нового закону.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання — звільнення засудженого від подальшого відбування покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк за умови, що він упродовж невідбутої частини покарання не вчинить нового злочину.

Література до теми

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України // Україна. Кодекси. — К.: Велес, 2007. — 168 с.
4. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 1 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 48. — Ст. 263.
5. Положення про здійснення помилування: Затверджене Указом Президента України від 19 липня 2005 р. // Офіційний вісник України. — 2005. — № 29. — Ст. 1705.
6. Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 ве-

ресня 1973 р. № 8 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. — Х.: Одіссей, 2003. — С. 36–40.

7. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 6. — С. 14–20.

8. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 2 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. — Х.: Одіссей, 2003. — С. 61–65.

9. Брынцев В.Д., Садовский К.С. Амнистии Украины (проблемные вопросы и практика применения). — Х.: Ксилон, 2000. — 74 с.

10. Гізімчук С., Говорун Д. Умовно-дострокове звільнення від покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі: перспективи вдосконалення // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 7. — С. 115–118.

11. Зельдов С.И. Освобождение от наказания и от его отбывания. — М.: Юрид. лит., 1982. — 136 с.

12. Ковітіді О.Ф. Правові наслідки звільнення від покарання та його відбування за хворобою: деякі проблеми законодавчої регламентації // Вісник Верховного Суду України. — 2006. — № 12. — С. 37–40.

13. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.

14. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.

15. Мальяренко В.Т., Музика А.А. Амністія та помилування в Україні. — К.: Атіка, 2007. — 700 с.

16. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.

17. Михлина А.С. Проблемы досрочного освобождения от отбывания наказания. — М., 1982. — 152 с.

18. Музика А.А., Школа С. М. Амністія і помилування в системі сучасного українського права // Кримінальне право України. — 2006. — № 1. — С. 10–23.

19. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. — К.: Юридична думка, 2009. — 1236 с.

20. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. — К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1. — 964 с.

21. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. Паливода А.В., 2006. — 636 с.

22. Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. — К.: Наукова думка, 1987. — 183 с.

23. Тарханов И.И. Замена наказания по советскому уголовному праву. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. — 104 с.

24. Ткачевский Ю.М. Давность в советском уголовном праве. — М.: Юрид. лит., 1978. — 128 с.

25. Ткачевский Ю.М. Замена уголовного наказания в процессе исполнения. — М.: Юрид. лит., 1982. — 136 с.

26. Ткачевский Ю.М. Освобождение от отбывания наказания. — М.: Юрид. лит., 1970. — 240 с.

Тема 18. Судимість

Методичні поради

Починаючи вивчення цієї теми, насамперед, потрібно визначити **поняття судимості**. Це особливий правовий стан особи, який виникає у зв'язку з постановленням судом обвинувального вироку та призначенням покарання і тягне певні несприятливі для засудженого наслідки, що виходять за межі покарання. Варто звернути увагу на те, що КК відводить даному питанню окремий розділ (XIII) Загальної частини.

Далі увагу слід сконцентрувати на ознаках, підставах виникнення та **правових наслідках судимості**. Останні належить розглядати за двома напрямками: наслідки кримінально-правові й загальноправові. Так, *судимість має кримінально-правове значення* у разі вчинення особою нового злочину. *Загальноправові наслідки судимості* регламентуються різними нормативно-правовими актами і полягають у забороні обіймати певні посади, займатися певними видами діяльності, обумовлюють ряд інших обмежень щодо осіб, які мають судимість. Зокрема, судимість за умисний

злочин впливає на обрання особи народним депутатом України (ст. 76 Конституції України); особа, що має судимість, не може бути суддею (ст. 7 Закону України «Про статус суддів»), адвокатом (ст. 2 Закону України «Про адвокатуру»), нотаріусом (ст. 3 Закону України «Про нотаріат») і т.д.

Важливо зрозуміти, що стан судимості не є довічним. Зі збігом встановленого КК часу судимість припиняється, в результаті чого всі її негативні правові наслідки для особи, засудженої за вчинення злочину, анулюються. Вважається, що така особа ніколи раніше злочину не вчиняла, покарання не відбувала.

Припинення судимості пов'язане або з її погашенням або зі зняттям. Розглядаючи першу форму припинення судимості, потрібно засвоїти, що **погашення судимості** відбувається автоматично через визначений законом термін при дотриманні певних, встановлених КК, умов. Так, при засудженні зі звільненням від відбування покарання з випробуванням судимість погашається одразу після успішного закінчення іспитового строку (п. п. 1, 2 ст. 89 КК). У деяких випадках судимість погашається самим фактом відбуття покарання чи звільнення від нього. Зокрема, не вважаються судимими: особи, засуджені до позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, після виконання цього покарання; особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи достроково звільнені від цих покарань, а також військовослужбовці, котрі відбули покарання на гауптвахті замість арешту (п. п. 3, 4 ст. 89 КК). Щодо всіх інших засуджених закон (п. п. 5–9 ст. 89 КК) передбачає погашення судимості за збігом визначеного в законі строку після відбуття основного і додаткового покарання при умові невчинення винним протягом зазначеного терміну нового злочину.

При вивченні другої форми припинення судимості треба виходити з того, що дострокове **зняття судимості** можливе, по-перше, лише після відбуття особою покарання у виді обмеження або позбавлення волі; по-друге, коли сплигло не менше половини строку погашення судимості, зазначеного в ст. 89 КК; по-третє, зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці особа довела своє виправлення. Варто знати, що зняття судимості відбувається в судовому порядку.

План семінарського заняття

1. Поняття, ознаки та правові наслідки судимості.
2. Погашення судимості.
3. Зняття судимості.

Навчальні завдання

1. Охарактеризуйте кримінально-правові наслідки судимості. Проілюструйте їх прикладами з КК.

2. Визначте, які особи визнаються такими, що не мають судимості, з моменту відбуття покарання.

Варіанти відповідей:

- а) особи, засуджені до штрафу;
 - б) особи, які за вироком суду позбавлені права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю;
 - в) особи, засуджені до громадських робіт;
 - г) особи, котрі відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців;
 - д) особи, засуджені до арешту;
 - е) військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту.
3. Встановіть, які наслідки має вчинення нового злочину до закінчення строку погашення судимості.

Варіанти відповідей:

- а) перебіг строку погашення судимості зупиняється;
- б) перебіг строку погашення судимості переривається;
- в) на перебіг строку погашення судимості вчинення нового злочину не впливає.

4. Назвіть підстави застосування зняття судимості.

Варіанти відповідей:

- а) неухилення винного від заходів виховного характеру;
- б) клопотання трудового колективу про зняття судимості;
- в) зразкова поведінка особи після відбуття покарання;
- г) сумлінне ставлення засудженого до праці, що доводить її виправлення;
- д) важка хвороба засудженого;
- е) вплив строків давності.

5. Користуючись текстом КПК, змалюйте процесуальний порядок зняття судимості.

6. Порівняйте два способи (форми) припинення судимості — погашення і зняття.

7. Вирішіть практичні завдання:

Антоненко має судимість за вчинення необережного злочину.

Чи може бути Антоненко зареєстрований кандидатом у народні депутати? Яке законодавче вирішення цього питання?

Зиміна за вчинений злочин засуджено на два роки позбавлення волі з позбавленням на три роки права обіймати певні посади. Відповідно до ст. 75 КК його звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком два роки. Після закінчення іспитового строку суд звільнив Зиміна від призначеного покарання у виді позбавлення волі.

Чи можна вважати Зиміна таким, що не має судимості? Відповідь обґрунтуйте.

8 березня 2006 р. розпочався перебіг строку погашення судимості в особи, засудженої до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин. До закінчення строку погашення судимості ця особа вчинила новий злочин, який віднесений до категорії середньої тяжкості. За вироком, котрий набрав законної сили 21 жовтня 2009 р. і тоді ж почав виконуватися, винний був засуджений до позбавлення волі строком на чотири роки.

Коли сплинуть строки погашення судимості у цьому випадку?

Особа була засуджена за тяжкий злочин до позбавлення волі.

Через який мінімально можливий термін можна ставити питання про дострокове зняття судимості такій особі?

Теми для рефератів

- Судимість та її наслідки.
- Погашення і зняття судимості за КК України.
- Регламентація судимості у зарубіжному кримінальному законодавстві.

Завдання для перевірки знань

1. Що являє собою судимість?
2. Яка підстава виникнення судимості?
3. Який характер мають несприятливі наслідки судимості?
4. Коли настають кримінально-правові наслідки судимості?
5. У чому виявляються загальноправові наслідки судимості?
6. Коли стан судимості втрачає своє правове значення?
7. Які форми припинення судимості передбачені КК?
8. Що означає погашення судимості?
9. Від чого залежать диференційовані строки погашення судимості? З якого моменту вони починають обчислюватися?
10. При засудженні до яких покарань строк погашення судимості складає один рік?

11. Скільки років становлять строки погашення судимості у разі засудження винного до позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, тяжкий та особливо тяжкий злочин?
12. У чому полягає зняття судимості?
13. Які особи мають право на зняття судимості?

Термінологічний словник

Зняття судимості — припинення стану судимості судом до закінчення строків її погашення.

Погашення судимості — автоматичне припинення судимості після спливу певних строків за наявності передбачених законом умов.

Судимість — негативний правовий статус особи, який виникає внаслідок засудження її за вчинений злочин і пов'язаний з певними правообмеженнями, що діють як під час, так і після відбування винним призначеного судом покарання.

Література до теми

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України // Україна. Кодекси. — К.: Велес, 2007. — 168 с.
4. Про адвокатуру: Закон України від 19 грудня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 9. — Ст. 62.
5. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 13. — Ст. 65.
6. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. у редакції від 21 вересня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 49. — Ст. 428.
7. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 1 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 48. — Ст. 263.
8. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 4. — Ст. 20.
9. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 39. — Ст. 383.
10. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 53. — Ст. 793.
11. Про статус суддів: Закон України від 15 грудня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 8. — Ст. 56.
12. Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 16 // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 2 — С. 9–11.
13. Голіна В.В. Судимість. — Х.: Харків юрид., 2006. — 383 с.
14. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
15. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
16. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
17. Мирошніченко Є. Подальше правове удосконалення інституту судимості // Вісник прокуратури. — 2003. — № 4. — С. 59–63.
18. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. — К.: Юридична думка, 2009. — 1236 с.
19. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. — К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1. — 964 с.
20. Паневін В.О. Застосування законодавства про погашення і зняття судимості // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 6. — С. 43–45.
21. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. Паливода А.В., 2006. — 636 с.

Тема 19. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування

Методичні поради

Інститут примусових заходів медичного характеру та примусового лікування представлений розділом XIV Загальної частини КК, главою 34 КПК, КВК та низкою інших нормативно-правових актів (Основами законодавства України про охорону здоров'я, Законами України «Про психіатричну допомогу», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення» і т.д.). У цій сфері діють також міжнародно-правові документи, зокрема, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Захист осіб із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги».

Передусім, варто дати визначення **поняття примусових заходів медичного характеру**, якими відповідно до ст. 92 КК є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, котра вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, у спеціальний лікувальний заклад. *Метою* застосування цих заходів вважається обов'язкове лікування особи, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь.

Студенти мають усвідомити, що примусові заходи медичного характеру не можна розцінювати як покарання, оскільки вони принципово відрізняються від останнього своєю метою і методами. Разом з тим, примусові заходи медичного характеру належать до заходів державного примусу; вони застосовуються судом, незалежно від згоди хворого або його законних представників.

Потрібно назвати осіб, яким можуть бути призначені примусові заходи медичного характеру (ст. 93 КК), а також види таких заходів (ст. 94 КК). Необхідно констатувати, що на вибір судом конкретного примусового заходу медичного характеру впливає характер і тяжкість захворювання, тяжкість вчиненого особою діяння, ступінь небезпечності психічно хворого для себе чи інших осіб.

Для повнішого уявлення про примусові заходи медичного характеру бажано дослідити питання про продовження, зміну і припинення їх застосування (ст. 95 КК).

Окремої уваги потребує питання про **примусове лікування**, якому за ч. 1 ст. 96 КК підлягають особи, котрі вчинили злочини та страждають на хвороби, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб (чума, холера, натуральна віспа, туберкульоз, венеричні захворювання, СНІД, бруцельоз, туляремія тощо). Треба зважати, що зазначене лікування застосовується незалежно від призначеного покарання. При цьому, якщо особа відбуває покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі, примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання, а у випадку призначення інших видів покарань — в спеціальних лікувальних закладах (ч. 2 ст. 96 КК).

План семінарського заняття

1. Поняття та види примусових заходів медичного характеру.
2. Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру.
3. Примусове лікування: підстави та порядок застосування.

Навчальні завдання

1. Назвіть складові мети примусових заходів медичного характеру.

Варіанти відповідей:

- а) кара за вчинення суспільно небезпечного діяння;
- б) запобігання вчиненню особою суспільно небезпечних діянь;
- в) запобігання вчиненню злочинів іншими особами;

- г) виправлення особи;
- д) обов'язкове лікування особи у зв'язку з психічною хворобою;
- е) обов'язкове лікування особи у зв'язку з інфекційною хворобою.

2. З'ясуйте, що з переліченого не належить до видів примусових заходів медичного характеру.

Варіанти відповідей:

- а) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- б) невідкладна примусова амбулаторна психіатрична допомога;
- в) психіатричний огляд;
- г) госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом;
- д) госпіталізація до психіатричного закладу з особливим наглядом;
- е) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом;
- є) поміщення особи до психоневрологічного закладу.

3. Складіть схему видів примусових заходів медичного характеру.

4. Розкрийте порядок застосування примусових заходів медичного характеру. Встановіть, у яких випадках суд може змінити чи припинити застосування цих заходів.

5. Складіть таблиці-порівняння:

- примусових заходів медичного характеру і покарання;
- примусових заходів медичного характеру та примусового лікування.

6. Знайдіть у КВК норми, які розкривають порядок застосування і виконання примусового лікування.

7. Вирішіть практичні завдання:

Особа вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу. Щодо неї було застосовано примусовий захід медичного характеру. Невдовзі особа видужала.

Чи підлягає вона покаранню?

Особі призначено покарання у виді виправних робіт. До неї застосоване примусове лікування. У яких місцях за даних умов буде здійснюватися примусове лікування?

Теми для рефератів

- Правове регулювання примусових заходів медичного характеру та примусового лікування як комплексного, міжгалузевого інституту.
- Забезпечення прав людини при застосуванні примусових заходів медичного характеру.
- Примусові заходи медичного характеру у кримінальному законодавстві України та інших держав: порівняльний аспект.
- Перспективи вдосконалення законодавства щодо примусових заходів медичного характеру та примусового лікування.

Завдання для перевірки знань

1. У чому суть примусових заходів медичного характеру?
2. До кого можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру?
3. Яким особам може надаватися амбулаторна психіатрична допомога у примусовому порядку?
4. Чим обумовлюється госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним (посиленням, суворим) наглядом?
5. За якими критеріями суд обирає конкретний примусовий захід медичного характеру?
6. Яка періодичність проведення огляду осіб, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру, для вирішення питання про наявність підстав для звернення до суду із заявою про припинення або зміну застосування такого заходу?

7. На який строк кожного разу проводиться продовження застосування примусового заходу медичного характеру?
8. До яких осіб може бути застосоване примусове лікування?
9. Де здійснюється примусове лікування засуджених до позбавлення чи обмеження волі?

Термінологічний словник

Примусове лікування — кримінально-правовий захід державного примусу, який застосовується судом поряд з призначенням покарання до особи, що вчинила злочин і має небезпечну для здоров'я інших осіб хворобу.

Примусові заходи медичного характеру — надання у примусовому порядку психіатричної допомоги (амбулаторної або пов'язаної з поміщенням у спеціальний лікувальний заклад) особі, котра вчинила передбачену Особливою частиною КК суспільно небезпечну дію (бездіяльність).

Література до теми

1. Защита лиц с психическими заболеваниями и улучшение психиатрической помощи: Резолюция 46/119, принята Генеральной Ассамблеей ООН 18 февраля 1992 г. // Права человека и профессиональная ответственность врача в документах международных организаций. — К.: Сфера, 1999.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
3. Кримінальний кодекс України. — К.: Паливода А.В., 2009. — 188 с.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України // Україна. Кодекси. — К.: Велес, 2007. — 64 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України // Україна. Кодекси. — К.: Велес, 2007. — 168 с.
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 4. — Ст. 19.
7. Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз: Закон України від 5 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 49. — Ст. 258.
8. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 27. — Ст. 218.
9. Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення: Закон України від 12 грудня 1991 р. у редакції від 3 березня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 35. — Ст. 235.
10. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 6 квітня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 29. — Ст. 228.
11. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 р. // Відомості Верховної Ради України — 2000. — № 19. — Ст. 143.
12. Перелік особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб: Затверджений наказом МОЗ України від 19 липня 1995 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2000. — № 7. — С. 175-178.
13. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. № 7 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. — Х.: Одиссей, 2003. — С. 28–32.
14. Бурдін В. Поняття, підстави та правова природа примусового лікування // Вісник Львівського університету. Серія юридична. — 2009. — Вип. 49. — С. 207–217.
15. Жук І.В. Примусові заходи медичного характеру: мета, підстави, види та порядок застосування // Іменем закону. Науковий вісник. — 2008. — № 5. — С. 184–190.
16. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
17. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
18. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
19. Музика А.А. Примусові заходи медичного і виховного характеру. — К.: НАВСУ, 1997. — 125 с.
20. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. — К.: Юридична думка, 2009. — 1236 с.
21. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. — К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1. — 964 с.

22. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. Паливода А.В., 2006. — 636 с.

23. Юношев О.В. Примусове лікування як кримінально-правовий інститут: за і проти // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 18. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. — С. 292–295.

Тема 20. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх

Методичні поради

З введенням в дію КК від 5 квітня 2001 р. норми, що стосуються кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, вперше виділені в окремий — XV — розділ. Це зумовлено необхідністю посиленого кримінально-правового захисту осіб, які вчиняють злочини у віці від 14 до 18 років, що пов'язано з особливостями їх вікового та соціально-психологічного розвитку.

Студентам необхідно, насамперед, розглянути **звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру**. Потрібно усвідомити, що зазначені заходи являють собою специфічні міри кримінально-правового впливу, застосовувані щодо особи, яка у віці від 14 до 18 років учинила злочин (ці заходи можуть також призначатися особі, котра у період від 11 років до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки дії чи бездіяльності, передбаченої Особливою частиною КК). Примусові заходи виховного характеру не є покаранням, яке істотно відрізняється від них своєю суворістю. Разом з тим, такі заходи пов'язані з певними обмеженнями для особи, до якої вони застосовані. Вони є мірою державного примусу, що застосовується незалежно від бажання винного.

Варто знати, що звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру можливе *за умов* вчинення неповнолітнім вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості; *підставою* такого звільнення є можливість виправлення винного без застосування покарання. Далі необхідно розглянути види примусових заходів виховного характеру, які визначені ч. 2 ст. 105 КК.

У наступному питанні необхідно з'ясувати специфіку **звільнення осіб, які вчинили злочин до досягнення повноліття, у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності**, яка полягає у встановленні скорочених строків давності та їх меншій диференціації (ч. 2 ст. 106 КК). При цьому варто розуміти, що загальні положення відносно давності притягнення до кримінальної відповідальності, визначені ст. 49 КК, зберігають своє правове значення у застосуванні до зазначеної категорії осіб.

Обов'язково слід з'ясувати, **які покарання призначаються неповнолітнім**. Відповідно до ч. 1 ст. 98 КК це такі основні види покарань: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк. На підставі ч. 2 цієї статті до неповнолітнього можуть бути застосовані і додаткові покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Бажано розкрити зміст кожного покарання та встановити особливості їх призначення неповнолітнім.

Певну специфіку має й **призначення покарання особам, котрі вчинили злочини у віці до 18 років**. Вона пов'язана, передусім, з тим, що суд при призначенні покарання неповнолітньому повинен враховувати умови його життя і виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього (ч. 1 ст. 103 КК).

Також необхідно встановити специфіку **звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування**. Потрібно визначити особливості окремих видів такого звільнення: звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК); звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК); звільнення від відбування по-

карання у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 3 ст. 106 КК); умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 107 КК).

Наприкінці треба розкрити специфіку **застосування інституту судимості до осіб, котрі вчинили злочини у віці до 18 років**: строки погашення судимості складають один, три та п'ять років; засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, визнаються такими, що не мають судимості, після виконання цього покарання; дострокове зняття судимості допускається лише щодо особи, яка відбула покарання у виді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин, вчинений у віці до 18 років (ст. 108 КК).

План семінарського заняття

1. Особливості звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності.
2. Види покарань, які застосовуються до неповнолітніх, та особливості їх призначення.
3. Специфіка звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування.
4. Погашення і зняття судимості щодо осіб, котрі вчинили злочини до досягнення 18-річного віку.

Навчальні завдання

1. На підставі КПК з'ясуйте особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх.
2. Назвіть види примусових заходів виховного характеру.

Варіанти відповідей:

- а) штраф;
- б) застереження;
- в) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- г) покладення на неповнолітнього обов'язку відшкодувати заподіяний майновий збиток;
- д) обмеження дозвілля;
- е) обмеження волі;
- є) госпіталізація до психіатричного закладу;
- ж) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків.

3. Встановіть, які види основних покарань призначаються неповнолітнім.

Варіанти відповідей:

- а) штраф;
- б) обмеження волі;
- в) виправні роботи;
- г) громадські роботи;
- д) позбавлення волі на певний строк;
- е) довічне позбавлення волі;
- є) арешт;
- ж) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

4. З'ясуйте, у якому віці призначається арешт неповнолітньому.

Варіанти відповідей:

- а) від 14 до 15 років;
- б) від 14 до 16 років;
- в) від 15 до 16 років;
- г) від 16 до 18 років;
- д) від 17 до 18 років.

5. Знайдіть у КВК норми, котрі стосуються особливостей відбування неповнолітніми різних видів покарань.

6. Розкрийте особливості призначення покарання неповнолітнім.

7. Визначте частини строків покарань, після відбуття яких особа, котра вчинила злочин у віці до 18 років, може бути умовно-достроково звільнена від відбування покарання.

Варіанти відповідей:

- а) не менше третини;
- б) не менше трьох чвертей;
- в) не менше двох третин;
- г) не менше половини;
- д) не має значення.

8. Визначте, які строки погашення судимості встановлені для осіб, котрі вчинили злочин до досягнення ними 18-річного віку.

Варіанти відповідей:

- а) шість місяців;
- б) один рік;
- в) два роки;
- г) три роки;
- д) п'ять років;
- е) шість років;
- є) вісім років.

9. Знайдіть спільні та відмінні риси у застосуванні до неповнолітніх і дорослих осіб:

— звільнення у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності;

— штрафу, громадських робіт, виправних робіт, арешту, позбавлення волі на певний строк;

— звільнення від відбування покарання з випробуванням;

— звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності;

— умовно-дострокового звільнення від відбування покарання;

— погашення та зняття судимості.

10. Вирішіть практичні завдання:

Неповнолітній у віці 12 років вчинив крадіжку.

Чи можливе за таких умов застосування примусових заходів виховного характеру?

Неповнолітній вчинив хуліганство (ч. 1 ст. 296 КК). Він був звільнений від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Неповнолітній ухилився від застосування цих заходів.

Яке рішення має бути прийняте?

Неповнолітній вперше заподіяв умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 122 КК).

Чи можна до нього застосувати передбачене у санкції цієї статті покарання у виді позбавлення волі на певний строк? Відповідь обґрунтуйте.

Неповнолітній у складі організованої групи вчинив вимагання (ч. 4 ст. 189 КК). Суд призначив йому покарання у виді позбавлення волі на 11 років.

Чи правильне рішення суду?

Теми для рефератів

- Неповнолітні як особливі суб'єкти кримінально-правового впливу.
- Посилена кримінально-правова охорона неповнолітніх як вияв гуманізму вітчизняного кримінального закону.
- Законодавство України та інших держав про кримінальну відповідальність неповнолітніх: порівняльний аспект.

Завдання для перевірки знань

1. У чому суть примусових заходів виховного характеру?
2. Які умови та підстава звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру?
3. Що означають такі примусові заходи виховного характеру як застереження та обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього?
4. За яких умов можливе покладення на неповнолітнього обов'язку відшкодувати заподіяний майновий збиток?
5. На який строк можна направити неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків?
6. Чи можуть застосовуватися до неповнолітнього кілька заходів виховного характеру одночасно?
7. У чому полягає специфіка звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини у віці до 18 років, у зв'язку із закінченням строків давності?
8. Які додаткові покарання можуть бути призначені неповнолітньому?
9. Якими особливостями характеризується призначення штрафу неповнолітнім?
10. Яких обставин стосуються обмеження при застосуванні громадських та виправних робіт до осіб, які не досягли 18 років?
11. У чому полягає специфіка застосування арешту до неповнолітніх?
12. У яких межах призначається позбавлення волі неповнолітнім?
13. У якому випадку термін позбавлення волі не може перевищувати одного року шести місяців?
14. На які строки призначається покарання у виді позбавлення волі при вчиненні неповнолітнім злочину середньої тяжкості та тяжкого злочину?
15. Чим зумовлюються особливості призначення покарання неповнолітнім?
16. Яка специфіка звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням?
17. Коли можливе звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру?
18. Які строки давності виконання обвинувального вироку встановлені законом для осіб, котрі вчинили злочин у віці до 18 років?
19. За наявності яких умов та підстав можливе умовно-дострокове звільнення від відбування покарання осіб, що вчинили злочин до досягнення ними повноліття?
20. Які неповнолітні вважаються такими, що не мають судимості, одразу після виконання покарання?
21. З чим пов'язані особливості застосування дострокового зняття судимості щодо осіб, котрі вчинили злочин у віці до 18 років?

Термінологічний словник

Неповнолітні — особи, які не досягли 18-річного віку.

Примусові заходи виховного характеру — передбачені кримінальним законом особливі заходи державного впливу, котрі застосовуються до неповнолітнього у разі вчинення ним злочину, та до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки передбаченої Особливою частиною КК дії (бездіяльності), пов'язані з певними обмеженнями для цих осіб.

Література до теми

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України. — К.: Паалівода А.В., 2009. — 188 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України // Україна. Кодекси. — К.: Велес, 2007. — 64 с.

4. Кримінально-процесуальний кодекс України // Україна. Кодекси. — К.: Велес, 2007. — 168 с.
5. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 6. — Ст. 35.
6. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 5. — С. 4–8.
7. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. // Вісник Верховного Суду України. — 2006. — № 7.
8. Антипов В. Проблеми застосування до неповнолітніх певних видів кримінального покарання // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 8. — С. 134–138.
9. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх. — К.: Атіка, 2004. — 240 с.
10. Васильківська І.П. Законодавство України про кримінальну відповідальність неповнолітніх // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. — 2002. — № 2. — Ч. 1. — С. 61–64.
11. Гончар Т.О. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх за чинним Кримінальним кодексом України // Правова держава. — 2002. — № 5. — С. 89–93.
12. Киренко С. Кримінально-правова охорона неповнолітніх новим КК — старі проблеми // Право України. — 2002. — № 6. — С. 39–42.
13. Кідіна Н. Законодавство країн Європи про кримінальну відповідальність неповнолітніх // Право України. — 2000. — № 2. — С. 97–100.
14. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тация. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
15. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю.В.Александров, В.І.Антипов, М.В.Володько, О.О.Дудоров та ін. — К.: Атіка, 2009. — 408 с.
16. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: А.С.К., 2001. — 352 с.
17. Музика А.А. Примусові заходи медичного і виховного характеру. — К.: НАВСУ, 1997. — 125 с.
18. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. — К.: Юридична думка, 2009. — 1236 с.
19. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. — К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — Т. 1. — 964 с.
20. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України. — К.: Вид. Паливода А.В., 2006. — 636 с.
21. Яцун О. Особливості врахування особи неповнолітнього при призначенні покарання // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 11. — С. 20–25.

Навчальне видання

ВАСИЛЬКІВСЬКА ІринаПетрівна

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Загальна частина

**Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни**

Редактор *В.Мослененко*
Коректор *Є.Піщаль*
Верстка *А.Петрусенко*

Зам. 10-3889

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, №235 від 07.11.2000)
Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua